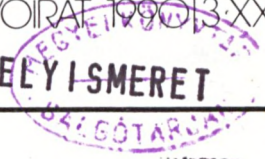

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1990/3 XXIV.

HELY ISMERET

Tartalom

1. Szöllösi Zoltán Örült napraforgó (vers)
7. Dippold Varkoly Turul – Viktória Rock (szöveg)
9. Handó Péter Oratórium
10. Erdős István Édes pálca (szociónovella)

VALÓSÁGUNK

16. Kerékgyártó T. István Zsarnokságtól a szabadságig (tanulmány)
30. Sulyok László Fölegyenesedünk (tanulmány)
73. Szvircek Ferenc Salgótarján címerei és lobogói (tanulmány)

TOLLPRÓBA

16. Lőrinczy István A skótszoknyás felügyelő I. (minikrimi)

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

43. Fogarassy László A tescheni hétnapos cseh–lengyel háború (tanulmány)
51. Hízsnyan Géza A provincializmustól a (közép)-európaiságig (tanulmány)

MŰHELY

60. Ferdinandy György Beskatulyázhatatlanok (Palackposta IV.)
63. Síposhegy Péter Téli versenyek (kritika)

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

68. Szokács László ... én nem vagyok megvásárolható (interjú)
85. Szabó Péter Don-parti emlékek két tételben I.

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési, ifjúsági
és sport főosztályának lapja.

FŐSZERKESZTŐ:

Pál József

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Csemniczky Zoltán

Dr. Kovács Anna

Kovács Éva

Körössi P. József

Dr. Németh János

Zsibói Béla főszerk.-b.

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,

Tanácsköztársaság tér 1.

Telefon: 10-244/187.

Levél cím: 3101 Salgótarján, 1.

Pf.: 270.

Kiadja: A Nógrád Megyei Köz-
művelődési Központ.

Felelős kiadó: Dr. Németh János
igazgató.

Készült: a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén.

S. 4. (A/8) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.

Szerkesztőségi fogadóórák:

Minden szerdán 11-15 óráig és
minden csütörtökön 11-16.30 h-ig.
90.56001 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dippold Varkoly szublimált személy, (Bp.-Bp.), *Erdős István* író (Salgótarján), *Ferdinandy György* író, (Puerto Rico), *dr. Fogarassy László* történész, (Pozsony), *Handó Péter* költő, (Salgótarján), *dr. Híznyan Géza* orvos, (Rimaszombat), *Kerekgyártó T. István* művelődéskutató, (Jászberény), *Lőrinczy István* író, költő (Salgótarján), *Siposbegyi Péter* író, kritikus, (Budapest), *Sulyok László* újságíró, (Salgótarján), *Szabó Péter* történész, (Budapest), *Szokács László* újságíró, (Budapest), *Szöllösi Zoltán* költő, (Budapest), *dr. Szvircek Ferenc* muzcológus, (Salgótarján).

*

E számunk illusztrációs anyagát, a 20. SALGÓTARJÁNI TAVASZI TÁRLAT anyagából válogattuk. A borítokon EL KAZOVSKIJ, SZABÓ TAMÁS és TONKA ISTVÁN alkotásai láthatók. A belső illusztrációkat GAÁL JÓZSEF és EL KAZOVSKIJ műveiből válogattuk.

*

Sajnálattal értesítjük Olvasóinkat, hogy előző számunkból technikai okok miatt kimaradt a *Földi Péter* festőművész kis esszéjében szereplő rajzok készítőinek neve. A Magyarország-rajzokat MARCZINEK ANDRÁS 5 éves salgótarjáni óvodás kollekciójából válogattuk. (Fotó: *P. Tóth László*). Kis barátunk, az óvó néni és a szerző elnézését kérjük. (A szerk.)

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József Nádor tér 1. — 1900 — özetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 2155-90102 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 25 Ft, előfizetési díj fél évre 75 Ft, egy évre 150 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. ISSN: 0555-8867. Index: 25-925.

Őrült napraforgó

Madách Imre emlékének

I.

Magas volt? szikár és árva
de sejtelmes nagy magánya
már huszadik század végi
S cleve bronz a csizmája

Csillaggal kaviccsal nyelvén
elsőnek itt anyanyelvén
aki nem Arannyal beszél
Már új század *Havaselvén*

II.

Ős ága hajlik rám a Napnak
s nincs választásom
rosszat vagy a jót
az idő bőre mint baromé remeg
és rózsza szaglik
sárgán mint a jód

Fény feszül és fény ráncolódik
és tárgyaimból
használat ragyog
szenvedőbbek jaj csontosabbak
itt arcok kövek
és mozdulatok

III.

Sem az ég sem a föld
sem a kék sem a zöld
Hat milliárd szenthely
élet tornya Ember
Mindünkben kőlépcső
s minden fokunk végső
Jár a púpos torzó
harangkötél-húzó

IV.

Hangyával s darázssal
sistereg izzik a meleg
 fű és bokor emelné árnyát
 földről fekete szempilláját
s fehér káposztalepke
 zárt arcok felett

Omlik a gödrös ég
süketült déli harang ver
 asztalon ebéd ragadéka
 légycsipás tálak maradéka
s nyitott kagylóban
 még két fülemben tenget

V.

Ha kell hát hitetlen voltam
 Hiszen nem tagadtam én semmit
Nem mások nyomát tapostam
 Utam s járásom fénné semmik

Ha kell hát csak hívő voltam
 Hiszen levél is szíven érint
Ősz van Huzatos varroda
 S rám itt feszül tél majd Fehéring

VI.

Múlóban minden harcom
fény pora lepi arcom
 szobrot
Megszokott tárgyat csöndes
asszonyi szél törölget
 s boldog

Mit akarhattam még itt
Gondjaim semmiségig
 járnak
Győzelmek nélkül vége
szívemben bomló béke
 bánat

VII.

Kezemben nehéz pohár
 Láz vacogtatja csontomat

Szomjamat Nap oltja már
Itatja magát alkonyat

Árnyak fekszenek hanyatt
Hosszú kortyokban mint a bor
fogy fogy elfogy ez a nap
Poharam alján Hold fakul

Igaz s részeg ez az est
Csillag az égre fölbotol
S asszony rángat részegest
Lent hugyában ül a bokor

VIII.

SZIVES BÓLOGATÓ

Jóska ej Utassy Jóska
lósörény színnel lángol
föllángol vadon a sóska
úton útszélen bárhol
Lángol vadon a sóska
lósörény színnel lángol

Jóska ej Utassy Jóska
én szólva is hallgatok
de felütik fejük szódra
porból a hallgatók
Felütik fejük szódra
porból a halott Nagyok

IX.

Utam már szívemig szűkült
Gyulladt torkomból kél a Nap
Piszkos galamb mint kő suhan
mélyen a háztetők alatt

Semmi fa álldogál az ősz
vas lámpaoszlopok között
Felleg lóg rám mint pléhdarab
putri ég bádoggja zörög

X.

Mégis arcomat lerontani
mégis erős hallgatásomban

kőszájjammal felordítani
követ morzsázó sírásomban
mégis mégis könnyem ontani
miért kell Istenem

Amióta élek magányban
 eget leső népem szívében
cseppköves telében nyarában
 rég elmeszesedett reményben
mégis mégis könnyem havában
miért kell Istenem

XI.

Ágaznak a téli rácsok Leveleznek
Szél szítja fehérre a Napot
És tüzet fog lent a Duna Csapkod retteg
Mohos kövön s lépcsőn acsarog

Üvegcserép a zöld a hegy sziklái közt
Másnaposan vaksít április
Sirály karcolássza csontom Át- s átköröz
Kínjaiban rikolt felvisít

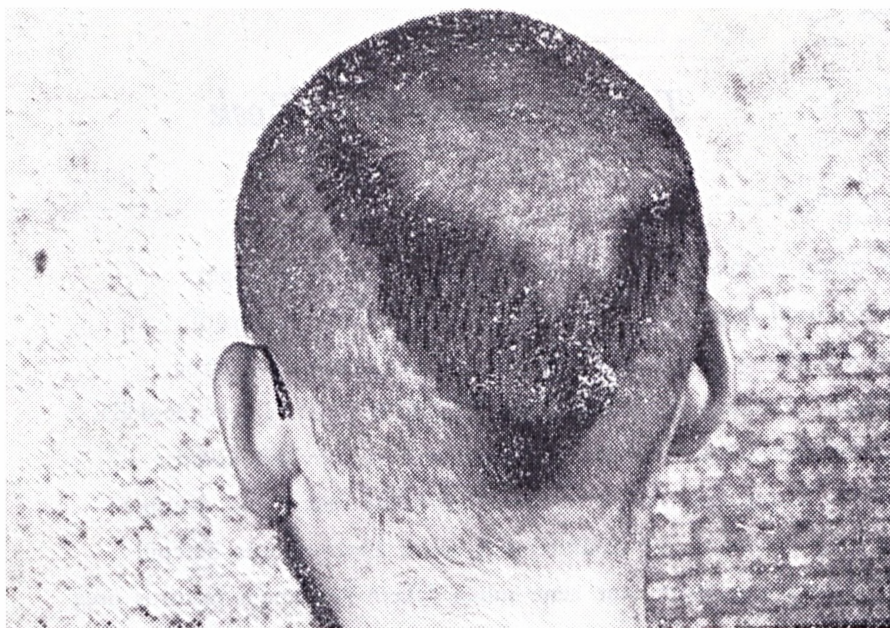
XII.

Sívó anyám máriaüveg
vérrel erezed szemcimet
Fiad szemét aki fél
Derékaljam hideg versavar
benne kéz és szembogár kapar
Fázom
templomodban fúj a szél

Országom kint lekorhadt vagon
arcok rajta arcaim vakon
S rángatja Európa
És zúg csak zúg katonanóta
felejthetetlen hulló hóba
Holott
virágozik ég a Róna

Turul — Viktória Rock

Repülök elrepülök fekete felhőkbe menekülök Tarkóköpés
turha terület koponyán Képeződik Turul; EMESE gyönyörű:
mi a lófasz ez állapot van Vonva utazva el beindulás sokszor
sirtam maholnap el FÖNIX éjjel TŰZKÖZELBEN Richter-skála,
üzem: szeizmikus magyar alföld szétterül peremvidék ormos
bérces kárpit hegyiselyem dzsörzé fenyőzöld makrokord Középen
derékig búzamező ért kalászkok szél szava kaszasuhogás berepül
dél-dakota nagyapám tánc zene suhan fekete nagyapám sasorros öreg
szivar vén Ember taplósapka bőrsugor az Arc: néz rám néz
idős indián életföldrajzi Sastánc Tértánc Társastánc sok
imbolygó égitest nap hold bolygók csengős csillagok vér tolu
nyomás nyomás higanymilliméter mi mérték hol határ perc perceg
aratok Penge lendül elkészült néhány jövendő szalmaszál asztagosodik
táj fáj a táj: Hely hol? Itt maradtál hát szól végre Hozzám
észak-amerikai halászsas nagyapám maradj itt élned halnod kell
ez a föld ez az a föld börtönrock a tájban pulzusszám emelkedőben
felfénylik kaszaél *Behazudtam*: motoros sárkányrepülő tudat
mélyén tériszony sasfiók kinyirbált evezőtoll csonka roncs-helikopter
harci ének halvány dobszó néger trombitás díszmagyar skodasofőr
ottomány, taggyűlés kell közös hasfelmetszés portugál mozgalmi
dal futóvadlövészet aknavető Tatór jár egy háztetőn lakótelepi
holdkör szirti betonfödém ragaszkodni elfele szállni Duna mint
Vezérfonál szögesdrót mustárgáz légvédelem infrafénykép határsávi
hullák: lőtt seb kigőzölög. Emlék rögzíthető értelmiségi
gitárfutam platinasapka szemvédő szita képletesen ez az öltözék

és tolldísz ezüstpuska koponyaszekerce fokos Widróczky véres
elvtársa megfigyelhető parlagi saspár Szilvásvár ad vidékén amikor
indián nyár érkezik, Ökörnyálos; szervezetem alternatív plurális
folyadékháztartás amúgy rendben: vér veríték könnyek ahogy kell
aktuálisan földalatti sas metrómadár évszakok napszakok rózsafüzéren
szárnyas idő futos kulcsolt kéz lent fönt ragadozó szital
les madárkém összecsap
hullámsír tenger olajfekete víz anglia partjain Sószagú bánat
összefgyvernemi gyász könnygázbomba égi gondola égi szekér
Arany Menyasszony szabad vizsgálódás elve pengeváltás
vívóvilágbajnoki egyenruha hófehér vőlegény sisakol ferdén
vigyázz mikor az önbecsülés már végleg megszűnik; honvagy itthon;
Repülök elrepülök fehér felhőkbe menekülök; EMESE gyönyörű:

*(Schwarzenegger el volt utazva, című dokumentumeposz Béváltozati
részlete.)*

Oratórium

Feküdtem az ágyban; gondolat és érzet híján.

A külvilág zajai egyre távolabbról és egyre tompábban szóltak; szívverésem betöltötte dobhártyámat. Végül beállt a csönd. A mennyezet kidudorodott az ég felé, fehér kupolává szívódott. Hangtalan szétrobbant. Éles fehér fény hasított szemembe, majd vörös, kék és sárga sziklák nyomultak az égboltra minden irányból – kitakarva a fényforrást. Testemet forró hullámok árasztották el. Végtagjaim zsugorodni kezdtek. Alkarom és láb-száram kígyókká változott, szétkúszott a sík négy irányába. A maradék tovább sorvadt, húzódott vállamba, ágyékomba. Nyakam eltűnt, fejem a testembe szívódott, szemem a mellbimbómra került. Ezüst- és aranyflitterek hulltak, bőrömrre tapadtak. Fulladoztam. Egy kéz letörölte rólam a „pikkelyeket”, majd vércsekaromra hasonlító körmével köldökömbe kapaszkodott, száját tépett hasamra. Bal szegletébe húzott egy darabka bélt – nyelvnek. Fenekem megpaskolta, megcsípte, mint a gyerekek pofikáját a cukrosbácsi. Magamra hagyott. Hörgés hallatszott a hamuszürkévált falakból. Ótvaras arc hajolt két szemem közé. Megcsókolta mellkasom. A nyálás részről kiindulva – szemöldököt kanyarintott egy Richardson által gyártott késsel. Torz alakok jöttek, megböködtek és eltűntek. Újra előkerültek és körbeálltak. Vigyorogtak. Víz zúdult rám. Ölbekaptak és leharapták végtagsorvadványaim. Tűzsárga szem villogott szemembe. Kézről-kézre adogattak. Forgattak, majd elgurítottak egy rakás csikk mellé. Fölém terpesztett egy, vörhenyes, mezítelen emberforma és homlokomra vizelt. Folyadéka marta kilógó nyelvem-belem. Hasfal-hullámozgatással próbáltam menekíteni bélhurkám a húgyból. Mozgásomtól tátozó húsomra véccpapír-darabka tapadt. Parázsló csikkek szálltak, betakartak. Zsírom rotyogását hallottam, éreztem! Láttam, hogy kiköpök a meggyulladt szemétre. Kocsányon lógó, mosolygó szemgolyó lendült hozzám, csöppent levembe.

Sejtettem – – – eloltott.

1990. febr.

Édes pálca

1. Jó ízlésű belsőépítész keze nyoma látszik a kisvendéglő bútorzatán. Az ablakon kifelé lehet látni, befelé nem. Foncsorozott az üveg. Esteledik. Vacsoravendégek helyett az étterem harsogó diszkózenével van tele. Fialat pincér, elegáns fekete szerelésben őrzi a placcot az érkező vendégeknek.

Elhúzza a száját, amikor nyílik az ajtó, pedig az orkándzsekis kamaszlány vonzó, szép.

– Szia.

– Szia, Zsuzsika.

– Anya küldött. Beválthatnád az ebédjegyeket?

– Persze... Most mennyi?

– Négy száznegyven...

– Oké. Itt a lové...

– Kösz. Köszönöm. Hát akkor, szia...

– Szia... Szevasz...

– Otthon a vacsora délről megmaradt paprikás krumpli lesz, céklával. Anya hozta össze, mert ma szabadságon van, hogy a kórházban meglátogathassa apukát. Én persze, nem szeretem a céklát és majd kefirt eszek a paprikás krumplihoz. Én tizenhét éves leszek, anyu harminchét múlt. Ő gépiró, titkár nő egy gyári hivatalban, én harmadik gimnazista vagyok. Ketten, vagy hárman lakunk egy lakótelepi kétszobás lakásban. Attól függően, ketten, vagy hárman, hogy éppen lakik nálunk egy férfi, akit Apukának kell hívni, vagy nem lakik. Az igazi édesapám már vagy száz éve elhagyott minket, külföldre ment, külföldre nősült. Óvodáskorom óta anyu már volt férjnél is, de leginkább élettársakat szeret választani magának, nem új, meg új férjeket. Így aztán voltam öt-éves, nagylány, emlékezetembe jól beiródott: aki nálunk lakik, az apuka, így kell szólítani és mindig nagyon udvariasan csokolomot kell köszönnöm neki. Csokolom apuka, csokolom apuka, harsogtam, akár egy papagáj egy vadidegen férfinak, hogy békesség legyen a házban. Ennyit csak megtehettek anyuka kedvéért: reggel, délben, este köszönetni, ha kell, ha nem.

Mire tíz-tizenkét éves lettem, ez a papagájharsogás elmúlt, kedvetlenül, dühösen köpködtem magam körül a csokolomokat, legtöbbször anélkül, hogy hozzátettem volna: apuka. Már volt bennem egy tiltakozás anyuka kérése ellen: miért kell nekem új, meg új vadidegeneket apukázni? Lajos apuka, Norbi apuka, István apuka, Miklós apuka? Mire jó ez? Nyolcadikos koromban már nagyjából kiszámoltam, hogy anyuka másfél-két év alatt fogyaszt el egy-egy apukát, de mostanában jó, ha egy évig kitart mellettünk az ügyeletes férfi pedig a lakás ugyanaz, anyuka ugyanaz, a műsor is ugyanaz. Én, mint elhanyagolható tényező (púp a hátukon!) változom ugyan, lassan felnövök, de hát attól, hogy én butácska vagyok, vagy okos, majd nem felnőtt nagylány, attól még életfogytiglan is ottragadhatna anyu mellett valaki. Noha nem lehet éppen kenyérré kenhető lekvárként kezelni engem, de túl szigorú sem vagyok velük,

mínimálisak az igényeim, a várakozásaim. Éljenek békességben, és engem is hagyjanak élni a magam nyugalomban. De hát rendszerint ez az, ami nem megy... Az apukaműsor természetesen, amióta csak emlékszem, lángoló nagy-nagy szerelemmel kezdődik. Lajos apukától a legfrissebb Ferike apukáig...

– Kislányom, ez egy csoda, mondja anyu egy reggel, hogy egyáltalán még létezik ilyesmi. Létezik ekkora boldogság, ekkora egymásra találás. Meglátod, ő más lesz, mint a többi! Nemcsak jóképű, vagány, de jólelkű, együttélésre alkalmas kulturált ember is! Mekkora virágcsokrok! Nem kellene! Csokrok megint! Aztán kis ékszerek, bizsuk, italok, sütemények... Ajándék, ajándék mindennap, és egyszer-csak egy ember az utcáról besétál hozzánk apukának. Az első napokban tényleg, ragyog a lakásunk is, és ragyog az új szerelem, új apukaság is. Minden oldalról óriási az igyekezet, a nagy szándék, hogy a lobogó nagy szerelem mellé, és azzal összhangban odapárosítsuk a hétköznapok megélhető, elfogadható szürke mozzanatait is.

Villámgyorsan mosom a fogam a fürdőszobában, apuka az erkélyen gyűjt rá, hogy a lányokat ne zavarja a füst. Anyuka szalonnát pirít, teát izesít, vacolat ken egy zsömlére. A reggelizőasztalon fehér abrosz. Puszi jobbról, puszi balról, amikor rohanunk háromfelé, melóba, suliba. Két hét telik el így, vagy három? Egyszer-csak finom homokszemcsék jelennek meg az ünnepélyesre olajozott tutigépezetben. Apuka este hétkor még nincs itthon. Vacsorázzunk nélküle, vagy ne vacsorázzunk. Anyu sértődötten hűtőbe söpri apuka vacsoraadagját. Gyors kibékülés reggel. Hiszen apuka alig ivott a bulin, ahová igenis muszáj volt elmennie... Üzleti szempontból is muszáj volt! Néhány nap derűs békeség, aztán egy nap apuka haverjaival egy szombati horgászatra indul a kunsági tavakhoz, aztán három nap múlva kerül elő. Aztán apuka esti meccsre megy, aztán focizni, kártyázni, más-más estéken. Aztán túlórázik egy hétig minden este. Aztán füstöl reggel az ágyban, mint egy gőzmozdony. Aztán veszít a kártyán, nincs pénze, anyától kér, hogy majd visszateszi a konyhapénzhez. Nem teszi vissza. Egy este mintha rúzsolt lenne az inge nyakán! Másik este jól szájon vágta anyukát, lefekvéskor, mit huzakodik, kényeskedik, amikor apukának azonnal szeretkezni van kedve. Anyát az zavarja, hogy én még nem alszom a szomszéd szobában, aztán kötélnek áll... Majd megfullad az erőlködéstől, hogy ne halljam a lihegését... Néhány nap és hallom a panaszokat, apuka hogy megváltozott. Hogy mi lesz ebből, meg abból a kényes ügyből? Egy este apuka sörért zavarna a boltba. Nem megyek. Megfenyeget, hogy elveri a fenekemet. Mikor látja, hogy egy ilyen szándék megvalósítása bizonytalan kimenetelű dulakodássá fajulhatna, egyelőre eláll ettől az elhatározástól. Jó súlyú levestsedő kanalat markolok ugyanis a kezemben. Nem kétséges, tudom, melyik végével kell odacsapni érzékeny felületekre. Így apuka egyszer s mindenkorra eláll a fenékpaskolástól. Kerüljük egymást.

Nem is volna érdekes az egész, nem velem él, az anyámmal. De hát szegény fiúk a gimiben, akik szerelmes bókokkal kerülgatnek engem, miatta nem értik gorombaságomat, szigorúságomat. – Rá se bírok nézni férfiakra, ha tizenhét évesek, ha negyvenévesek... Az biztos: én soha nem fogok férjhez menni, de pláne nem fogok élettársként csak úgy együtt élni férfiakkal. Én a magam erejére fogok hagyatkozni, nekem nem kell támasz, erős partner. Legyek erős én! Gim után közgázegyetemre megyek. Ha ezt is elvégzem, akkor majd meg-

látjuk, megváltozik képem a fiúkról, vagy ugyanaz marad, amilyen most él bennem. Jó lenne azért valamikor hinni valakiben...

*

2 - Örököltem apámtól egy botot, egy mogyorófavesszőt: ha majd nekem is gyerekeim lesznek, gyerekeim lesznek, azzal náspángoljam el őket, ha rosszak... Apám is úgy örökölte nagyapámtól: édes pálca mondták, mert családi tartozék lett, arra való, hogy a gyerekeket megtartsa az apák, anyák mellett. Ahogy nekem elbeszéltek, apám bizony, gyakran istenigazából részesedett az édes pálca áldásaiból: a nagynéném szerint igen engedetlen, erőszakos kamasz volt, maga az isten csodája, hogy végül ember lett belőle, szakmát szerzett és végül gépkocsivezető lett egy nagy bútorkereskedelmi vállalatnál. Erre aztán már meg lehetett nőszülni, elvette feleségül anyámat, aki a Május 1. Ruhagyár varrónője volt. Engem tízéves koromban egyetlen egyszer csapott meg a pálcával az apám, akkor is azért, mert berúgott és tehetetlen dühében rám vágott, miért kell neki egy olyan rettenetes boszorkánnyal huszonöt éve együtt élnie, mint az anyám... Én késői gyerek voltam, és az én gyerekeim, Zsuzsika meg nagyon is korai gyerek lett. Nem voltam még tizenhét éves és már ott bömbölt, visított mellettem, ebben a rohadt penészszagú egyszobás lakásban. Csoda, hogy kikészültek az idegim ez alatt a tizenhat év alatt? Persze, idegbaj ide, idegbaj oda, én azt a vesszőt soha rá nem emeltem a gyerekeimre, akkor volt csak egyszer a kezemben az édes pálca, amikor a második férjemtől váltunk, pakolta kifelé a komód alsó fiókjából az ingeit, gatyáit, jó mélyen lehajolt, feszült a nadrág, nagyon feszült, én meg keserű jókedvemben, hogy most már tényleg végleg elköltözik ez a részeges átok, leakasztottam a jó méteres édes vesszőt az ajtó mellől, a szögről. Ahol feszül, oda repül, mondtam, és ahogy csak bírtam, teljes erőből odavágtam... Erős kezem van, mert a szakmám szerint gyors- és gépiró vagyok, és volt ideje megacélosodni az ujjaimnak, tizenegy éven át igen ócska gépeket nyüstöltem, püföltem a gyárban, míg végre hoztak egy villanygépet, majd később szövegyszerkesztő adatrögzítőt szereztek be, amivel aztán már áfom dolgozni, ahhoz képezt, amilyen azelőtt, régen volt ez a munka. - Szóval, az én kezem igen erős, a nadrág szövete meg nem volt annyira erős, hogy kibírta volna az édes pálca megerőltető jelenlétét: jó húszcentis darabon elszakadt. Most is látom magam előtt a szövetszállakat, a fekete-szürke rostokat, ahogy kétségbeesetten kapaszkodnának egymásba a botütés után, hogy az a nadrág egyben maradjon, de ahogy az uram nagy feneke feszült, úgy kellett mégis szakadni, szétválni és széles hasítékban kimutatni a nem éppen hófehér alsóneműt... Két válást még csak-csak kibír fiatalon az ember, de egy harmadikat már nem élnek túl, így hát csak akkor állok még egyszer az oltár elé, ha egészen biztos vagyok benne, hogy nekem is, meg a lányomnak is megfelelő férj, apa kerül a lakásba. Igaz, hogy Zsuzsika már nagylány, önálló, és intelligens gyerek, de még most is tekintettel kell lennem rá. Érzékeny emberke, és úgy látom, meglehetősen férfigyűlő amazon lesz belőle, mire eladósorba kerül... Ha közös háztartásban együtt él az ember egy férfival, rengeteg a kockázat, túlértékeli, vagy alulértékeli az ember a párját a rossz körülmények miatt. Viszszanézve az utolsó tíz évre, bizony, sokszor szakítottam elhamarkodottan, főleg Zsuzsika szomorúsága miatt olyan férfiakkal, akik semmivel sem voltak rosszabbak másoknál. Most élek együtt, végre egy olyan értelmes férfiával, aki ugyan idősebb nálam jóval, de sokkal több értéket látni benne, mint hibáját

sorjázni lehetne. Sajnos, éppen kórházban fekszik. Orrcsonttörés, meg agyrázkódás miatt kezelik, mert teljesen ártatlanul belekeveredett valami kocsmai verekedésbe, aztán nem volt szerencséje. . . Orrba vágták szegényt. . .

*

3. Zsúfolt presszó. Nagy férfitársaságban, nagy ivászat. Sok-sok üres és teli sörösüveg az asztalon. Negyvenes szemüveges férfi egy sarokasztalnál unatkozó szépasszonnal szemezget. Lehúzza, feltolja nagy sildes golfsapkáját a homlokán, úgy játszik a szép szökével, mígnem a hölgy partnere felfedezi a játékot. Feláll, indul a szomszéd asztalhoz. Kétméteres hústorony. A sapkával van baja...

– Nem tetszik rajtad ez a gyerekcsináló fekete sapka...

– Akkor leveszem...

– Már késő!

Durr a kirakat! A hústorony ökle előrelendül. A rokonszenves férfi orra egy másodperc tört része alatt véres péppé változik. Egy szakértő jó barát mentőért telefonál: „könnyen lehet, hogy koponyaröntgennel kell kezdeni, mert a csontszilánkokat itt beprécselték a barátom szemüvege mögő...”

– Nincs azért szilánk az agyamban, de csúnya, zúzódásos törésem, meg agyrázkódásom, az van. Nekem, aki húsz éve orvost se láttam, itt kell gubbasztani néhány napig a kórházi ágyon egy barbár hülye miatt... Bcle fogok örülni az idétlen betegápolósdiba. Aranyat érne, ha se a régi, se az új családom tagjai nem találnának ide. Van most egy idegbajos élettársam tizenhét éves, formás kislánnyal és a múltamban van egy nagy szerelem – feleség, tizennyolc éves saját fiával. Az új családdal együtt eszem, alszom, vegetálok, a régié minden szomorú, keserű gondolatom. A feleségem kivágott ugyanis. Találni kellett egy lakást, egy asszonyt, ahol meghúzódhatok egy-két évre, aztán majd lesz valahogy. Mérnök vagyok egy mezőgazdasági gépeket gyártó vállalatnál. Úgynevezett értelmiségi szerencsétlen, aki párttitkár is voltam hét évig a gyárrészlegemben. A fiam elvesztése fáj a legeslegjobban.

Nem tudom, ki, hogy van velem, de nálam úgy volt, hogy a gyereknevelés egyre inkább a siketek párbeszédére hasonlított.

Amíg kicsi a gyerek, kicsi a halláshiba is, ahogy felnő, szinte százszázalékos a félrehallás. Milyen jó volna a körülményeket okolni az adott-kapott fájdalom pofonokért. Sok a meló. Kevés a pénz. Nincs elég közös élmény. Annál több az akarnokság. Itt egy húszas, credj a moziba! Itt egy százas, eredj a meccsre! De tudom én, biztosan tudom, az apa-fiu kaotikus kapcsolatát nem a rosszul szervezett mellébeszélő társadalom, nem a rossz iskola számlájára kell írni, hanem a család számlájára, akinek az állítólagosan létező nagy munka-óra torony árnyékában nincs ideje a fiúra. Szóval, a távoli múltból van egy tizenhét éves fiam. Újra, meg újra megpróbáltam megérteni, elfogadni a bolondériáit, jellemhibáit, de naponta füstbe ment a terv, hogy majd rugalmas leszek. Segítő és nem számonkérő. Kérdező és nem beleszó! Elfogadó és nem szájon vágó!

Nem voltam megértő, s napról napra kevésbé voltam az: viszkett a tenyere. Riadtan mérlegettem, ilyen én nem lehettem kamaszkoromban... Keményen tanultam akkor, és esténként a világmegváltások színes cserepeit rakosgattam ki magam körül...

Ő abban a hiszemben élt, minden este szilveszter éjszakája. Indult, sietett el otthonról, mert nem akart lemaradni a mindennapi nagy-nagy buliról. A haverok éppen szenzációs leleményeiről. Ahogy a buli szórakoztató volt az ő szemüvegén át, az otthon, a család taszító. A réges-rég semmire nem jó prédikációk kínos áporodottsága, a mindent átlengő unalom viszketegsége percekre is sok volt neki, nemhogy egész estére. Ha véletlenül egyszer-egyszer mégis köztünk maradt otthon, az a fajta idegbaj feszítette, remegtette, mint a kábítószer-élvezőt, aki nem kapta meg idejében az adagját.

Legszívesebben üvöltene: miért kell nekem minden jóból kimaradni! Ilyenkor minden szava sistergett minden gesztusa tiltakozott. Minden kérdése, minden válasza panasz volt, távirat a szabad, fiatal életeket ellehetetlenítő szülői önkény ellen. Termetre behemót, nagy gyerek volt tizenhét éves korára... Mint egy Vietnámot megjárt, veterán amerikai katona teszi akciófilmek csendes pillanataiban, úgy tudott hanyattdőlni egy széken, úgy emlékeztette ő is: látjátok, embernyi-ember vagyok már, tessék végre engem felnőtt számba venni! Dohányzom, piállok rendszeren. Éjszaka kimaradok, ha úgy jön ki a lépés, akár holnap is megnősülhetek... Tanulás? Agyrém. Kemény munka? Röhej! Felelősség? Otthon? Jövő? Család? Haza? Tudja valaki, mit jelentenek ma ezek a kizápult, agyonrágott szavak?

Nincs holnap? Csak jelenidő van, – hirdeti, szuggerálja modoros-lezser életmozdulatokkal. Ha kérdeztem, ha nem, gúnyos kis röhejek mondták: uraim, elvtársaim, nincs bizalom, nincs hit! Csak legyintés van! Rátok legyintek. S az ő legyintése mögött ott volt a füst, a mámor, a színes öröm. Odafért még a barátok értő félszava. Különféle lányok mosolyos engedékenysége, haverok, pincérek, taxi-sofőrök, kalauzok keményjattos rokonszenve. Ha szót váltottunk, beszélgettünk, süketek párbeszéde volt. Mindennap a pofámba vágta szavak nélkül is, aztán leírta valami pszichológia kérdőívére, hogy szerinte mi a jó, és mi a baj mi velünk.

– „Van egy jó banda körülöttem. Értjük egymást szavak nélkül is. Van egy-két régi Edda-szám és van a Queen! Ennyi számít! Van egy negyvenéves apám! Értelmiségféle lenne, de csúszkál ide-oda. Újra, meg újra megpróbálok a jó fiúk ünneplőruhájában szófogadó, megértő, alkalmazkodó lenni otthon veled, de szándék ide, szándék oda, naponta szakad a madzag, forog a forgó, szó, szót követ, áll a balhé, ömlik a szöveg, néha már bizserg a tenyerem, fejbe kéne csapni!

Ami nekem jó, az neki rossz! Amit én utálok, azt feltétlenül rám akarja kényszeríteni. Ilyen levest egyek, olyan inget hordjak! Ezt tanuljak, azt végezzek! Ilyen, meg ilyen mozit nézzek, akkor és ekkor jöjjenek haza este!

Apuka kőbe vési tízparancsolatát. Így élj, gyerekek, mondja, és ő maga rendszeren másképp él. Persze. én füttyölök a parancsolatokra. Jövök-megyek a világon, ahogy nekem tetszik. Ha egy puskagolyó, vagy féltégla kizökönt, az rendben van, de apai intelmek? Cserébe azt mondom: éljen mindenki, ahogy akar. Felőlem az apám is úgy jön-megy, ahogy akar... Dehát törvénytörően összefutunk egy-egy gyors vacsoránál, délelőnép, ő meg leteszi az asztalra ősdit, értelmiségi süketelését. Nem veszi észre, hogy annyit sem érnek, mint az újságok ráolvasásai, sokkal ijesztőbb bajokra.

Tanulás, munkaszeretet, felelősség! Az újra, meg újra átfogalmazott frázisok. Bűzlencnek! Az ő egész nagyrakás szar élete bizonyítja, tiszta bolond, aki tanul. Aki értelmiségi lesz Magyarországon. Holnap, maholnap vénember lesz,

de fizetéstől fizetésig még életében nem volt elég a pénze! Pedig tudná mire költeni... Ahhoz van esze...

Ezért kéne nekem gürizni, görnyedni, hogy ilyesmi életet, okosságot tanuljak egy főiskolán? Nem! Lapátra a tudemagógiával. Ki mer itt jövőt ígérni?! Jövőt, amiért érdemes megszakadni a melóban? Senki! Így hát a józan parasztesz is, minden hétköznapi tapasztalat is azt diktálja, hogy ugyanolyan szar életért mindenkinél kevesebb törődést kell vállalni. Igazi proletárnak lenni! Elvagyok, mint a befőtt! Ázt is kibírom, túlélem, hogy ilyen feltételekkel nem vagyok jó gyerek. Nem szeret apuka. Lehet, hogy el is hagy minket... Nem baj. Majd szeretnek a haverok! Megisszuk együtt, ami az asztalra kerül. Forog a kártya. Száll a füst. Jól telik az este, az éjszaka. Néha jön egy-egy lány, hát mi kell még? Nekem egyenes a derekam. Az apám meg láthatóan pocakosodik, és sorra elveszti minden barátját, mert ütköznek a hangos elveivel, mert me-rev az öreg, mint a fagyott kutya lába.

Focizik, izzad, szenved. Új haverokért hetente kétszer kártyázní megy. Szeretne olyan lenni, akire ötven körül is azt mondják, nem öregszik. Ép testben, ép lélek, meg egyéb lószardolgookról hiszi az apám, hogy majd megmentenék a vénüléstől. Nevetni kell. Semmi esélye nincs! Este családi körben, mint félvak akarnok. Lesi a műsort, az agitációt a tévében. Ha meccs van, nagyobb az öröm. Félidőben elalszik. Betántorog a szomorú hálószobába. Pillanatok alatt agyonnyomja az ölmos káderfáradtság, az idegbaj... Sziasztok, jó éjszakát, ásitja közénk. Majd minden este egy ilyen nagy ásitás neki, nekem meg, ahogy kiteszem a lábam hazulról, ujjongás minden este.

Azt akarjam én negyvenéves koromra, amit ő elért? Majd ha bolond leszek! Egyszer leszek húszéves, hát ahhoz képest kell élni. Gürizni, kuporgatni, minden híggyú péces, de mulatva létezni, ahhoz ész kell... Meg egy kis szerezse, leleményesség. És megyünk a tutiba... Soha ne ott álljak, ahol épp azt mondják, fogjuk meg, emberek! Vigyük emberek! Majd holnap, holnapután, majd a jövő században lesz fizetség is, emberek. Ha nem neked, hát majd a gyerekeknek, unokáknak...

Nem érdekel! Nem érdekelt soha az agitáció. Az apám ráadásul rossz agitátor. Hangos, türelmetlen. Csak a csendes, halk szavú édesanyámat szánom néha egy kicsit, amiért darálódik közöttünk. Dehát, ez van! Tudni kéne realitásnak mutatkozni: jó házasság alma, ha a rossz gyerekek visítanak, törnek-zúznak..."

Ezután a gyerekanalízis után határoztam el, hogy költözködöm. Két-három vállalati buli után is kellemes éjszakákon voltam vendége egy gépíróasszonynak, elszántam magam, odáig viszem otthon a balhét, a kimaradozásokat, hogy a kétszerszent feleségem vágjon ki, azzal a reménnyel, hogy majd megjavulok, majd visszaköltözöm. Lehet, hogy úgy is lehetne még, ha fiam nem mutatta volna ki annyira a foga fchérjét, hogy mennyire gyűlöli az apját... Mennyire lenézi iparkodásomat, hogy épségben legyen a család... Most meg már utána vagyunk... Új családban élek. Lányom van. De érzem valahol, ő sincs belém esve...

valóságunk

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Zsarnokságtól a szabadságig

„Tudsz a javunkra? Dehogynem.
Csak föl nem sorolom. Mint
ahogy azt sem firtatom, hajdan
milyen lovat akartunk.”

(Vas István)

A Kádár-uralom bukását többféleképp lehet magyarázni. De bárhonnán közelítünk is a kiváltó okokhoz, minduntalan beleütközünk a leplezett dik-tatúra jellemzőibe, melyek visszavezetnek a gazdaság államosításához, a dirigista irányítási mód elterjedéséhez, az erkölcs etatizálásához, a pártál-lami szerkezet kialakulásához. E tényeket tagadni, vagy egyszerűen nem

LŐRINCZY ISTVÁN

NÉHÁNY KERÉSETLEN SZÓ A SKÓTSZOKNYÁS FELÜGYELŐ ELÉ.

Egy falevélszemű nyári napon érdekes hírt röpitett világgá a rádió: meg-balt egy kisvárosban a skótszoknyás felügyelő... A felügyelő beppje a „skótság” volt: nyilvánvaló, skót szoknyában járt! Az is pokolian tetszett nekem, hogy a skótszoknyás felügyelő nem Skóciában lakott, hanem egy ausztráliai kisvá-rospan. Azt mondani sem kell, hogy az időközben mintegy száz megfojtott lány ügyében mindig ő vezette a nyomozást, és a tettes sose került kézre – a felügyelő életében – az is teljesen nyilvánvaló.

Ekkor rögtön írógéphez ültem. A skótszoknyás felügyelő miatt.

Sosem irtam krimet, sőt, kínosan ügyelek arra, nehogy véletlenül a tévében megnézzek egyet, kapok is ezért eleget a kislányomtól... A történetet persze, „megcsavartam”. Hogy ki volt a tettes? Döntse el az olvasó. . .

Talán az is elősegítette a kisregény megírását, hogy egyik ismerősöm „ösz-tönzött”: Pista, volt jogász létedre csak össze tudsz hozni egy krimet... Na, megpróbáltam, bár lehet, hogy nem is krimi ez, csak kisregény...

Mindenesetre jó szívvvel ajánlom az olvasóknak, s felbívom szíves figyelmük: ne aggódjanak, szegény Fauna, a regénybeli hullamosó nem kínálja meg önöket angolszalonnával. . . Én pedig továbbra is kínosan ügyelek arra, hogy véletle-nül se nézzek krimet a tévében...

→

észrevenni – egyet jelent a történelmi valóság meghamisításával. Az egyén csak partikulárisan állhatott szemben az ideologizált valósággal, s ugyanakkor kezdetben nyílt színvallását, későbbiekben pedig lojalitását kérték tőle számon. Csakhogy hazugságok között élve, a lojalitást mesterségesen fenntartva nemcsak elfojtott elégedetlenségek születtek, hanem – ettől elválaszthatatlanul – büntudatok is. A Kádár János halálával záruló korszak nem egy az egyben hordozza a megtisztulást. Még akkor sem, ha mára világhosszá vált, hogy *egy szűk hatalmi elit önkényének áldozatai vagyunk*. Kettős értelemben is. Mert egyrészt *mindabányan megfosztottak vagyunk*, (materiális, szociális és kulturális szempontból egyaránt), másrészt a lapangó diktatúra időszakában épp a valóság iránti érzékünket vesztítettük el, a manipulatív módszerekkel szembeni ellenállásunkat. Akkor is, ha kivételként található ellenpéldák. Mint – egyebek között – a demokratikus ellenzéké. S az sem lehet igazán meggyőző érv, hogy a hatvanas évekkel kezdődően mégiscsak teret nyert a magánélet szabadsága. Éppen azal, hogy ki lehetett vonulni a mindent megbénító politikai hatalom köréből. Ám arról sem feledkezhetünk meg, hogy az elmúlt három évtizedben a szocialista társadalomban nem volt helye az autonóm magánjogi viszonyoknak, csupán a „közösség érdekében” történő szabályozásnak. És így minden törvény adminisztratív intézkedéssé alakult át, minden törvényesített szabályból – a közérdek felülről meghatározott szempontjai szerint – *ad hoc* intézkedés lett.

A polgári önelvőség szűnt meg, mert a hatalmi direktívák rendszere mindent áthatott. S egyúttal a zsarnokságé, mely ugyan kíméletesebb volt a Rákosi-diktatúrához képest, de valódi szabadságot mégsem engedélyezett. *Hiszen ez a gondoskodó állam princípiumainak mondott volna ellen*. Csakhogy az egyre inkább elhatalmasodó pártállami szerkezetben a „növekvő” életszínvonal nem ellensúlyozhatta azt a deprivalódási folyamatot, amelyből a társadalom többsége vesztesként került ki. Valójában az önkí-

A skótszoknyás felügyelő

I.

Mr. Smollett, a skótszoknyás felügyelő lábait íróasztalán nyugtatva – éppen a helybeli Morning Start böngészte, amikor berontott irodájába Andrews, a segédfelügyelő.

Andrews amolyan gyakornokféle volt Mr. Smollett mellett és kínosan ügyelt arra, hogy a felügyelőt mindig a lehető legalkalmatlanabb időpontban zaklassa. Íme, most is.

– Újabb lányt találtak megfojtva a folyóparton Mr. Smollett! – süvölti a segédfelügyelő.

– Meg is erőszakolták a spinkót? – kérdezi részvétlenül Mr. Smollett.

– Igen uram, ez a századik ilyen eset a környéken, a körzetünkben, és nyoma sincs a tettesnek, sőt a megfojtáson és a megerőszkoláson kívül egyéb más nyom nincs – így a segédfelügyelő.

→

zsákmányolás javakban is mérhető különbségeinek megfelelően. Mivel a központtól hatalom eredendő jogként tételezte mindenki „igazságos” helyének meghatározását, illetve a mindenki számára megérdemeltnek ítélt anyagi és kulturális javak elosztását, olyan uralmi szerkezet jött létre, mely céljai érdekében hol az egyének korlátlan kényszerítését, hol csupán „meggyőzését” tette mindennapos gyakorlattá. Az ideológiai eszközök manipulatív használata is ezt szolgálta. Különösen a hetvenes évek közepétől, mikor már nagyjából körülrajzolódott az a – érdekekben, szükségletekben felderengő – társadalmi valóság, melyet racionalizálni kellett, vagy értékekkel felruházni. Azaz a „fejlett szocializmus” építését. Természetesen nem a többség szabta meg a szabályokat, melyeknek – akár individuális céljaink megvalósulása során – engedelmesskednünk kellett, hanem a hatalmi elit. Még pontosabban *a demokratikusan ellenőrizhetetlen párt- és állami oligarchia*. A manipulatív tendenciák a társadalom különböző szféráiban ugyan más és más sajátossággal jelentkeztek, de közös volt bennük a hatalmi-kormányzati kontroll kiterjesztése.

Még akkor is, ha ez az ellenőrzés a „közjó” érdekében történt. Ám – mint utólag tudjuk – a közjó is „osztályszemléletű” kategóriaként jelent meg, s ennél fogva közérdekre hivatkozó uralkodó csoport javát jelentette. A többség pedig (mely érdekei kielégítését az individuális érdekkövetések korlátozásától remélte) a korlátlan kiszolgáltatottságban találta magát, a nevében uralkodó kisebbség érdekeivel szemben. A központi döntéshozatalra hivatottak vagy kiválasztottak *különcéljai* persze hosszú ideig ugyancsak leplezetten jelentek meg. S ebben a leplezettségben a kádári kor tudata is szerepet játszott. Éppúgy hozzájárult a puha diktatúra működéséhez, mint az a praxis, mely – bizonyos hányadában – szabadságjogokat is hordozott. Csaknem egyöntetű kognitív és emocionális megegyezés alakult ki arra vonatkozóan, hogy az egyéneknek nem kell külön-külön megállá-

→

– Persze, megint kesztyűben dolgozott a tettes – jegyzi meg Mr. Smollett, a skótszoknyás felügyelő. Majd hozzáteszi: – Az újságban ez már benne van, Mr. Andrews, legközelebb olvassa el a reggeli lapokat, mielőtt jelent nekem...

– Igen, uram – nyöszörgi Mr. Andrews.

– Na, adja ide a sétatálcámat, meg a szalmakalapom, hazamegyek... Ja, és ne feledje, ez ügyben magára bízom a nyomozás vezetését!

– Igen, uram, nagy megtiszteltetés ez nekem – mondja Mr. Andrews.

Így hát a szegény segédfelügyelő kiment a folyópartra, ott a rendőrség már javában helyszínelte és persze, egyetlen nyomot sem talált. A megerőszkolt, megfojtott lány a város hullaházában aludta örök álmát.

Szép, barna lány volt, karcsú nyakán a fojtogatás nyomai, de – mert a tettes gumikesztyűt használt – ujjlenyomat nem látszott a holttesten!

Persze, a hullamos agyalágyultan vigyorogva simogatta a szép, halott lány nyakát: – De szép a hajad, selymes a bőröd – így becézgeti Fauna a halott lányt, miközben lágyan cirógatja a holttestet.

Mr. Andrews ez alatt a folyóparton dühöng: talán egy kóbor szellő pottyantotta ide a megerőszkolt, megfojtott lányt, mert nyom, az nincs, ahogy eddig se volt soha e környéken megerőszkolt és megfojtott lányok hulláin...

Mr. Smollett, a skótszoknyás felügyelő közben hazament, délelőtt két óránál többet sosem dolgozott, otthon zongorája mellé ült, s pajzán kis skót dalt ját-

→

podást kötniük a követendő célokat illetően, az egyéni célok sokféleségének eléréséhez szükséges eszközök vonatkozásában, hanem elegendő, ha alávetik magukat a központi akaratnak. Ez azt jelenti, hogy azon eszme, mely szerint – nyilvánosan nem kimondva – a pártállam feladata a különféle egyéni kívánságok kielégítése, amennyiben megfelelően nagyszámú egyén kívánja ezt, olyan társadalmi feltételek létrejöttéhez vezetett, melyekben szinte minden egyéni cselekedet a „közösségi cél” alapján vált megítélhetővé, illetve az önkényesen meghatározott társadalmi igazságosság elvei szerint.

Még ha utólag is vált nyilvánvalóvá, a kádári korszakban a legnagyobb ellentmondás abból származott, hogy *a társadalmi igazságosságnak a létesítését sem sikerült kialakítani*. Annyira persze nem volt totalitarisztikus a rendszer, hogy a materiális egyenlőséget megteremtse, s annyira sem volt liberális, hogy az egyének cselekvési szabadsága ellensúlyozhatta volna a társadalmi igazságtalanságokat. Az elvontan érvényesülő jogegyenlőség ehhez nem volt elegendő. Az a kísérlet, hogy az újraelosztás módjaiban az igazságosság szempontjait érvényesítsék, több igazságtalanságot termelt ki az új, képtelen kiváltságok formájában, a mobilitást megbénító bürokratikus akadályok és az egyéni erőfeszítéseket frusztráló hatalmi visszaélések révén, mint amennyivel hozzájárult az egyenlőtlenségek mérsékléséhez. S ha kimondjuk, ha nem, *a lappangó diktatúra időszakában is ugyanolyan erős volt az ellentét az anyagi gyakorlat és az eszmények világa között, mint a Rákosi-terror idején*. Legfeljebb az „ötvenes években” a totális szegénység egyneműsített. De már 1965-től megfigyelhető egy olyan tendencia, mely ezt a társadalmi tényt tudatosan, manipulatív módon akarta eltüntetni. A nagy eszméket hátrább sorolva, a „jólétnek” adott elsőbbséget. Felfedezve egyúttal a *lenini* hagyaték manipulatív kezelésének lehetőségét is: a jelen szükségletei kihívására a bolsevik eszmerendszer érvtárából le-

→

szott a skót zongorán, skótul dúdolva az ismeretlen skót költő dalát:

John Anderson, szívem John,
mikor kezdted velem,
farkad, mint más legényé
felpattant mereven.

(Faludy György fordítása)

Ilyen pajzán dalokat énekelt hát a skótszoknyás felügyelő... A felügyelő nő volt, három fiú apja, egyik fiú vörösebb hajú volt, mint a másik – apjukra hasonlítottak...

Clinker, a legidősebb fiú – mindig oltári dühös volt apjára, amikor az, a „hülye skót dalt” dúdolgatta...

Mind a három fiú rendőr volt, ezt el is felejtettük jelezni.

Mr. Smollett, a skótszoknyás felügyelő felesége nem viselt skót szoknyát, negyvenkét éves volt és nagyon csinos, aki Mr. Smollett tizóraiját: dzsemet, skót vajjal éppen most hozza be.

Azt eddig még nem is mondtuk, hogy a történet természetesen nem Skóciában játszódik, hanem Ausztráliában, egy kisvárosban. Mr. Smollett mániája, a „skótság” – már majdnem az örületbe kergette szép kis feleségét... A felügyelő ugyanis mindig skót szoknyában jár, csak skót whiskyt iszik – víz helyett – és szintén csak skót eredetű ételeket hajlandó magához venni... Kívülről fújja a

→

hetett „racionalizálási” tételket kiemelni a szegénység, a nyomor fokozatos megszüntetése érdekében.

Am ugyanakkor már a „kispolgárisodásról” folytatott polémia felcsillantja a gazdagodás és fogyasztói lét veszélyeit érintő ideológiai érvek törékenységét. Aligha véletlenül. Hiszen a Kádár-uralom idején mindvégig tartotta magát az a meggyőződés, hogy a polgári lét és az idealizált közösségi-társadalmi lét világa között áthidalhatatlan ellentét feszül. *„Polgárosodjatok, de büntudattal!”* Mert a profán polgári életvitel szembenáll a „fejlett szocializmus” eszményeivel. A fokozatosan létrejövő társadalmi egyenlőtlenségek azután szükségképpen profanizálták ezt a kettősséget. *A képmutatás, a látszaterkölc, a szavalt eszmények jelensége átlagos ténynyé válik.* Az ideológia egy része pedig – amely belekerül a hétköznapi életbe – valóban „racionalizálási”, megtévesztési formává változik. Még a második gazdaság tolerálása is a „jóléti” szocializmus elérése nevében történik. S ez a kor egyénei számára természetes követelményként jelentkezik, jóllehet az önkizsákmányolás brutális következményei kezdetben alig látszanak. Egészenben is az ideológia pusztá „racionalizálássá” változott, azaz a marx-lenini idézetek önkényes kiemelésének, taktikai manőverek igazolási alapjává. Az egalitáriánus elv csak annyiban jelentkezett, hogy megpróbálták a társadalmat az elsődleges közösségek mintájára formálni (az egyéneket kizárólag a közösségi célok felé irányítva).

Miközben azonban a politikai hatalom hatáskörébe került az egyének materiális és morális helyzetének a meghatározása, szükségképpen csak az alattvalói tudat és magatartás erősödhetett. A prakticzáló ideológia következményeinek is tulajdoníthatnánk ezt az állapotot. Bármilyen pártállami lépéshez meg lehetett találni azt a tételt vagy jelszót, mely akár az egymásnak ellentmondó akciókat is igazolta. A központi kultúrpolitika dik-tátumai szintén ezt támasztják alá. *A garantált gazdasági létminimumnak*

→

nagy skót író, Tobias Smollett (1721–1771) valamennyi regényét, főleg a Roderick Randomot, de persze, tudja – ugyancsak kívülről – a Humphry Clinkert is!

A fiait is a regények hőseiről nevezte el, Clinker, a legidősebb fiú kicsit szégyenli is apja skót mániáját, de a két kisebbik fiú, Humphry és Roderick, az ikrek észre se veszik apjuk különcégeit, úgy elfoglalja őket a csajok utáni futkosás. Az ikrek igen erőszakos természetűek. Ha nem adja magát rögtön a nő, könnyen odavágnak. Persze, mindenhová együtt jár a két fiú...

Na, Clinker – más. Ő a tiszta szerelmet kedveli, képes egy hétig is udvarolni egy lánynak, de –, ha valaki feldühíti Clinkert, annak isten irgalmazzon! – Clinker a skótszoknyás felügyelő első házasságából született, már harminc körül van, kicsit húzza a bal lábát, egy rögbimeccsen történt sérülés emlékeként. A sérülés Clinker ígéretes sportkARRIERÉNEK vetett véget, viszont megnyitotta előtte a rendőri pályát, amelyet imád, főleg a kocsival történő száguldozásokat szereti benne...

Persze, azért bűnözők is akadnak a kisvárosban!

Itt van például John Happening, ki huligánkodásért már harminchatszor volt börtönben, meg Mel Hijacking is, aki eddig száztíz repülőgépet tértített el, Ausztráliából Szaúd-Arábiába menet. Összesen vagy húsz évet töltött különböző börtönökben, de már tíz esztendeje itthon van: „nyugdíjba vonult”.

Ez a két gaffickó most éppen otthon vigyáz a gyerekekre, amíg az esti ut-

→

a garantáltan minimális szellemi színvonal felelt meg. A korban használatos jelszavak és politikai direktívák az önkényes látszatteremtés eszközeivé váltak. A valódi autonómia, önrendelkezés, szabadság és szolidaritás helyett ezek látszatai teremtődtek meg. Így válhatott a hétköznapi életben általánossá az az *infantilis* magatartás, melynek külsődleges jegyei féltelmetesen hasonlítottak a nyílt diktatúra időszakában megjelenő attitűdökhöz. Az ideológikus tézisek „primer” igazságával ugyan nem sok mindent lehetett kezdeni, de minthogy a valóságos jelenségek elleplezésére szolgáltak (megkérdőjelezhetetlenné téve a kiáltó ellentmondásokat), a tényeket világosan látó egyén is csak büntudatot érezhetett, mivel hihetetlennek tartotta a többség által jónak tapasztalt világot. A „legvidámabb barakk” szindrómája többet fejez ki annál, mintsem első pillantásra hinnenék. A korszak tudatos motívumhordozója volt ugyanis az ezt megtestesítő tünetcsoport. Viszonylagos jólét a környező országokhoz képest, kevésbé szembetűnő áruhiány, nagyobb mozgásszabadság, bezáratlan templomok, hiányzó személyi kultusz stb.

Minderről azért sem feledkezhetünk meg, mert ezek a tények igazolási és igazodási alapul szolgáltak a „még mindig jobb itt, mint másutt” szemlélet elterjedéséhez. Olyan magatartáshoz s tettekhez, melyeknek tartalma, iránya később a becsapottságot, az illúzióvesztést erősítette meg. S ha a különböző életformák erőszakos regulációjáról nem is beszélhetünk, *a szükségletek lágy diktatúrája mégis érvényesült*. Mert az egyének fogyasztási struktúrája, életvitele érzékelhetően korlátok közé volt szorítva. Még az anyagi tevékenység sikerességét is bizonyos szegyenkezéssel kellett megélni. A mindennapi életből hiányzott az az orientációs közeget, mely az egyének tevékenységét vezethette volna. Az állampolgári (citoyen) tudatot sem a független egzisztenciális lét nem erősítette, sem az önelvű, önérvényesítő politikai magatartás lehetősége. A privátszférába való visszahúzódas leg-

→
ca forgatagában feleségeik dolgoznak. Hajnal felé viszont, mikor a dolgos feleségek megjönnek, a két jó haver „bulizni” indul.

Isten tudja csak, ilyenkor mit művelnek.

De szóljunk Mr. Andrewsról is...

Nem túlzottan nagy képességei folytán már tíz éve segédfelügyelő Mr. Smollett mellett. Mind a száz megfojtott lány esetében ő vezette a nyomozást, persze, azért mindig Mr. Smollett írta alá „a tettes ismeretlen, a nyomozás megszüntetve” – sablonszöveget. Bizony, nem valami sikeres nyomozónak számít Mr. Andrews, nem is beszélve Mr. Smollettől. Felettcsik mindkettőjüket bűnözőnek tartják, de nyomok hiányában ők sem tudnak semmiféle eredményre jutni, a lányokat megerőszakoló, majd megfojtó tettes, vagy tettesek kézrekerítésében.

Átlagban minden évben tíz lányt fojtottak meg, ez tíz év alatt, száz áldozatot jelentett. Az volt az örület ebben, hogy nyom maradt. A lányokat gumikesztyűben fojtották meg, és a lányokban semmi közös nem volt, se koruk, se hajszínük, semmi. Talán csak az, hogy valamennyiüket a környéken találták meg, vagy éppen a kisvárosban.

És csak az utolsó áldozat, Ella Kay volt helybeli...

Sok megfojtott lány a környéken lakott, de voltak olyanok is, akiknek lakása az ország távoli vidékein volt, sokat meg azonosítani sem lehetett, iratok hiányában.

feljebb pusztta menekülést jelentett a központi hatalom befolyása elől. Ám ha – ennek ellenére – a kádári uralomban mégis megindult a *polgárosodás*, mindenekelőtt annak köszönhető, hogy az emberek egy része mást tudott a világról, mint amit ennek a tudásnak segítségével csinált; és e két egymástól különböző közeg mégis azonossá vált az eredményben. (Elegendő csak a vállalkozási minták és ethosz továbbélésére gondolni.)

Mert ha igaz is az, hogy az „új rendet megteremtteni, megvédeni kívánó politika visszatérően s kíméletlenül támadta a paraszti vállalkozást, mégis, mivel a földtől, mint különleges tőkétől, soha nem foszthatta meg a mezőgazdasággal foglalkozókat, a vállalkozás alapját nem tüntethette el. Igaz, az agrárszférában is ki kellett alakítani az állami akarattal az azt megtestesítő hivatalos munkaszervezetekkel szembeni kijátszási, túlélési technikákat, de ezekbe mégiscsak belenőttek a már meglévő, a vállalkozáshoz nélkülözhetetlen gazdálkodói, munkaszervezési megoldások.” (*Pető Iván: Polgárosodás, restauráció nélkül, 2000, 1989. 8. sz. 6. o.*) A polgárosodó életvitel másfajta jellemzőit is említhetnénk még, melyek ha az autonómiára törekvő magatartások akaratlan következményei is voltak, egyúttal ennek az irányultságnak fontos jelei. Annak ellenére, hogy az önállósodás csupán materiális értelemben igaz, hiszen például a késői Kádár-korszakban szaporodó „vállalkozásokban” a közvetlen haszon, az *azonnali* meggazdagodás jelent meg célként. S ahol a pénzforgalmon belül született meg a haszon, nem pedig a termelés körében. Mondhatnánk: a társadalmi redistribúció olyan körülményei között, melyekben szembeszökően domináns volt az egyéni-erkölcsi érdemeket jutalmazó elosztás.

Csakhogy a pártállami elit uralma addig tűnt stabilnak, amíg kiváltságos kötelességét – az érdemek mérlegelése és értékelése terén – a gazdasági javakkal való jutalmazással támasztotta alá. Az önkényesen meghatározott közérdeknek az individuális szabadság rovására történő érvénye-

→

Mr. Andrewst annyiba se vették, hogy a századik – rossz nyelvek szerint „jubileumi” – lány megfojtása alkalmából készített esti tévébeszélgetésre meghívják. A beszélgetést a közeli nagyváros televíziójában rendezték, s az igen orcátlan riporter csak Mr. Smollett-tal készített interjút, a stúdió goyeni sárga fénnel égő lámpáinak fényében. . .

Itt közöljük az interjú teljes szövegét:

MR. HACK: Kedves nézőink! Szomorú jubileum ez, a mai. A századik fiatal lány teteme fekszik kiterítve a kisváros hullaházában, ezt a lányt is megfojtották és megerőszakolták, ugyanúgy mint elődeit. A gyilkos, vagy gyilkosok most sem hagytak nyomot, ujjlenyomatot. Talán az égből pottyant a megfojtott lány a folyó partjára, avagy talán a földből bújt elő? Ez a gyilkosságsorozat példátlanul áll a világon, és páratlan a kriminalisztikában is, de ez a megtört szülőket persze nem vigasztalja, ők talán bosszúért kiáltanak! Ezt teszik az áldozatok szülei már tíz éve, ám nyoma sincs a gyilkosnak, vagy a gyilkosoknak! Itt van Mrs. Kay, az elhunyt Ella Kay édesanyja, engedjék meg, hogy néhány kérdést tegyek fel neki. – Elnézést kérek, Mrs. Kay, hogy ilyen szomorú apropóból szólítom meg, de mondja el nekünk, hogy mikor ment el otthonról tegnap a lánya?

Mrs. Kay (zokogva): Délután ment el a kislányom, Helga Hendersonhoz, a barátnőjéhez. . .

→

sítése csaknem a nyolcvanas évek elejéig tartott. Ám ahogyan radikálisan csökkentek az elosztható materiális és szimbolikus javak, s vérszenes vékonyodott a korlátozott fogyasztói léthez kapcsolódó legitimációs bázis, a pártállam szerkezetéhez való alkalmazkodás úgy vált egyre ambivalensebbé. S azok az ideológiai-kulturális elvek sem hatottak többé, melyek az embereket belenyugvára, a hierarchikus létforma elfogadására ösztönözték. Nem szólva arról, hogy óhatatlanul kitermelődött egy olyan – a pártállami oligarchiától többé-kevésbé független – réteg, amelyik a maga számára nagyobb szabadságot vagy nagyobb részesedést követelt a gazdasági javak elosztásakor, azon az alapon, hogy tevékenysége nagyobb értéket képvisel. *S éppen az „értékelv” következetlen bevétele az újraelosztási mechanizmusba okozott számos zavart a politikai és a kulturális irányításban.* A kádárizmus reprezentatív ideológusának – Aczél Györgynek – kulturális önkényuralma ehhez meggyőző érveket nyújt. Mint ahogyan a tervutasításos gazdaságirányítási rendszert felváltó „szabályozó és tervalkuk” világának köréből is lehetne bizonyítékokat hozni. Ám ezek az érvek is csupán azt a felismerést szilárdítanak meg, hogy a lappangó diktatúrában egyszerűen nem volt helyük – *Bibó István* kifejezéseit használva – a gazdasági, kulturális és politikai síkon egyaránt tudatos, önálló, szabadságával élni tudó, kiszolgáltatottságot nem tűrő egyéneknek.

Sokkal inkább az alattvalói létet elfogadó személyeknek, akik – melleleg – hamis öntudatban éltek. Csaknem a társadalom valamennyi csoportja a látszólagos biztonság és mobilitás ellenértékeként kapta meg az infantilizálódott életvitel nyugalmát, a korábban megvalósíthatatlan anyagi gyarapodás „esélyeit”. Mint utólag látható, ezek az esélyek nem álltak másból, mint az önkizsákmányolásra épülő fogyasztási célzatú felhalmozásból. De ebben a magatartásban és látszólagos autonómításban az az ördögi, hogy az egyének az így megnyíló esélyeket önmegvalósításuk feltételeinek

→

Mr. Hack: Hol lakik ez a Helga Henderson?

Mrs. Kay: A városunk szélén. Este nyolcra vártuk haza a kislányunkat, mert ilyenkorra már mindig otthon volt, de most nem jött, telefonáltunk a barátnőjének, azt mondta Helga, hogy tőlük már hét óraker elment Ella... Rögtön telefonáltunk a rendőrségre, de ott azt mondták, hogy várjunk még, hátha megérkezik... Aztán reggel, az újságból megtudtuk a szörnyű hírt...

Mr. Hack: Férfi barátja volt a lányának, Mr. Kay?

Mrs. Kay: Mindenhová a barátnőjével járt, nem volt férfi barátja, még udvarlója se, pedig nagyon szép kislány volt. Jövöre lett volna húszéves, (zokog, elvezetik)...

Mr. Hack: Most pedig engedjék meg, kedves nézőink, hogy megszólaltassuk Mr. Smollett felügyelőt, a város nyomozóhatóságának vezetőjét... Mr. Smollett csodás skót szoknyájában ekkor leült a tévékamerák elé. – Kedves felügyelő úr! Ne vegye személyeskedésnek, de megkérdezem még most, a szomorú témájú beszélgetés elején, miért visel ön skót szoknyát?

Mr. Smollett: Apám a melbourne-i egyetemen, a skót tanszék vezetője volt, tőle örököltem a skót hagyományok szeretetét...

Mr. Hack: Mióta dolgozik felügyelő úr a kisvárosban?

Mr. Smollett: Huszonöt éve vagyok itt a nyomozóhatóság vezetője.

Mr. Hack: Mi a véleménye a mostani szörnyű bűnettről és az egész bűncselekmény-sorozatról?

→

vélhették. Mert minduntalan találtak megerősítő példákat. Csakhogy éppen ennek az életszempléletnek lett a következménye, hogy a szellemi és kulturális javakban való részesedés iránti vágy fokozatosan visszaesett. *A gazdasági javak megszerzésének mindent alárendelő életcélok ezt nem is tették lehetővé.* Mint tudjuk, a tudás hatalom, a nem-tudás viszont az alávetettség egyik előfeltétele. Az egyéni választás szabadságáról és autonómiájáról az elmúlt időszakban ezért sem beszélhetünk. A monolitikus hatalom a kultúra pluralitását sem tűrte meg, s még kevésbé a demokratikus nyilvánosságot. A bürokratikus titokzatosság, az elhallgatott tények szövedéke 1956 után is tovább élt. A nagyrészt pártállami kontroll alatt levő közoktatás és közművelődés ugyancsak az egész nemzet szellemi formálása fölött hatalmat képviselő csoportnak kedvezett.

A nyilvánosság irányítása, a figyelem elterelése, a mesterségesen alakított tények látványos propagálása mindezt megerősíti. Am a manipulált tények és az állampolgári tudat *egyoldali* fejlődésének cinkos összjátéka fokozatosan készítette elő a rendszer bukását. S mivel a társadalom egészének és részterületeinek integrációs mechanizmusa – épp az önszabályozó feltételek hiányában – mindinkább működésképtelenné vált, többé nem lehetett fenntartani azt a látszatot, hogy a „dolgok jól mennek”. Még ha az újra és újra elővett szocialista alapelvek táplálták is a meggyőződést a rendszer reformálhatóságát illetően. De miután az olyan alapelvek is, mint az állami tulajdon elsőbbsége, a munkásosztály vezető szerepe önigazoló, manipulált tényekre épültek, az a *paradox* helyzet alakult ki, hogy ami igazolta a hangoztatott tételt, az tűnt a valódiabb valóságnak. Ami el-
lentmondott neki, az vagy nem létezett, vagy „másodrendű” valósággá változott. A kádári korszak tragikus bűne a *töredékes tényszerűsége*n alapuló *önáltatás* kiépítése, mely szerint a társadalomban nem léteznek olyan területek, melyeket ne lehetne határozatokkal, direktívákkal javítani és tö-

→

Mr. Smollett: Sajnos, a tények, azok tények. Ez a századik lány, akit meg-erőszakoltak és megfojtottak... Azt se tudni, hogy egy tettes van, vagy esetleg több is létezik! A nyomozást természetesen most is nagy erővel folytatjuk, de meg kell mondanom, hogy nyomok – most sincsenek...

Mr. Hack: Már elnézést, de fel kell tennem egy rendkívül indiszkrét kérdést a felügyelő úrnak!

Mr. Smollett: Tessék, uram, legyen indiszkrét.

Mr. Hack: A tettes, vagy tettesek ugye gumikesztyűvel fojtják meg a lányokat, így ujjlenyomat nincs, de melyek a nemi erőszakra utaló nyomok?

Mr. Smollett: Az eltépett női alsóneműk, meg a nemi erőszak orvosilag megállapított és megállapítható nyomai, uram!

Mr. Hack: Miért nem hagy a tettes, vagy tettesek sosem nyomot?

Mr. Smollett: Ha én ezt tudnám, uram, én volnék az atyaúrsten (derült-ség).

Mr. Hack: Csak még egy kérdést, felügyelő úr!

Mr. Smollett: Állok a kivégzőosztag elé, csak tessék...

Mr. Hack: Most ki vezeti Ella Kay meggyilkolása ügyében a nyomozást?

Mr. Smollett: A helyettesem, Mr. Andrews vezeti a nyomozást Ella Kay ügyében.

Mr. Hack: Miért nem Ön vezeti a nyomozást, Mr. Smollett?

→

kélekesíteni. S ez vezetett ahhoz, hogy még a demokratizálást is tovább akarták tökéletesíteni. Holott a per excellence demokratikus viszonyok hiányoztak.

Nem csupán eszmetörténeti szempontból lenne érdekes újólaj elemezni az egyes kongresszusi határozatokat. Mindennél meggyőzőbben bizonyítaná, hogy a határozatok nagy része azokat a preparált tényeket tartalmazta, melyeket az előző direktívák már alkalmassá tettek a megmerevített formulák igazolására. Ebben a szellemi klímában egyszerűen politikai vétségnek számított észrevenni bizonyos – a hivatalos értékelésnek-direktívának ellentmondó – jelzéseket. S a többnyire ellenzékieknek tartott vétségek-ből lassanként a meggyőződés fetiszizált formája alakult ki. Az „igazi” meggyőződés nemcsak a fentről kapott értékelés differenciálatlan elfogadásával lett azonos, hanem kialakított egy olyan belső hamis tudatot is, melynek következtében az egyes ember önmagát tartotta bűnösnek, ha netán észrevett a hivatalos értékelésnek ellentmondó jelzéseket. A tulajdonosi birtoklás vagy a társadalmi biztonság szűk látókörébe beleragadt szemléletmód következtében *a lappangó diktatúra valósága egyszerűen „eltűnt” a közélet cselekvőinek szeme elől.* Legalábbis egy ideig. Mert ahogyan Szelényi Iván írja: „a hatvanas évek közepétől – a kádárizmus legsikeresebb, mert kompromisszumokra leginkább hajlamos évtizedében – azonban egy csendes forradalom kezdődött el. A társadalom ellentámadásba lendült: a csaknem két évtizeddel korábban félbeszakított polgárosodási folyamat újraindult. Ezt a csendes forradalmat a magyar társadalom milliói vívták, szürke hétköznapokban”. (*Szelényi Iván: A magyar polgárosodás esélyei.* Hitel, 1989. 18. sz. 11. o.) Nem fogadva el a manipulált tényeket,

→

Mr. Smollett: A nyomozás gyakorlati irányítója nálunk mindig a helyetese, Mr. Andrews, de az elvi irányítást én végzem!

Mr. Hack: Van valami konkrét elképzelése, Mr. Smollett, a mostani bűnsettel kapcsolatban?

Mr. Smollett: Igen, van konkrét elképzelésem, ezt azonban a nyomozás érdekében nem közölhetem a nyilvánossággal. . .

Mr. Hack: Köszönöm az értékes beszélgetést, Mr. Smollett!

– Hát ez volt az interjú Mr. Smollett felügyelővel.

A tévéinterjút otthon együtt nézte a Smollett család. Humphry és Roderick sörözgetve szemlélték az adást, Clinker nem ivott, igen rosszkedvűen figyelte apját a televízióban. Mrs. Smollett a szobájában nézte az adást, utána lefeküdni ment. Mr. Smollett a tévébeszélgetést követően Buickján hazahajtott a kisvárosba. Amikor hazaért, levette csinos skót szoknyáját, felvette pizsamáját, lefekvéshez készülődött, s a két ikret leszidta, mert a rengeteg sörösüveget az asztalon hagyták, Clinkerre rá se nézett, bement a feleségéhez.

Mrs. Smollett talán már aludt is a franciaágyon. . .

Nagy volt a csend, félóra is eltelt, aztán Mr. Smollett lihegése, majd Mrs. Smollett halk sikolyai hallatszottak. . . Aztán csak Mrs. Smollett hangja szipogott a csendben: – Legényfiaim vannak és minden évben küretem van. . . Csak a fiúk meg ne tudják, nem mernék a szemük elé kerülni. . . Pont nekem

→

s mind nagyobb érzékenységgel figyelve az adott társadalmi valóság tényleges összefüggéseire.

A nyílt diktatúra felszámolása után nem lehetett ugyanis olyan elszigetelt vagy mesterséges integrációkat létrehozni, melyekbe az emberek végképp bezáródtak volna. S ebben az is szerepet játszott, hogy a kompromisszumokra hajló kádárizmus nem tudta elvégezni az egyéni autonómia teljes felfüggesztését. Ugyancsak Szelényi Iván szóhasználatával élve: az államgazdaság melletti-alatti-feletti, de már bizonyos szempontból önálló polgári lét csirái múlhatatlanul életre keltek. S ezzel egyidejűleg kialakult *egy sajátos citoyen háttértudat, mely a cinizmus modus vivendijében éppúgy megjelent, mint a kétely, a gyanakvás formájában*. Az 1988-as esztendő politikai földindulásához ez a körülmény is hozzájárult. Mind nagyobb számban sejtették meg az emberek, hogy „valami nem stimmel”, s már a nyugalmas és türelmes rezsim látszatát sem voltak képesek elfogadni. Jóllehet a társadalmi értelemben vett másként gondolkodáshoz – egy szűk értelmiségi rétegtől eltekintve – hiányoztak a megerősítő feltételek. A kölcsönös bizalom és szolidaritás igazából létre sem jövő feltételei fokozatosan eltűntek az egyre korruptabbá váló állami és pártbürokrácia szorításában. Nyomtalanul szétfoszlottak azok az illúziók is, melyek a „szocialista jólét” eléréséhez tapadtak. Újabb és újabb zavaró tények kerültek – csaknem a nemzeti identitás erősödésével párhuzamosan – felszínre. S mivel a párt- és állami oligarchia nem csupán ideológiátlanságával tért el sztálinistái elődjétől, de életstílusában is, az állampolgári lojalitás fenntartása egyre nagyobb gondot jelentett.

S minél diszfunkcionálisabbá vált a kádárizmus legitimációs bázisa, annál nagyobb feszítőerőt képviselt. A puritánságot és munkásethoszt egy ideig valójában már csak Kádár János testesítette meg, melyhez ugyan ke-

→

kellott ilyen férjet kifognom, mint te, hogy még ötvennégy éves korod ellenére is minden éjszaka, meg hajnalban is, amikor hazajössz. . .

Mr. Smollett reggel irodájába hajtott Buickján, aztán Andrewst behívatta. – Nézte a tévéinterjút? Milyen voltam? – kérdi Mr. Smollett.

– Remek, uram, kifejezetten remek – mondja közönyösen Mr. Andrews. – Pazarul kiosztotta a felügyelő úr azt a pofátlan Hacket. . . De uram, mi az a konkrét elképzelése, amit a tévében említett? – kérdi Mr. Andrews.

– Hallgassa ki Faunát, a hullamosót, maga kis kíváncsi. . . Induljon most rögtön a hullaházba. Kérdezze meg a hullamosót, hogy hol volt tegnapelőtt éjszaka, érit? Utasítom! Aztán kerítse elő Mel Hijackinget és John Happeninget, a közrend háborgatásáért tartóztassa le, hozza ide a két jómadarat. . .

– Rögtön indulok, uram – feleli a készsleges segédfelügyelő.

– Kövessük most nyomon Mr. Andrewst, amint kis Buickjával komótosan hajt a városi hullaház felé, amit jobb helyeken morgue-nak írnak és morgnak ejtenek.

Mr. Andrews egyébként nőtlen, szereti a Verdi-operákat, meg a francia osztrigát, nem dohányzik, nem iszik sokat, és egyedül takarít otthon. – Igen, és van három fehér papagája, egy macskája, de ezeket sosem ereszti össze. . .

A hullaházban piszokhűvös van, úgyis mondhatni, hogy hullahideg. Fauna a kis asztal mellett ül, az előtérben: kenyeret eszik angolszalonnával.

→

vesen viszonyultak cinizmussal, de önmagában mégsem volt elegendő a kikezdetlenség fenntartásához. *Mert a rendszer válsága egyre nagyobb mértékben kiteljesedett.* A legnehezebb helyzetbe ugyanakkor azok a társadalmi csoportok kerültek, akik Kádár János halálával hitüket is elvesztették. A hosszú ideig elleplezett ellentmondásokkal akarva-akaratlanul szembesülniük kellett. Ha másként nem, az egzisztenciális bizonytalanság és elszegényedés növekvő félelme következtében. S ezzel önbecsülésük is napról napra labilisabbá vált. Vagy megpróbálták együtt élni ezzel a tehertétellel, vagy magát a meggyőződést hagyták cserben. S inkább az utóbbi lett általános. Az infantilizált állampolgár szükségképpen válaszreakciójaként, melynek persze súlyos következményei vannak. Hiába szűnt meg a lappangó diktatúra, az ez évtől kiteljesedő „csendes forradalomban” az egyéni és a társadalmi emancipálódás nem egymást erősítve megy végbe.

A materiális és a szellemi szűkösség (atrófia) viszonyai között, az alattvalói létből alig kilépő állampolgárok számára az önkifejezés, az alkotó tudásvágy, a személyiség szabad döntéseinek tisztelete, a különféle élettervek elfogadása korántsem természetes szükséglet. A kollektivisták kívülről irányítottágnak még számos korlátjával kell számolnunk. Hiába oldódik a hatalmi hierarchia merevsége, hiába szaporodnak az alapvető szabadságjogok s a politikai participáció esélyei, *az embereket nem lehet kényszeríteni arra, hogy szabadok legyenek.* A gazdasági, szociális és kulturális egyenlőtlenségek létrejött szélsőségei között a társadalom többsége biztos állásra, tűrhető munkaviszonyokra, ésszerű bérekre törekszik. Ám ezeket a nyilvánvaló emberi igényeket mégsem szabad fetisizálni. A hiány viszonyai között minden szempontból szükségszerű törekvések. Legfeljebb a szabadság ellenében nem lehet kijátszani őket. A jólét és a szabadság

→

A halottak az úgynevezett nagyteremben fekszenek. Ez egy ajtón át közelíthető meg az előtérből, ahol most Fauna kihallgatása is folyik. Mr. Andrews leül egy kopott, csikorgó székbe, Faunával szemben.

Mr. Andrews: Izlik a szalonna, Fauna?

Fauna: Jó kis kaja ez, felügyelő úr, nem kér egy falatot? Na, csak egy katonát, felügyelő úr. . .

Mr. Andrews: Kösz, nem kérek, reggeliztem már. . .

Fauna: Kérjen mán, csak nem utálja, megmostam a kezem, ne féljen, amikor kijöttem a hóttaktul.

Mr. Andrews: Példás higiénia Fauna, de nem kell a szalonna. Mondja csak, Fauna, maga szereti a holtakat simogatni?

Fauna: Nem mindegyiket, uram! A folyós húsú, kövér asszonyokat egyáltalán nem szeretem simogatni. . .

Mr. Andrews: Na, de a szép, fiatal lányok, például akit tegnap reggel hoztak be, csak érdeklik, nem? Simogatja őket, vagy mást is csinál velük?

Fauna: Asztat én nem mondom el – mondja vigyorogva Fauna.

Mr. Andrews: Jól van, Fauna! Azt a szép kislányt, akit tegnap reggel hoztak be, ismerte?

→

ugyanis nem állíthatók szembe egymással. S ahogyan Bibó István írja: „harcolni nem az ellen kell, hogy a létrejött társadalmi reform állandó intézményekké, jogintézményekké, szükség esetén jogszabályokká, kényszerítő szabályokká, tilalmakká lesz; harcolni az ellen kell, hogy uralmi gócek jöjjenek létre”. (Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Válogatott tanulmányok. Bp. 1986. Magvető K., 92. o.) A morálisan válalt vagy immorálisan termelt szociális, kulturális és politikai korlátok feloldásáról van szó, melyeket a kádárizmus elleplezett.

Az autonóm egyének szabad kooperációja azonban csak akkor alakulhat ki, ha az önvizsgálatot, a félmúlt őszinte feltárását mindenki elvégzi, A „mindig tudtam” nemcsak morális önáltatás – természetesen az is –, hanem az önfelmentés igazolása. Ugyanakkor az állampolgári *önbecsülés* visszaszerzéséről is szó van, s ekképp a személyiség tiszteletéről, az „irigység demokráciájának” felszámolásáról. Vagyis – az iménti bibói gondolatmenetet követve – „nem szabad szem elöl téveszteni minden társadalomreform végső célját, a kölcsönös szolgálatok társadalmát, ahol nincs technokrata, technikai uralkodó, nincs élcsapat, nincs semmiféle oligarchikus uralmi igénnyel rendelkező társadalmi csoport hanem vannak kölcsönös szolgálatások, amiben az a szolgáltatás, amit egy társadalomszervező nyújt, nem kap nagyobb erkölcsi súlyt – bármennyire is nagyobb a kiterjedése és a jelentősége –, mint az a szolgáltatás, amit az ún. egyszerű ember a maga hivatása körében nyújt, és nem ad a kettő különböző emberi rangot”. (I. m. 92. o.) Csak így képzelhető el az alávetettség, a hierarchikus emberi tudat gyökeres felszámolása, melyhez a *szabadságintézmények fokozott működése adja az alapot*. S a társadalmi együttműködés új minősége is ennek alapján kristályosodhat ki.

→

Fauna: Láttam többször az utcán, de nem tom, hogy híjják. . .

Mr. Andrews: Tegnapelőtt éjszaka itt nem égett a villany, maga nem volt itt!

Fauna: Igen, uram, este bezártam az épületet, oszt elmentem, csak reggel hatra kellett hogy visszajöjjek, addig az öreg Hopkins vót itten, az éccakai ör. . . Ű veszi át iccaka a hóttakat!

Mr. Andrews: Maga, mióta dolgozik itt Fauna?

Fauna: Tíz éve, uram!

Mr. Andrews: Ahá, és mindig elmegy este, reggel meg visszajön, igaz?

Fauna: Igaz, felügyelő úr! De kapjon mán be egy falatot a szalonnából, esküszöm megmostam a kezemet a szép hótt jány simogatása után. . .

Mr. Andrews: Már mondtam, hogy nem kell, azelőtt hol dolgozott maga, Fauna?

Fauna: Jazzdobos voltam egy sidney-i bárban. . .

Mr. Andrews: Hogy került ide?

Fauna: Elromlott az ütemérzékem, felügyelő úr. . . Meg osztán a hullamosó szakma – tudja uram, nagyon nyugalmas, jól is jövedelmez, mer a hozzártartozók tejelnek, mint a veszett, az öltöztetésért, meg a mosásért. . .

→

Az egyének autonómiáját tiszteletben tartó kölcsönös szolgálatok világát persze nem kell misztikus fátumként értelmezni. Nem csak azért, mert „mozgó kategória”: bizonyos helyzetekben, bizonyos karaktertulajdonságok birtokában – akár a körülmények, akár más indítékok nyomása alatt – ki is lehet belőle lépni. (Vállalva a következményeket.) Sokkal inkább olyan társadalomszervező erőként (paradigmaként) kell felfognunk, mely szabadságunk, individuális racionalitásunk és erkölcsi természetünk kiteljesedéséhez járul hozzá. Egyszersmind kizárja a társadalmi viszonyok – s benne: a politikai viszonyok – monolitizálódását. A lappangó diktatúra időszakára olyan társadalmi mozgástér volt jellemző, melyből vagy egyáltalán, vagy csak kivételes helyzetekben – a hősiesség árán – lehetett kimozdulni. Mint ahogyan működési elveinek immoralitását felismerni, egyáltalán: posztsztálini jegyeit átlátni rendkívül kényelmetlen, esetleg veszélyes is volt. De miután a kádári uralomnak vége, a társadalom *valamennyi* tagján múlik, hogy a szabadság törvényei szellemében fejti-e ki tevékenységét; a külső és belső függetlenség, illetve emancipáltság olyan életformáját teremtve meg, *mely nem a fennálló renddel áll szemben*. Mert ez a rend maga is az életformák sokszínűségét, az igazságosság elveit kielégítő intézmények működésén, a különféle politikai, vallási, filozófiai meggyőződések kölcsönös tiszteletben tartásán, a különböző politikai törekvések megengedésén, az egyenlő gazdasági, kulturális és politikai esélyek fokozatos megteremtésén alapul. Azaz a visszanyert és újraépítendő szabadság lehetőségén.

→

Mr. Andrews: A fene, micsoda nagy mancsai vannak magának, Fauna. Aztán húz gumikesztyűt, amikor a hullákat mossa?

Fauna: Én még télen sem viselek kesztyűt, felügyelő úr, de a hullamosáshoz, ahhoz kötelező a gumikesztyű...

Mr. Andrews: Remek, Fauna, remek... A gumikesztyűket haza is szokta vinni?

Fauna: Volt már, hogy elvittem innét a gumikesztyűket, megmutatni a kocsmába, azoknak a krapekoknak, akikkel inni szokok...

Mr. Andrews: Volt már maga büntetve, Fauna?

Fauna: Verekedésért ötször, felügyelő úr! De mindig engemet támadtak meg, idiótának csúfoltak, hát egy kicsit megruháztam az ürgéket, mindegyiket a mentő vitte el.

Mr. Andrews: Oké, Fauna! Tegnapelőtt este hány órákon ment el innen?

Fauna: Este, nyolckor mentem el.

Mr. Andrews: Hová ment innen, Fauna?

Fauna? Hazamentem anyámhoz, reggel meg jöttem vissza, de akkorra már itten vót ez a szép kisjány... meghóttan, a szegény.

Mr. Andrews: Van magának nője, Fauna? Már úgy értem, hogy azokon kívül, akik itt fekszenek?

→

Főlegyenedünk

Elemzési kísérlet 1956. december 8-ról

A Palócföld tavaly októberi számát nyugodtan nevezhetjük tematikus számnak: hiszen kétharmada 1956 Salgótarjánjáról szól, a december 8-i vérengzésről, a nyomában végigsöprő bünbakkeresésről és bosszúról. Ilyen átfogó és hiteles összeállítást, noha az állítások egy töredéke nem egészen fedi a valóságot, de kellő számú és megfelelő források híján, legtöbbször pusztán az emlékezésekre hagyatkozva, (ez természetes), még nem forgathattunk.

Írásom kapcsolódni kíván eddigi ismereteinkhez, részben megerősítve, részben cáfolva azokat, vagy új megvilágításba helyezve egyes személyeket és eseményeket, továbbá – szándékom szerint – új adalékokkal igyekszik szolgálni.

*

Ma már egyértelműen tisztázott, de még vannak akik nem fogadják el, hogy mindaz, amit sokáig az 1956. december 8-i salgótarjáni, megyetanács és megyei rendőrség előtti sortűzről írtak és mondtak, alapvetően hamis. A hamisítás egyébként már közvetlenül az események után elkezdődött. Erről a megyei rendőrkapitányság és a szovjet katonai parancsnokság röplapja általában ismert (részletei megjelentek az 1970-es kiadású Nógrád megyei bányász-munkásmozgalom története című könyvben). Eszerint a tüntetők nem enge-

→

Fauna: Nem kell nekem egy se, ott kint, mert mind kurva. . .

Mr. Andrews: Maga tegnapelőtt éjszaka nem volt otthon Fauna, mert az anyját már kihallgattam. Na, mondja csak, hol volt maga tegnapelőtt éjszaka?

Fauna: Hát jól van, tegnapelőtt iccaka jól betűrülköztem, osztán részegen elaludtam a parkban, oszt a folyóparton tértem hajnalba magamho. . . Csak szégyelltem ezt elmondani. . .

Mr. Andrews: Hol vette a piát, és mit vett, Fauna?

Fauna: Hát a „Kvékerben”, a kocsmában vettem egy üveg vizskit, na.

Mr. Andrews: Hogyan került a folyópartra, Fauna?

Fauna: Először a parkban iszogattam, na, osztán elálmosodtam, felkeltem, mentem a fejem után, osztán a folyóparton ébredtem fel hajnalba.

Mr. Andrews: Semmi baj! Fauna! Délben majd eljövök még. Most megyek, igyekezzen a halottaihoz, mert már biztosan unatkozik az a szép lány ott bent, maga nélkül.

Dél körül Mr. Andrews már „begyűjtötte” Mel Hijackinget és John Happeninget. A két jómadár önérzetében megsértve egyfolytában tiltakozik.

– Mivel gyanúsítanak bennünket, Andrews? Azt hiszik ránk kenhetik a kis spinkó megfojtását – üvölti Hijacking.

– A kurva anyjuddal szórakozzanak – kiabál Happening.

→

delmeskedtek a békés elvonulásra történő felszólításnak, „... az ellenforradalmárok a karhatalmi szervekre tüzet nyitottak és kézigránátot dobtak. Ennek következtében, a szovjet és a magyar karhatalmi szervek kénytelenek voltak tüzzel válaszolni...”

A közlés valóságtartalmát nem vizsgálták több mint harminc éven át, és nem tájékoztattak arról sem, hogy a röplapot konkrétan kik fogalmazták, nyomtatták és melyik nyomdában. Nem világos az sem, miként készült el az események után két-három órával, hogy kora délután már terjeszteni lehetett.

Ugyanakkor a megyei pártbizottság Nógrádi Rádiója már a déli órákban beolvasott, a megyei pártarchívum tanulsága szerint, egy hosszabb terjedelmű és hasonló szellemű szöveget. A háromoldalas „agitka” első lapjára ceruzával írták: többször közölje a rádió, mint az MSZMP közleményét. Íme néhány részlet belőle: „Salgótarján dolgozói! A mai napon, a rendőrségi szervek törvényes eljárást alkalmaztak olyan felelőtlen egyénnel szemben, akik...” a népi demokráciával szemben ellenséges röplapokat terjesztettek és sztrájkra buzdítottak. Majd leírják, hogy a Megyei Munkástanács, a fogva tartottak kiszabadítása érdekében, az utcára kényszerítette a bányák és az üzemek munkásait, becsületes férfiakat és nőket. A magyar és a szovjet katonai vezetők feloszlátási felszólítása eredménytelen maradt, mert: „... a tömegben levő fasiszta ellenforradalmi elemek durva kiabálásaikkal, fenyegetőzésekkel megakadályozták azt. Később a város északi irányából újabb csoport közeledett. A közeledő csoportból aljas provokátorok, a Magyar Karhatalmi Egységekre, a Szovjet Katonai Alakulatokra kézigránátot dobtak és a Rákóczi úti iskolából, a mellette levő épületekből géppuskatüzet nyitottak. Az ellenforradalmi elemek aljas provokációja áldozatokat követelt...”

A szövegből nyilvánvaló a ferdítés, a rágalmazás szándéka, egyúttal a szépités, az önnön tisztára mosás igyekezete. Semmiféle északi irányból érkező

→
– Na, halljam hol voltatok az éjszaka, fiúk – kérdezi Mr. Andrews, most már hatvanadjára...

Megérkezik Mr. Smollett, a skótszoknyás felügyelő is. A két jómadár persze alibit igazolt: a „Kengurulányban” ittak reggelig, a bártulajdonos, Mr. Fox tanúsítja is ezt. Mr. Smollett meghallgatja az alibiigazolást, aztán így szól Mr. Andrewshoz:

– Engedje el ezt a két faszkalapot! Majd legközelebb elkapjuk őket...

Mr. Andrews beszámol Fauna kihallgatásáról, aztán visszamegy a morgue-ba, kiviszi Faunát a folyópartra, hogy az, mutassa meg hol aludt a tegnapielőtti éjszakán. Fauna megmutatja alvóhelyét: a letaposott fűben valóban ott van egy ember fekhelyének nyoma, Fauna sáros cipőjének talpa jó darabon meglátszik a folyópart homokjában...

– Hát persze, mert a folyóban megmostam az arcomat – mondja Fauna.

Mr. Smollett erre a napra is megtette a magát. Napi két óránál többet sose dolgozott, amit két óra alatt nem lehet kinyomozni – azzal nem is érdemes foglalkozni.

Hát így zajlottak az események a kisvárosban, vagyis inkább folydogáltak a maguk unalmas, csendes medrében.

Na, azért jóváhagyás végett szép vádiratot állított össze az ügyész ré-

→

csoport nem lőtt, senki nem géppuskázott az iskolából és a mellette levő épületekből – ezeket a szemtanúk egyöntetűen állítják. – Viszont géppuskáztak, lőttek a rendőrség és a megyei tanács épületének emeleti ablakaiból. Egy keltezetlen írásos dokumentum szerint, körülbelül tíz nappal később (minthogy Ferencz István december 17-én tartóztatták le), a rádióban felolvasnak egy közleményt: Ferencz István gránátdobása után szólaltak meg a fegyverek, a gránáttól többen megsebesültek, s a gránátdobó tettét álcázandó segített a sebesülteket felrakni a gépkocsikra. A megyei rendőrkapitányságon Ferencz tettét elismerte, ellene bűnvádi eljárást indítottak és őrizetbe vették. A beolvasási engedélyt Szabó István őrnagy, megyei rendőrfőkapitány-helyettes adta. Az a Szabó István, akit később Jakab Sándor megyei első titkár (ezt le is írja a Nógrád megyei monográfiájának negyedik kötetében), áruházzal vádolt, és akit egy év múlva, 1957. november 12-én le is tartóztattak.

Mi volt ez az árulás? Csak igazmondás. A Nógrád Megyei Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács október 30-i ülésén ugyanis (a tanácsnak tagjai voltak, nem kis számban még ekkor kommunisták is), Szabó István elmondta, hogy a forradalmat pocskondiázó pozsonyi Új Szó című magyar nyelvű újságot Jakab Sándor és társai hozták be Salgótarjánba.

A Nógrád Népe, a Nógrád Megyei Forradalmi Nemzeti Bizottság lapja, „Az igazság útján” című vezércikkében 1956. október 31. így ír erről: „... A sztálinista önkény az országban itt, Nógrádban fojtogatta a szabadságra, igaz, emberi szóra éhes lelkeket legtovább. Még tegnap is cenzurálták a lapot azok, akiket ma elűzött a nép. Még tegnap is megakadályozták, hogy a galád kútmérgezésről, az Új Szó forradalmunkat rágalmazó számának terjesztéséről szóló cikkünket így fejezzük be: »Vajon kik voltak és miért tették?«. Ma már tudjuk miért nem engedték Jakab Sándorék, hogy a cikk csorbítatlanul jelenjék meg. Leleplezésüket halogatták ezzel...”

→
szére Mr. Smollett. Skót alaposan kidolgozott mindent: Ella Kayt Fauna fojtotta meg a folyóparton, odacsalta a lányt, akit az utcán szólított le, megcröszakolta, majd megfojtotta Ella Kayt, az igen rafinált bűnöző azonban nyomokat hagyott maga után, a nyomok kétséget kizáróan igazolják az elvetemült Fauna bűnösségét, főleg Fauna sáros lábnyomai nyomtak sokat a latban. Még „fekhelye” a parkban... Az esküdtek aztán bűnösnek találták Faunát. Ha előzőleg az orvosszakértő meg nem állapítja –, hogy a hullamosó nem büntethető, debilis, gyengeelméjű, és elmeorvosintézetben elhelyezését kell elrendelni – az isten sem menti meg Faunát vagy négyszáz évi börtöntől.

Igaz, Faunát a tömeg majdnem meglincselte a tárgyaláson, mert végig poftílanul tagadott, de aztán ment minden a maga rendje szerint. Faunát a legközelebbi nagyváros elmeorvosintézetében helyezték el, ahol Mr. Smollett felügyelő közbenjárására a kórház hullaházában foglalkoztatták, régi, kedves szakmájában, hullamosóként.

Mr. Hack az ugrifüles tévériporter újból meginterjúvolta Mr. Smollettet, erre az alkalomra a felügyelő vadonatúj skót szoknyát öltött fel, majd átvette kitüntetését, amelyet Mr. Long, a megyei főfelügyelő adott át neki, huszonöt éves, eredményes munkája elismeréseként.

Mr. Andrews továbbra is segédfelügyelő maradt, ami negyvenéves kor-

→

Ugyanebben a lapszámában tudósít Mlinarik István, – akit elnöknek választottak – a gyűlésről. Megalakult a Megyei Nemzeti Bizottság. A résztvevők kérték jöjjenek elő, akik az újságot behozták. „Egymás után felálltak: Jakab Sándor, Fekete Ottó, majd a többiek. Beszéltek, de szavukban nem volt meggyőződés. Segítséget ígértek, de aligha tudtak volna segíteni abban, amit eddig gátoltak. Megkérdeztük tőlük, kik hozták be Szlovákiából az Új Szót? És Jakab Sándor hazudott. Nem volt bátorsága igazat vallani. Ajtót mutattak azoknak, akik éveken át hamis elvek céljaira használták fel a pártot – de más nem történt. Nem volt egy túlzó szó, senki sem kiáltott halált. Még csak felelősségre vonást sem emlegettek...”

Szerettem volna megszólaltatni a történekekről Jakab Sándort, aki kétségtelenül kulcsfigurája volt a korabeli (meg a későbbi) Nógrád megyei eseményeknek, de nem állt kötélnék. Indokai a következők: „Tekintettel arra, hogy a levélben jelzett idő eseményeiről az 1957 májusi megyei pártértekezleten, majd 1974-ben az általam írt Nógrád megye története 1944–1962. IV. kötet c. könyvben elmondtam véleményemet, s azóta újabb, lényeges dokumentumok – mint azt dr. Bandur Károly és dr. Horváth István, a Nógrád hasábjain írtak – nem kerültek elő, ezért nyilatkozatot nem kívánok adni.”

Mindezek tudatában már nem is tartom elfogultnak Mező Sándor egyik, még 1988 tavaszán írt levelének alábbi kitételét: „Akkor miért adott fegyvert kezébe a megyei pártbizottság ennek az állandóan ittas társaságnak?” (Utalás az említett két megyei történész azon *Nógrád*-beli cikkének következtetésére, hogy a karhatalom vezetői túlzott, csaknem ellenőrzés nélküli önállósággal rendelkeztek, – S. L.) „Jakab Sándor megmondhatná, ha egyszer őszinte is tudna lenni életében... Ezeket a fegyvereket a 8-a előtti egyik éjjel a megyei kiegészítő pk.-ságról a megyei pártbizottságra vitték. Azt tudjuk, hogy az akkori hatalom nagyobb része rovott múltú volt, de azt nem

→

ban nem irigylésre méltó állapot! De hát Mr. Andrews kivárta még azt az egy évet, amíg Mr. Smollett, a skótszoknyás felügyelő nyugdíjba ment... és ő lett a felügyelő... Van, aki nem bírja elviselni a nyugdíjas létet, ilyen volt Mr. Smollett is. Egy évvel nyugdíjaztatása után meghalt. Nagy temetése volt, az egész város ott feszített a kiváló felügyelő, a remek rendőr ravatalánál. A fiai azonban nem bántódtak túlságosan, végre megszabadultak a szigorú apától, akit maguk között házi zsarnoknak hívtak. A bánatos özvegy, Mrs. Smollett még most is nagyon csinos volt, de a férje halála láthatóan megviselte. Mrs. Smollett egy évig gyászolta az elhunytat, aztán férjhez ment egy sidey-i kereskedőhöz, s elköltözött a kisvárosból. A Smollett fiúk is elpályáztak: a két iker Melbourne-ben rendőr lett, Clinker meg ugyanott rögbiedző...

Mr. Andrews ugyancsak tündökölt felügyelői minőségében. Egyik jelentős bűnügyet a másik után göngyölítette fel, rengeteg kitüntetést kapott. Már kezdte elfelejteni Mr. Smollettet, a skótszoknyás felügyelőt, amikor egy szép tavaszi napon a közeli nagyvárosban véletlenül összefutott egy bárban Mrs. Smollett-tal. Az asszony elvált a második férjétől, jól nézett nagyon ki, egy barátnőjénél lakott a nagyvárosban, egyszóval most Mr. Andrews szabályosan felszedte a magányosan iszogató asszonyt a bárban.

Mrs. Smollett nagyon örvendett a váratlan találkozásnak, annyira, hogy

→

hallottam azóta soha, hogy fegyvert loptak volna a megyei pártbizottságról. Ugyanis 8-án, a megyei tanács ablakából pontosan egy ugyanolyan, felüldobtáras géppuska ontotta a tüzet, mint amilyent ... a megyei pártbizottságra vittek.”

Ide tartozik még, hogy a Nógrád Megyei Nemzeti Forradalmi Bizottságban maradtak kommunisták is, mert az újat akarók célja az ésszerű és tisztességes megegyezés volt. Beválasztották képviselőjüket a tizenegy tagú szűkebb elnökségbe is: Laukó György személyében.

Visszatérve a Nógrádi Rádió december 8-án, délben elhangzott híradásához, amelyből azt is megtudhatta a korabeli hallgató, hogy „A Megyei Munkástanács tagjai, a felelőtlen lépések mellett, fegyveres felkelésre is szervezkedtek. . . és: A Magyar Karhatalmi Alakulatok, Szovjet Katonai Egységek mindent megtesznek a rend, a nyugalom helyreállításáért.”

Nevezhetjük tragikus véletlennek, de nem az, hogy szembenálló felek más-más értettek a renden (maguk a köznapi emberek is).

Az előre gyártott patentokat, semákat (hogyan is gondolkodhatna másképp' egy diktatúra!) és a pillanatnyi rögtönzéseket később, melyekből ízelítőt adtam, – kész, valós tényekként kezelték a továbbiakban. A történelemhamisításnak és a hamis romantikájú közelítésnek Bozsik Valéria 1957-ben a Kossuth Kiadónál megjelent *A nógrádi kommunisták harca az ellenforradalom ellen* című könyve, a legpregnansabb kifejezője. Első mondataiként olvashatjuk: „Az 1956 októberi nagy vihar hazánk egyik legszebb táját, a festői hegyekkel körülvett Nógrád megyét sem kerülte el. Felforgatott mindent, szorongást ültetett az emberi szívekbe. A gyávák és a lapulók hangját felerősítette, az erőszakét, a bátrakét átmenetileg lehalkította”. Aligha kell értelmezni, kiket ért a szerző a „gyávák” és a „lapulók”, kiket az „erősek” és a „bátrak” alatt. A kilencedik oldalon pedig már ezt találjuk: „A harcok Katalin-bányánál szerveztek egy ötven főből álló csoportot (de nehéz volt kiválasztani azt az ötven

→
sürgősen el is ment a nővel, barátnőjének lakására. A barátnő persze nem volt otthon, ám a turbékolás végén Mrs. Smollett szabályosan megkérte a tárifát Mr. Andrewstól, hiába na, neki is élnie kellett valamiből. Most már nem volt több küretje, erre pizokul vigyázott. . . Mr. Andrews igen elégedett volt az asszony profiteljesítményével, meg aztán a spinkó meg is tanította egy-két olyan csizióra, amit eddig még nem ismert. . . Ahogy ilyenkor szokás, hajnal felé beszélgetni kezdtek, az asszony ilyeneket mondott:

– Az első férjem nagyon vérmes férfi volt, állandóan kellettem neki, úgy felkelte az érdeklődésemet a férfinem iránt, hogy ez az érdeklődés azóta se lohadt le bennem, sőt, a korommal együtt nőtt... Az első férjem, amikor hazajött a munkájából, sokszor zongorázott egy skót dalt, dúdolta is ezt a nótát. Egy John Anderson nevű személyről szólt, igen pajzán kis nóta volt. Érdekes, ezt a dalt mindig akkor zongorázta a férjem, amikor valamelyik lányt megfojtották – így csacsogott Mrs. Smollett... (Már csak így hívjuk őt, mert a második férje nevét elfelejtettük.)

Mr. Andrewst villámcsapásként érte ez a hír, ugyanis emlékezett rá, hogy amikor a megfojtott lányok ügyében a nyomozást a tettes, vagy a tettesek ismeretlensége miatt megszüntették, a skótszoknyás felügyelő valóban mindig ezt a pajzán kis dalt dúdolgatta magában. Mr. Andrews azonban meglepeté-

bányászt a több száz jelentkező közül!), és a megyei pártbizottság utasítására néhány pisztollyal és puskával elmentek a polgári jellegű Balassagyarmatra. Ott örködték, nehogy a Pestről érkező autók bejussanak a megyébe.”

A későbbiekben számos tárgyi tévedés következik, ezekről a történések sorrendjében ejtek majd szót. Most még csak annyit: elgondolkodtató, hogy minden későbbi történeti munka átveszi a hamisításokat, halvány jelét sem találjuk a korszakkal foglalkozó történések bármiféle kételkedésnek. A hivatásos történetírók jelentős része csak a régi verziókat ismétli. Hivatkoznak ugyan a fellelhető dokumentumokra, ám közben megfélekednek arról, hogy a dokumentumok nem csekély mértékben tendenciózus, koncepciózus elemeket tartalmaznak.

Persze tudjuk, a zavaros időkben érthetően kevés dokumentum született, sajnós, tudjuk azt is, hogy a dokumentumok egy részét eltüntették, megsemmisítették, az újságokat is: arra gondolva – akár a bűnözők –, a tetteknek ne maradjon nyoma. A diktatúra urainak meg sem fordult a fejükben, hogy egyszer ez a nyomeltüntető serénységük a visszájára fordul, és még esetleges pozitív ténykedésüket sem tudják majd iratokkal dokumentálni. Ez is egy 22-es csapdája.

*

Mára sokoldalúan bizonyították a tudományos, közéleti publikációk, hogy az a tradicionális beállítás, amely szerint a tőkés-földesúri, horthysta restauráció hívei, a felszabadulás utáni osztályharcban szükségképpen deklásszálódott egyének és csoportok álltak szemben a szellemi, erkölcsi és fizikálisan is létező barikádokon a munkásság, a társadalmi haladás képviselőivel, – nem több ez utólagos igazolásnál. Számos esetben MDP-tagok álltak szemben MDP-tagokkal, és főleg kétkezi dolgozók kétkeziakkal. Ám ez nem illett se-

→

sét ügyesen palástolta Mrs. Smollett előtt, de ezután minden lehető alkalommal meglátogatta Mrs. Šmollettot barátnője lakásán. . .

A tizedik találkozás után már összeállt Mr. Andrews elképzelése, miszerint Mr. Smollett minden napon csak hajnal felé ment haza, s azokon a napokon, amikor valamelyik lányt megfojtották – mindig ezt a pajzán skót népdalt zongorázta, miközben fahangján dúdolta is a dalt:

John Anderson, szívem John,
mikor kezdted velem,
farkad, mint más legényé
felpattant mereven...

Erre a dalra mindig „harapós” lett Clinker, majd szétvetette a düh, amikor az apja ezért a zongora mellé ült.

A Mr. Andrews fejében összeállt elképzelést alátámasztotta az a tény is, hogy a fojtogatásos gyilkosságoknál sosem a skótszoknyás felügyelő irányította a nyomozást, hanem mindig Mr. Andrewsra bízta ezt a reménytelen feladatot!

Mr. Andrews közben szabályosan beleszeretett Mrs. Smollettba, ha ideje volt, minden estéjét a közeli nagyvárosban töltötte, ilyenkor helyettese Mr. Zimmermann segédfelügyelő volt, akit egyébként mindenki csak Zimmynek hívott. Mr. Andrews tudta, hogy tárgyi dokumentumok hiányában Mr. Smollett

→

hogy sem a hivatalos képbe, hiszen akkor hogyan lehetett volna megmagyarázni és a legszélesebb tömegekkel (ha hallgatólagosan is) elfogadtatni, hogy nem népfelkelésről, nem forradalomról vagy szabadságharcról, hanem pontosan az ellenkezőjéről: ellenforradalomról, a régi urak és úri kölykök saját uralmuknak a visszaállításáról volt szó. Ez viszont – a korábbi kommunista gondolkodás szerint – nem mehetett másként csak éles osztályharcban, konkrét élethalál-küzdelemben. A győzelem pedig elviseli, sőt megköveteli a taktikázást, a machiavellista felfogásban a hazudozást, a csalárdságot is, szükség szerint pedig a kíméletlen sárba tiprást, a bosszú sugallta és vezérelte megsemmisítést.

Jecsenik Andor, aki konokfejű, igazságkereső és -szerető szociáldemokrata munkásként a Nógrád megyei '56-os események egyik illusztris alakja volt, (következésképpen talán egyik legtöbbet szenvedett áldozata), jegyzi meg egyik hozzám írott levelében, hogy: Házi vezérőrnagy (akit egyébként Koltai Vilmos alezredes, majd ezredes, november végén Nógrád megye kinevezett gyenge kezűnek bizonyult és tartott karhatalmi parancsnoka helyébe küldtek a fővárosból), a Hadady Rudolf és Hargittay Lajos kivégzése előtti éjszakán, Ladvánszky Károly őrnagy és mások előtt, súlyosan és egyértelműen megfenyegette, mert nem vallotta – és társai sem – azt, amit hallani szeretett volna: „... hogy minket, munkásvezető”...-ket, a háttérből irányítottak volna, olyan értelmi szerzők, mint Mlinárik, Lénárt, Sartoris, hogy mi csak eszközök voltunk, mint elbukott munkások a rafinált, ellenforradalmi érzelmű értelmiségiek kezében. „Nem mentünk, nem mentem bele a hazug játékba! Így letünk a megyei ellenforradalom fővádoltjai, öten, öt munkásember...”

*

Sok vitára adott okot, hogy a december 8-i tömegtüntetés, hogyan kezdődött, kik és miért szervezték? Az üzemi munkástanácsok aktív részvétele a

→

szörnyű bűncselekmény-sorozata – évenként tíz, ám tíz év alatt száz lány megfojtása és megerőszakolása – nem bizonyítható. Az is tény volt, hogy mióta Fauna a diliházi rácsok mögött van és Mr. Smollett nyugdíjba ment, illetve meghalt: egy lányt sem fojtottak meg a városkában. – „Megerőszakoltak ugyan azóta is több lányt, de sajna, egyiket sem fojtottak meg” –, mondogatta a nőgyűlölő Mr. Zimmy, a segédfelügyelő.

Mr. Andrews semmi reményt nem fűzött már gyanújának bebizonyítására, s egy esős őszi napon meglehetősen unott képpel lépett be a közeli nagyváros elmeógyógyintézetének kapuján, ahová a Fauna ügyében eljáró bírót kísérte el. Az elme-ógyógyintézeti ápolás meghosszabbításáról kellett döntenie, s fene tudja, miért, a főorvos skót whiskyvel kínálta a bírót, Mr. Laurelt, és a felügyelőt, na meg Mr. Zimmyt, mert ő is jelen volt.

Barátságosan beszélgettek, a szolgálatos orvos közben előállította a pácienseket, persze, mindegyiknél a további elme-ógyógyintézeti elhelyezés volt indokolt, amikor már éppen Faunára került volna a sor – akár a krimikben szokott történni – Mr. Andrews felügyelőt a telefonhoz kérték és lesújtó hírt közöltek vele: a kisvárosban ma délben a folyóparton megtalálták Mrs. Smollett holttestét. Az asszonyt megfojtották és megerőszakolták. Nyomokat ezúttal sem találtak..., akárcsak a száz leány megfojtásának korábbi alkalmain.

(Folytatása következő lapszámunkban)

szervezésben, a jelenkori visszaemlékezések alapján reálisnak tűnik. De a Megyei Munkástanácsot ezért felelőssé tenni – midőn vezetőik küldöttsége bizonyíthatóan a magyar és szovjet megbízottakkal a december 6-án megkezdett sztrájkról kívántak tárgyalást folytatni, mitöbb legaktívabb tagjai Budapesten országos tanácskozáson és más városokban jártak – teljesen alaptalan volt és az, pillanatnyilag is.

Nagy a valószínűsége, noha dokumentumok nem árulkodnak róla, de a visszaemlékezések rekonstruálhatóvá teszik: a karhatalmisták (pufajkások) kezültek egy végső öszecsapásra, már csak azért is, hogy elejét vegyék az emberek politikai megosztottságának, megszilárdítsák az országosan labilis (a szovjet fegyverek támogatása ellenére), a lakosság többsége által ellenszenvvel fogadott és kísért Kádár-kormány helyzetét, és minél előbb, az ő irányításukkal indulhasson be a széntermelés. Várni, tétlenkedni már nemigen lehetett, az ország végső tartalékait is kimerítette, küszöbön álltak a karácsonyi ünnepek, az újév, tél volt, kellett nagyon a megnyugvás.

Azonos célt fogalmaztak meg a munkástanácsok tagjai is. Sartoris Kálmán, a bányatröszt igazgatója már a forradalom második felében munkára hívja fel a bányászokat, hiszen a létezését fenn kell tartani, ahhoz pedig a szén elengedhetetlen. Ugyanígy agitáltak akkor és később is a bányai és a Megyei Munkástanács emberei. A Nógrádi Népújság 1956. december 5-i számában jelent meg az az MTI-cikk, amelyben a Nógrádi Szénbányászati Tröszt Központi Munkástanácsának néhány elnökségi tagja mondja el véleményét a Szabad Európa Rádió adásairól. Gál Lajos, a három nap múlva letartóztatott bányász (valójában aknász) a következőképpen nyilatkozik: „Hazugság mind, amit a Szabad Európa-adó hangoztat... Minket nem érdekel ennek a rádióknak a cigánykodása. Olyan dolgokat állít, amiről mindenki tudja, hogy hazugság. Azt híresztelte például, hogy Hatvanban és Salgótarjánban városharcok voltak...” Szadvári Béla, az elnök pedig azt mondja többek között: „Mi nem törődünk a Szabad Európa Rádió uszításával. Nekünk a legfőbb gondunk, hogy minél előbb kibontakozzon a szénmedence...”

Ugyanebben a lapszámban H. A. *Nagybátonyi élmények* címmel közli személyes látogatásának tapasztalatait. Nap mint nap mást sem hallott Salgótarjánban, mint, hogy azért nincs széntermelés, mert a bányák körül fegyveres elemek ijesztgetik a dolgozókat, így Nagybátonyban is. Beszél a helyi szénbányák vezetőjével, a 104-es munkásszállás dolgozóival, s kiderül: Nagybátony és Szorospaták útja biztonságos. Az újságíró végül megadja a szóbeszéd magyarázatát: onnan a híresztelés –, ami rémhír a javából –, hogy a környéket rendőrök és civilek járják, rendszeresen együtt a rend fenntartása végett.

A rémhírterjesztés persze, nem egyedi jelenség, kiváltképpen abban az időben. Akadnak, akiknek kifejezetten jól jön a rossz hír, a bajkeverés: kivirulnak, szóhoz jutnak és cselekszenek is, úgy tűnnek fel a közösség előtt, mint a rendteremtés, a bátorság és az igazság bajnokai. Csak a közösség nem tudja, hogy galád módon az orránál fogva vezetik.

A tömegpszichózis fenti jellemzőivel nyilvánvalóan tisztában voltak az MSZMP megyei ideiglenes intézőbizottságának, de a karhatalmisták vezetői is.

Hogy végül is pontot kellett tenni a kettős hatalom – a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a Központi Munkástanács, illetve ezek helyi megfelelői – közötti viszálykodásra, azt Marosán György könyveiből, nyilatkozataiból tudjuk. A kormányközpont – nyilván bizonyos nemzetközi nyomásra is – egyértelműen és végérvényesen kezébe kívánta venni a hatalmat, a törekvései-

ből, tagjainak megnyilvánulásaiból, sürgetéseiből erőt meríthettek a lenti hatalom képviselői. A fegyverek elsősorban az ő kezükben voltak. Igazság: akinél a fegyver, az az erősebb, annak van igaza.

Érdemes ezúttal is idéznünk a Nógrádi Rádió 1956. december 10-i adásából. Bemondták, hogy december 4-én a népi demokráciával megbékélni nem akarók nőtüntetést szerveztek Budapesten. A Hősök teréről indult el a tömeg, s az Alkotmány utcán át, a Kossuth Lajos térig mintegy 150 főnyi tüntető jutott el. „Már ezt megelőzően karhatalmi alakulataink észrevették, hogy a Kossuth-szoborral szemben levő Kuria épületének padlásablakaiban az ellenforradalmi provokátorok gépfegyver-tüzelőállásokat létesítettek azzal a céllal, hogy az általuk megszervezett tüntetés résztvevői között ők maguk vérfürdőt rendezzenek, és a történekmért a kormányra hárítsák a felelősséget. Pontosán ugyanolyan recept szerint, ugyanazzal az aljas céllal szerveztek tüntetést december 8-án Salgótarjánban.” Megemlítették, hogy azokban a napokban hasonló provokációkkal kísérletezett az ellenforradalom Tatabányán, Békéscsabán és Battonyán is.

A közlésből valóban szembetűnő a hasonlóság, sőt azonosság. A tüntetők (és szervezőik) Salgótarjánban is tüzeltek – a hivatalos verzió szerint – padlásablakból, és ugyanúgy saját soraikat tizedeltették meg, talán annyi különbséggel, hogy a tarjániak feltehetően nem az emberekre, hanem a pufajkásokra lőttek (akik közül ugyan senki sem sebesült meg). Persze, nagyon ostoba az a vezérkar (noha volt ilyen a világtörténelemben), amelyik saját katonáit, saját tömegeit megszároltatja le a győzelem reményében. Ilyet nem is tehettek a salgótarjáni és környéki munkástanács-vezetők.

A salgótarjáni események közvetlen kiváltó oka az volt, az írott források szerint, hogy letartóztatták december 8-ra virradó éjszaka Gál Lajos és Viczián Tibor kisterenyei bányászokat röplapterjesztés és sztrájkra való felhívás miatt. Viczián az októberi események közepette szabadult ki a börtönből, ahová háborús büntett miatt tizenkét évre zárták. A Nógrádi Rádió december 10-i adásában az hangzott el, hogy a 12 évet, népköztársaság-ellenes fegyveres szervezkedésért kapta, és az, hogy szorospataki lakos.

Mi igaz a fentiekből? Szinte semmi; ami aligha magyarázható a zűrzavaros helyzettel. Inkább kiagyalt történetről van szó, melyet többen, többféleképpen meséltek el, esetleg nem is a tudatos, a szándékos ferdítés céljával, hanem azért, mert más-más feladatuk – így érintkezésük, ismeretük – volt az eseményekben.

Megfoghatatlan, hogy a legutóbbi időkig, a Palócföld 1989. októberi számáig, minden könyvben, közleményben Viczián Tibor helyett Viczián István neve szerepel (noha a rádió két nappal később az előbbi keresztnévet használta). Viczián Tibor azonban sohasem lehetett Szorospatakon, hanem: Szúpatakon. Ez a falucska pedig régóta Kisterenye közigazgatási része, ily módon nevezhető a férfi éppen kisterenyecinek is. Az idősebb szúpataki lakosok elmondták: Viczián Tibor emlékeztük szerint 1928-ban született, 1956-ban nőtlen volt, később Tatabányára ment, megházasodott, gyermektelen volt. Két évvel fiatalabb, Pál nevű öccse már meghalt, egyik szemét a recski kényszermunkatáborban kő ütötte ki. A család szerencsétlen sorsát a felszabadulás pecsételte meg. Édesapjuk az utolsó falusi bíró, tehetősebb ugyan, de nem volt kulák, csak ráfogták. A gyerekek ezért bűnhődtek: az egyiket Recskre, a másikat általam ismeretlen helyre internálták. A háborús büntett és lopás koholmány, jó arra, hogy eszköznek használhassák Vicziánt, befektíteni vele az őszinte, tiszta törekvéseket.

Gál Lajos történetére is érdemes odafigyelnünk. Róla is igaztalan dolgok gyökeresedtek meg. Pedig ő itt él ma is közöttünk, és még egyetlen kutató sem kereste meg (csak Schiffer Pál filmrendező és szociológustársai, meg jómagam).

Letartóztatásának valóban külön története van, de nem az, amit hivatalosan terjesztettek, amit a rendőrségi vallatások során fogtak rá, s amit mindvégig tagadott. Harminchat napig volt letartóztatásban, mígnem a balassagyarmati főügyész (így emlékezik) egyszer az irodájába hívatta, és közölte vele, hogy másnap elengedi, mert nála járt a felesége három gyerekével, sírt, és azzal fenyegetőzött, hogy mind a négyen, még Balassagyarmaton a vonat alá mennek. Ezek után került haza szombat délutánjára Gál Lajos. Bírósági tárgyalását január 25-e körülre tűzték ki. A kis teherautón tizenkét tanú utazott vele, köztük Sándor Gáspár, az üzemi főmérnök, aki két évig a soproni bányamérnöki egyetemen Gál tanuló társa volt. Sándor Gáspár ezúttal is kiállt mellette, azt felelte a bíró kérdésére: Gál Lajos az egyik legjobb műszaki ember volt. A bíró megköszönte a választ, és ezzel be is fejeződött a tárgyalás. A többi tanút már meg sem hallgatták. „Justitiai” ítélet született: Gál büntetése annyi lett, mint amennyit már letöltött a fogdáiban.

Ebbe azonban nem egyezett bele az a „kiskirály”, aki az ítéletet megfellebbezte, s 1957. február 12-én Gál Lajosnak meg kellett jelennie Budapesten, a Legfelsőbb Bíróságon. Kirendelt ügyvédje, dr. Tóth Béla azonban már sínre tette az ügyet, s a fővárosban helybenhagyták a balassagyarmati ítéletet. Gált nem bántották többé idehaza sem, csak Uj János, az üzem igazgatója nem óhajtott vele találkozni, nem adta vissza aknási beosztását, és örökös éjszakai műszakra kárhoztatta, vajúrként.

A Gál Lajos említette *kiskirály*, a bányai igazgató volt. Gúnyneve még az ötvenes években keletkezett. Uj János (nem barátaival, nem vezetőivel szemben) mogorva, erőszakos, Janus-arcú ember volt, a kisterenyei bányauzem dolgozói általában nem szerették. Gál Lajos letartóztatását megelőző napon, december 7-én munkásgyűlést tartottak az üzemben, és egyöntetűen, hangos szóval követelték, mondjon le az igazgató: hagyja el az üzemet. Vagy négyszáz bányász kiabálta: Meddig tűrjük még a kiskirályokat?! Igen ám, de ki hajtsa végre a népakaratot? Legyen Gál Lajos! Tagja a bányatröszt hetes csúcsbizottságának, aknásként is az emberek pártján áll, és ki tudja fejezni a gondolatait. Gál felment az irodára, és elmondta az igazgatónak a bányászok követelését. Az, már ismerte a tömegakaratot, belenyugodott és távozott. Ezt az esetet azonban sohasem tudta megbocsátani Gál Lajosnak.

Gál letartóztatása pontosan az eset utáni éjszakán következett be. Két házzal odébb lakó szomszédja, munkatársa a helyi munkástanácsban, meg egyébként is jó cimborája, Kelemen Károly csillejavító már tudhatott valamit, mert disszidálásra akarta rábírní. De ő nem, nem tett ő semmi olyat, amiért menekülnie kéne. Éjjel egy óraker azán zörgettek lakásán, három helyen is. Kelemenhez mentek először – mint Gál később megtudta –, de az kívülről belakoltolta az ajtót, az ördögnek se ment ki. Csak, amikor a pufajkások már Gálnál dörömböltek, akkor ugrott ki az ablakon, és a kerteken át nekiszaladt a kazári hegyeknek. Harmadnapra merészkedett elő, aztán Brazíliába emigrált. Gál Lajos pedig szókimondásának, közösségi feladatvállalásának köszönhetette, hogy 37. születésnapját (1919. december 12-én, Nógrádmegyerenben született, bányászcsaládban) a rendőrségi fogdáiban „ünnepelte”, mert a röplapterjesztést, a sztrájkra való uszítást egyszerűen ráfógták. És kit érdekelt akkor az igazság!...

Gál Lajos kiszabadításáért a tömeg, a kisterenyei munkástanács tagjainak kérésére, illetve körtelefonjára vonult ki a salgótarjáni térre –, mint az kiderült a későbbiekben. A helyi bányászokat pedig ott, Kisterenyén Gál apósa, Kurcsik István, s annak egyik közeli ismerőse, Gasparin János tüzelte fel – a háromgyermekes családnya (a legkisebb fiú csak néhány hónapos volt) síránkozására. Ugyanakkor az események idején mindenki két elvitt férfiről beszélt, jöllehet, Gált egyedül szállították el, és a rendőrségi fogdában is egyedül vigyázták.

*

Ki kezdte a lövöldözést? A tüntetés résztvevői sosem hitték, hogy a tömegből valaki lőtt volna. Azt sem, hogy a gránátdobó indította el a lavinát. De az sem bizonyított, hogy Mrázik János, a megyetanács előtti mintegy 20–25 (ez az egyik ott strázsáló pufajkás feltételezése) karhatalmista parancsnoka lőtt volna először. A visszaemlékezések ugyanis úgy írják le a fegyverét először használó személyt, hogy az a leírás nem illik Mrázik Jánosra. Másrészt egyértelműnek tetszik – ugyancsak az emlékezések alapján –, hogy az első lövés a levegőbe szállt, és erre kezdődött el az esztelen lövöldözés.

Hogy a karhatalmisták, a rendőrök és a szovjetek (ez utóbbiak a BM-főosztályt biztosították) összhangolt cselekvéséről beszélhetünk, szintén egyértelműsíthető. Többen megemlékeznek arról, hogy a tüntetők feszelen beszélgetést folytattak a harcokcsin ülő szovjet katonákkal. Voltak, akik tréfálkozva a géppisztolyaikat kérték. Ezt akár fraternizálásnak is felfoghatjuk (mint az megesett Budapesten, az Országház előtti téren, vagy valószínűleg más városokban is). Ám hirtelen abbamaradt a barátkozás, mert a kiskatonák (általában húsz év körüli ifjak) gyorsan egymás után vetették be magukat az „acélkoporsókba”. Feltehetően parancsot kaptak, hiszen a fejfedőjükbe a hallgató és a mikrofon egyaránt be volt építve. Aztán néhány pillanat múlva észak, a templom felől felhangzottak a lövések, és a rendőrség előtt is elkezdtek tüzelni a tömegre, a menekülőkre is a sok hát- és tarkólövésből ítélve. Lőttek maguk a rendőrök, akik bázisuk emeleti ablakaiban helyezkedtek el, és a szovjet katonák, akik nem csak a tankokban, hanem a közöttük levő „futóárokban” és az emeleti nyílásokon is örködtek.

A letartóztatott Gál Lajos az egyik udvarra néző, második emeleti szobában tartózkodott ekkor. Vallatói riadalmukban magára hagyták, és látta, hogy a szemben levő hegyoldalban rohannak felfelé a szovjet katonák. Mást ő nem látott, csak hallott. Hangsúlyozom: Gál az első napokban teljesen egyedül volt a kétszemélyes fogdában, fogalma sem volt, kik lehetnek még rajta kívül letartóztatva, és főleg nem ismert semmiféle Viczián nevezetűt. Ahogyan nem ismert ebből az időből hasonló nevűt Raffai József sem, aki akkor külszíni gépészeti vezető volt a kisterenyei bányüzemben.

Gál Lajos elmondása szerint később egy zárkába került Ferenczi Istvánnal, aki elmesélte neki, hogy az AKÖV-iroda mellől és a lakóházakhoz tartozó ólak mögül eldobott egy kézigránátot, amelyről tudta, hogy csak gyakorlóeszköz, és azt is úgy dobta el, hogy ne emberek, a pufajkások közé essen, hanem mögójük, csupán ijesztésnek szánta, pontosabban arra, hogy megszűnjön a lövöldözés. Ezt a tettet használták fel később ellene, és tették meg az események bünbakjának, terheit olykor ma is érzi (noha a munkában mindig kiválóan helytállt, több kitüntetést kapott traktorosként, teherautó-vezetőként), s 1989 júliusának közepén is a személyét okoló (csak roppant mértéktartó és szinte kegyet gyakorlóan megértő) cikksorozat jelent meg róla, Bozó Gyula tollából a megyei lap hasábjain.

A Palócföld októberi számában az olvasható, hogy Ferencz István december 7-én Dancsák János gépkocsivezetőtől tudta meg a kézigránát rejtekhelyét. Dancsákot pedig – Ferencz szavai hihetőek – szándékosan keverték bele az ügybe, mert a munkásnácis tagja volt, és tudták róla, hogy disszidált. A hanggránátot a rétsági honvédtisztoktól kapták, azért, hogy megakadályozhassák vele a teherkocsik esetleges kifosztását, vagy elrablását. Ferencz keze alá ugyanis –, mint garázsmesterhez – hatvanhét kocsi tartozott, ennyiért felelt. Arra a kérdésre, miért írta alá, akkor 1957 tavaszán a hamis tényeket tartalmazó jegyzőkönyvet, azt válaszolta: „Maga mit csinált volna? Mikor sokszor négy ember is ott áll maga fölött, vallatják, verik, megfélemlítik, ötpercenként le-meg felviszik a fogdából, és azt hajtogatják, ne remegjen a kezed, ird alá!”

*

Az októberi forradalom és szabadságharc leverése – ugyanúgy, mint 1849-ben – lehetetlen lett volna idegen fegyverek nélkül. 1956-ban mindezt meg is ideologizálták, és el is fogadtatták száz- és százeczekkel, milliókkal.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és az MSZMP komolyan hitte, hogy a haladást segítette megtorló tetteivel, és egy csodálatos szabadságú és gazdagságú Magyarország előtt tisztította meg az utat.

Az 1956. december 8-i salgótarjáni vérengzést (is) súlyos és igazságtalan megtorlás követte. Oktalan letartóztatások, súlyos testi bántalmazások, kivégzések sorakoznak egymásra.

Es kitüntetések, kiemelt nyugdíjak, egyéb pénzbeni és anyagi elismerések, illetve más kivételezések is következnek. Nemcsak az apáknak, vagyis a résztvevőknek, hanem gyermekeiknek, az unokáknak is.

A hatvanas évek elején, a legteljesebb mértékben 1962-től, a „szocializmus alapjainak lerakásától” a pufajkásokat azonban fokozatosan megfosztják adigí vezető állásaiktól, és más, alacsonyabb beosztásokba helyezik. No, persze, ezután sem kellett nekik nélkülözniük, csak éppen első számú vezetőkből másod-, vagy harmadrangúakká lettek. Új szellem kezdett kibontakozni, amelyben már, ha szerényen és csírájában, de a szakmai hozzáértés követelményei fogalmazódtak meg. Ezt a háttérbe szorítást kudarcként élték meg az egykori rendteremtők: mi nem ilyen szocializmust akartunk! Elfelejtették viszont, hogy sok-sok hazánkfia sem akart olyan szocializmust, mint amilyent ők szerettek volna.

A mór megtette kötelességét, a mór mehet. Erre mindig és minden rendszerben számítani kell. Akármilyen kegyetlen is – ez a valóság.

*

A karhatalmisták megyei csoportja az 1956. novemberi megalakulásakor az alábbiak szerint tagozódott:

Darázs István volt a parancsnok, helyettese – politikai helyettesként, azaz, afféle komisszárként – Brecho Gyula. Mrázik János törzstisztként tevékenykedett. Tisztként a parancsnokságban dolgozott Mrázik Ferenc és Brecho Lajos, továbbá Ács Lajos, Somoskői Lajos Árpád és Varga András. Az ellátótiszt Rozgonyi Emil volt. (Egyébként ő az, aki két fiatalembert – egyikük lakásavatóját ünneplendő bevásárolni indultak december 8-a délelőttjén – óva intett attól, hogy a Népbüfénél messzebb, a Vásártér felé menjenek, mert ott – a fiatalok csodálkozó kérdésére válaszolva – cirkusz lesz.)

A Magyar Szocialista Munkáspárt karhatalmista szervezetének vezetősége a következőkből állt: Brecho Gyula párttitkár, Susán Cs. Gábor elnök, Mrázik Ferenc szervező, titkárhelyettes, Valach László agit.-prop. vezető, Kálmán János gazdaságvezető.

Három szakasz szerveződött és mindenikben három-három raj. Az első szakasz parancsnokaként Varga Andrást jegyezték, helyetteseként Tamási Bélát, pártmegbízottként (ez is a szovjet komisszári minta) Dózsa Lajost. Az első raj parancsnoka Tamási Béla, pártmegbízottja Benkocs István, a második raj vezetője Katona Rezső, pártmegbízottja Dénes Sándor, a harmadik raj parancsnoka Ozsvárt János, pártmegbízottja Szegedi Márton volt.

A második szakasz összetétele: parancsnok Lantos Árpád, helyettese Kovács Miklós, pártmegbízott German József. Az első raj élén Kovács Miklós állt, Szakács Mihály pártmegbízott mellett. A második raj parancsnoka Mrázik Rezső, pártmegbízottja Maczkovják István. Sugár Pál parancsnokolt a harmadik raj fölött, Nagy Sándor pártmegbízott társaságában.

A harmadik szakasz parancsnoka Somoskői Lajos Árpád, helyettes Orosz Ferenc, a pártmegbízott Susán Miklós volt. Az első raj élén Torják István állt, pártmegbízottja Susán Cs. Józseffel. A második rajt irányította Gyetvai József, pártmegbízottja Bohács József. Kálmán János vezette a harmadik rajt, a párt részéről Korim István tevékenykedett itt.

Az első szakasz névsora: Varga András, Tamási Béla, Ottrok József, Szabados József, Benkocs István, Katona Rezső, Ozsvárt János, Bogár József, Szegedi Márton, Tóth Dezső, Dénes Sándor, Ács Lajos, Becze István, Ozsvárt Győző, Karnis Lajos, Molnár Tibor, Lévárdi Nándor, Fülöp Sándor, Bellák Ödön, Glajczár Lajos, Tóth László, Manyasz József, Dózsa Lajos és Brecho Lajos.

A második szakaszban tevékenykedett: Juhász András, Pál József, Kovács Miklós, Szoboszlai Ferenc, Almási Jenő, Maczkovják István, Mrázik Ferenc, Mrázik Rezső, Szakács Mihály, Valach László, Nagy Sándor, Lipták Emil, Gordos József, Korim Ferenc, Kiss István, Kiss Bertalan, Nagy Barna, Nagy Károly, Maczkovják János, Tamási István, Nagy K. László, Laczkó Géza, Sugár Pál, Juhász László, German József, Rózsa József, Lantos Árpád, Torják Gábor, Tóth Géza, Kálmán János.

A harmadik szakasz tagjai: Bozó Gyula, Susán Béla, Surányi János, Batki István, Susán Miklós, Gyetvai József, Bohács Pál, ifj. Susán K. József, Pusztai Károly, Kadlóth József, Szabó János, Torják István, Susán József, ifj. Susán Gy. Gábor, Bohács József, Susán Cs. Gábor, Purgely István, Molnár László, Somoskői Lajos Árpád, Surányi János, ifj. Valach László, ifj. Korim Ferenc, Lévárdi Jenő, Petik József, Rozgonyi Lukács, Toldi Ferenc, Toldi József, Varga András, Demecs István, Dózsa Ferenc, Kalocsai Mihály, Orosz Lajos, Orosz Gyula.

Polgári alkalmazottként teljesített szolgálatot: főszakácsként Bozó Ernő karhatalmista, szakácsként Kalocsai Mihályné, felszolgálóként Tóth Dezsőné.

★

Tudatában vagyok annak, hogy az általam felrajzolt kép sem lehet teljes 1956 december 8-ról. Még sokáig fognak írni és beszélni róla. Lehet, hogy nem mindenkinek lesz mindenben igaza. De, ha a sok-sok szóból csak egy is igaznak bizonyul, máris közelebb kerülünk az igazsághoz, a valóságos történelemhez. S ez mindenképpen teljesebb lenne, ha megszólalna a bírált és elmarasztalt oldal is, a karhatalmistáké.

szomszédság és közösség

FOGARASSY LÁSZLÓ

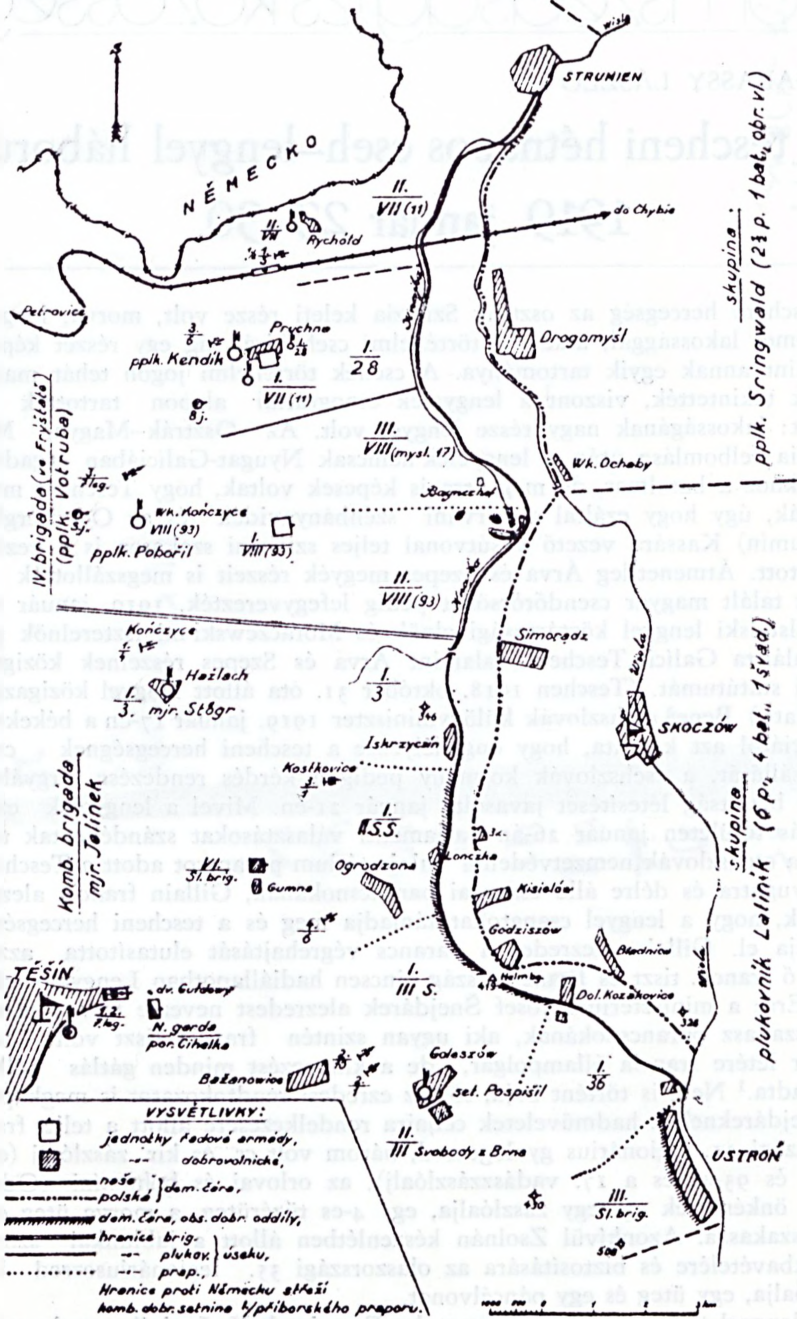
A tescheni hétnapos cseh–lengyel háború 1919. január 23–30.

A tescheni hercegség az osztrák Szilézia keleti része volt, morva, lengyel és német lakossággal, amely a történelmi cseh királyság egy részét képezte, mint annak egyik tartománya. A csehek történelmi jogon tehát magukénak tekintették, viszont a lengyelek etnográfiai alapon tartották rá igényt: lakosságának nagy része lengyel volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a lengyelek nemcsak Nyugat-Galiciában ragadták magukhoz a hatalmat, de még arra is képesek voltak, hogy Teschent megszállják, úgy hogy ezáltal a karwini szénbányavidék és az Oderbergből (Bohumín) Kassára vezető vasútvonal teljes sziléziai szakasza is a kezükbe jutott. Átmenetileg Árva és Szepes megyék részeit is megszállották és az itt talált magyar csendőrörsöket pedig lefegyverezték. 1919. január 10-én Pilsudski lengyel köztársasági elnök és Moraczewski miniszterelnök pedig aláírta Galícia, Teschen, valamint Árva és Szepes részeinek közigazgatási statútumát. (Teschen 1918. október 31. óta állott lengyel közigazgatás alatt.) Beneš csehszlovák külügyminiszter 1919. január 17-én a békekonferenciától azt kívánta, hogy engedélyezze a tescheni hercegségnek cseh megszállását, a csehszlovák kormány pedig a kérdés rendezése tárgyában közös bizottság létesítését javasolta január 21-én. Mivel a lengyelek ezen a vitás területen január 26-án parlamenti választásokat szándékoztak tartani, a csehszlovák nemzetvédelmi minisztérium parancsot adott a Teschentől nyugatra és délre álló csapatok parancsnokának, Gillain francia alezredesnek, hogy a lengyel csapatokat támadja meg és a tescheni hercegséget foglalja el. Gillain alezredes a parancs végrehajtását elutasította azzal, hogy ő francia tiszt és Franciaország nincsen hadiállapotban Lengyelországgal. Erre a minisztérium Josef Snejdárék alezredest nevezte ki a tescheni védőszakasz parancsnokának, aki ugyan szintén francia tiszt volt, cseh ember létére francia állampolgár, de a kinevezést minden gátlás nélkül elfogadta.¹ Nem is történt baja, sőt az ezredesi rendfokozatot is megkapta.

Snejdáréknek a hadműveletek céljaira rendelkezésére állott a teljes franciaországi 21. legionárius gyalogezred, három volt cs. és kir. zászlóalj (egy 34-es és 93-as és a 17. vadászzászlóalj), az orlovi és bohumini (Oderberg) önkéntesek egy-egy zászlóalja, egy 4-es tüzéreg, a morva üteg egy lövegszakasza. Azonkívül Zsolnán készenlétben állott a jablunkai szoros birtokbavételére és biztosítására az olaszországi 35. legionárius ezred két zászlóalja, egy üteg és egy páncélvonat.

A lengyel tescheni front parancsnoka Franciszek X. Latinik ezredes volt, korábban osztrák–magyar tiszt, aki ebben az időszakban 16 lövészsázadadal, 4 nem komplett géppuskásszázaddal, egy lovaskülönítménnyel és egy

Rozložení čs. vojsk na dem. čáře u Visly v pol únoru 1919.

Vojenský zeměpisný ústav v Praze.

tábori üteggel rendelkezett. Azonkívül volt 540 csendőre 6 tiszttel, 54 állomáson elszórva.²

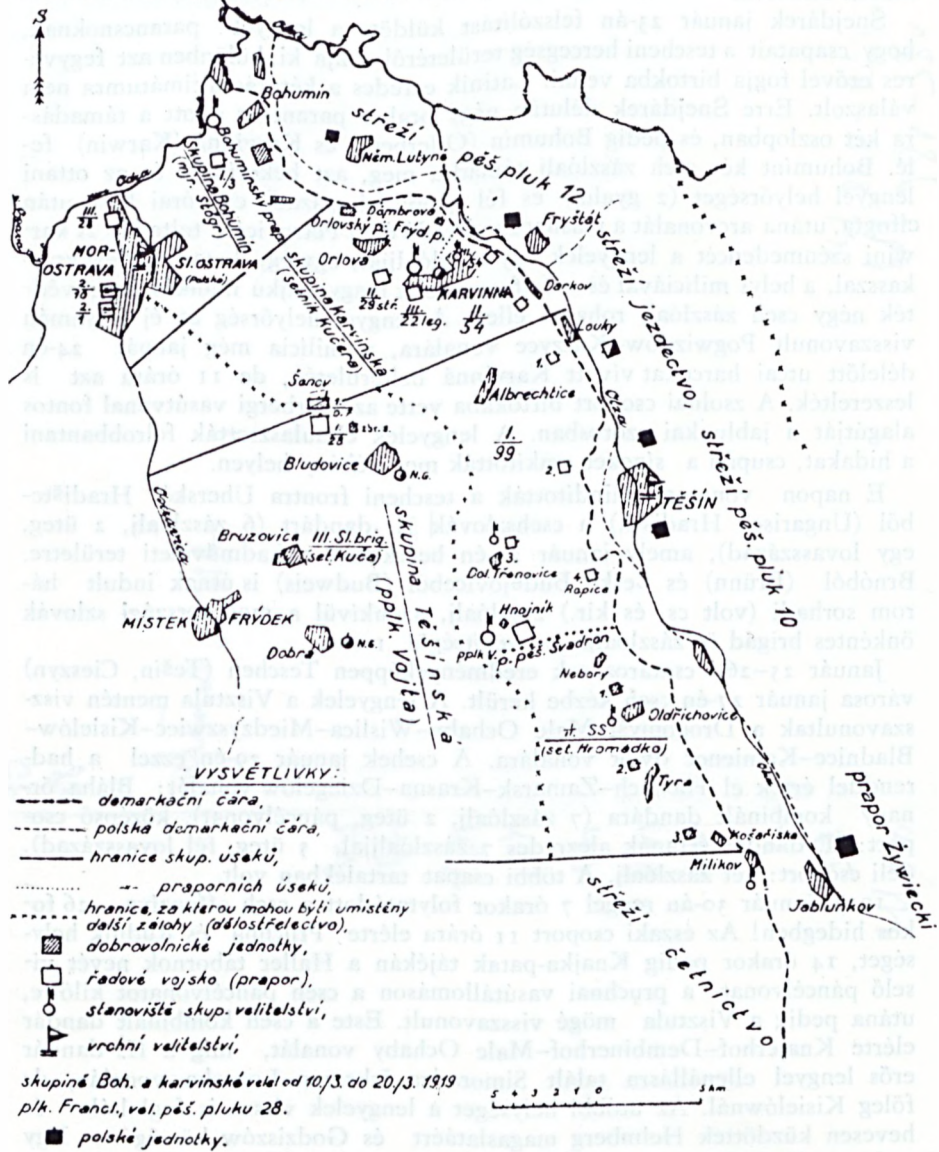
Šnejdárek január 23-án felszólítást küldött a lengyel parancsnoknak, hogy csapatait a tescheni hercegség területéről vonja ki, különben azt fegyveres erővel fogja birtokba venni. Latinik ezredes a kétórás ultimátumra nem válaszolt. Erre Šnejdárek délután négy órakor parancsot adott a támadásra két oszlopban, és pedig Bohumín (Oderberg) és Karvinná (Karwin) felé. Bohumínt két cseh zászlóalj támadta meg, azt bekerítette és az ottani lengyel helyőrséget (2 gyalog- és fél géppuskásszázad) egy órai harc után elfogta, utána arcvonalát a másnapra virradó éjjel Petrovicére toltta ki.³ A karwini szénmedencét a lengyelek egy zászlóaljjal, egy-egy lovas- és lövegszakasszal, a helyi milíciával és a felfegyverzett lengyel ajkú munkássággal védték négy cseh zászlóalj rohama ellen. A lengyel helyőrség az éj folyamán visszavonult Pogwizdów–Kaczyce vonalára, a milícia még január 24-én délelőtt utcai harcokat vívott Karvinná belterületén, de 11 órára azt is leszerelték. A zsolnai csoport birtokába vette az oderbergi vasútvonal fontos alagútját a jablunkai szorosban. A lengyelek elmulasztották felrobbantani a hidakat, csupán a síneket szakították meg néhány helyen.

E napon vonaton elindították a tescheni frontra Uherské Hradištěből (Ungarisch Hradisch) a csehszlovák II. dandárt (6 zászlóalj, 2 üteg, egy lovasszázad), amely január 25-én beérkezett a hadművelleti területre. Brnóból (Brünn) és České Budějovicéből (Budweis) is útnak indult három sorhadi (volt cs. és kir.) zászlóalj, azonkívül a morvaországi szlovák önkéntes brigád öt zászlóalja is segítségül ment.

Január 25–26-i csatározások eredményeképpen Teschen (Tešín, Cieszyn) városa január 27-én cseh kézbe került. A lengyelek a Visztula mentén visszavonultak a Drogomyśl–Male Ochaby–Wislica–Miedzyszewiec–Kisielów–Bladnice–Kamienec dwór vonalára. A csehek január 29-én ezzel a hadrenddel érték el Hažlach–Zamarsk–Krasna–Dziegelów vonalát: Bláha őrnagy kombinált dandára (7 zászlóalj, 2 üteg, páncélvonat), középső csoport: II. dandár (Hanák alezredes 7 zászlóaljjal, 5 üteg, fél lovasszázad), déli csoport: két zászlóalj. A többi csapat tartalékban volt.

1919. január 30-án reggel 7 órakor folytatódott a cseh offenzíva, –26 fokban hidegben! Az északi csoport 11 órára elérte Pruchna és Rudnik helységet, 14 órakor pedig Knajka-patak tájékán a Haller tábornok nevét viselő páncélvonat a pruchnai vasútállomáson a cseh páncélvonatot kilőtte, utána pedig a Visztula mögé visszavonult. Este a cseh kombinált dandár elérte Knajerhof–Dembinerhof–Male Ochaby vonalát, míg a II. dandár erős lengyel ellenállásra talált Simoradza–Iskrzyn–Lonczka vonalán, de főleg Kisielőwnál. Az utóbbi helységet a lengyelek vissza is foglalták és hevesen küzdöttek Helmburg magaslatáért és Godziszów községért. Egy cseh zászlóalj Górný Nicrodzýmnl átjutott a Visztulán is, de előretolt helyzetében bekerítéstől tartva, estére visszatért a folyó mögé. A cseheknek nem sikerült a harcok beszüntetéséig Visztulán túlna vetni az összes lengyel csapatokat, Ochabynál azonban visztulai hídfőállást szereztek. Skoczównál levő állásuk két oldalt veszélyeztetve volt, ezért Šnejdárek alezredes másnapra kitűzte ennek az elfoglalását. Ekkor azonban parancsot kapott Prágából, hogy a további hadműveleteket szüntesse be. Erre hadikövetet küldött Latinik ezredeshez és fegyverszünetet ajánlott, amit az elfogadott, így a harcok 1919. január 31-re virradó éjjel bevégeződtek.

Rozložení čs. vojsk na demarkační čáře počátkem března 1919.

Vojenský zeměpisný ústav v Praze.

Ebben az időpontban a tescheni fronton cseh részről 23 zászlóalj, 6 és fél tábori és 3 nehézűteg, 2 lovasszázad, valamint egy-egy páncélvonat állott, lengyel részről pedig 37 gyalogszázad, 4 tábori és egy nehézűteg, 3 lovasszázad és egy páncélvonat.⁴ A harcok veszteségi mérlege a következő volt: cseh részről elesett 2 tiszt, 51 katona, megsebesült 3 tiszt, 121 katona, eltűnt 7 katona.⁵ Betegállományba került – főleg fagyási sebekkel 63 katona. A lengyel oldalon elesett 4 tiszt, 88 katona, megsebesült 855 tiszt és katona, fogságba esett 37 tiszt és 502 katona. (2 tisztet és 270 katonát Bohumín (Oderberg) elfoglalása alkalmával fogtak el!) 813 tiszt és katona az eltűntek és szökevények listájára került.

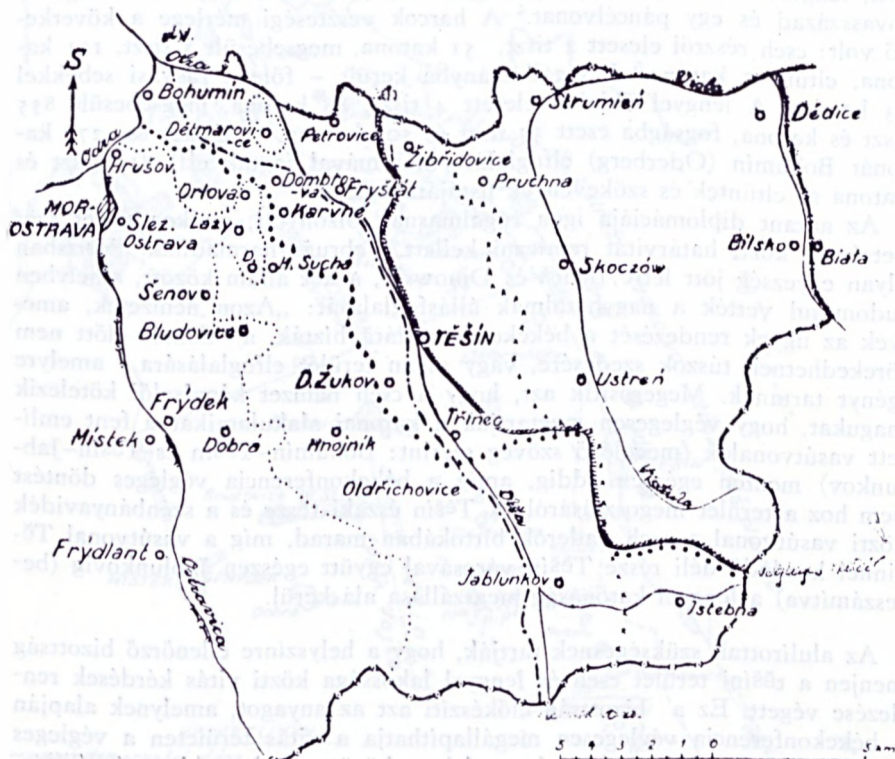
Az antant diplomáciája igen rugalmasnak bizonyult, amikor a két szövetségese közti határvitát rendezni kellett. Február harmadikán Párizsban olyan egyezség jött létre Beneš és Dmowski, a két állam között, amelyben tudomásul vették a nagyhatalmak állásfoglalását: „Azon nemzetek, amelyek az ügyek rendezését a békekonferenciára bízták, a döntés előtt nem törekedhetnek túszok szedésére, vagy olyan terület elfoglalására, amelyre igényt tartanak. Megerősítik azt, hogy a cseh nemzet képviselői kötelezik magukat, hogy véglegesen megtartják a katonai alakulataikat a fent említett vasútvonalak (megelőző szöveg szerint: Bohumín–Těšín és Těšín–Jablunkov) mentén egészen addig, amíg a békekonferencia végleges döntést nem hoz a terület megosztásáról. A Těšín északi része és a szénbányavidék közti vasútvonal a cseh haderők birtokában marad, míg a vasútvonal Těšinnél kezdődő déli része Těšín városával együtt egészen Jablunkovig (beleszámítva) a lengyel katonaság megszállása alá kerül.

Az alulírottak szükségesnek tartják, hogy a helyszínrre ellenőrző bizottság menjen a těšíni terület cseh és lengyel lakossága közti vitás kérdések rendezése végett. Ez a bizottság előkészíti azt az anyagot, amelynek alapján a békekonferencia véglegesen megállapíthatja a vitás területen a végleges határt a csehek és lengyelek között. A bizottság Těšínben fog hivataloskodni... „– Az egyezmény értelmében tilos volt a tescheni hercegségben választásokat és sorozásokat tartani egészen a békekonferencia döntéséig és kimondotta, hogy ha bármelyik fél a hercegség vagy annak egy részének annektálására törekedne, azt a békekonferencia nem fogja elismerni. A cseh nemzet képviselői kötelezték magukat a lengyel hadifoglyok azonnali szabadon bocsátására teljes felszerelésükkel együtt.

Ezt az egyezményt Dmowski és Beneš kivül a nagyhatalmak képviselői: Wilson, Lloyd, Orlando és Clemenceau is ellenjegyezték.⁶

Február 24-én megérkezett Varsóból Teschenbe az antantmisszió elnöke, Nissel francia tábornok néhány francia és olasz tiszttel és megállapította az új demarkációs vonalat, amely mögé a cseh csapatoknak vissza kellett vonulniuk. A február 25-én kelt egyezmény szerint az új cseh vonal Bohumín-pályaudvartól keletre kezdődött, Loukynál érte el az Olzafolyót, a těšíni pályaudvarról 500 méternyire nyugatra elhagyta és innen délre húzódott a jablunkai szoros felé, mintegy 1 km távolságra a vasútvonaltól. A cseh csapatoknak az egész fronton még aznap meg kellett kezdeni a visszavonulást, a lengyel csapatok csak huszonnég óra leforgása után követhették őket. Az egyezmény semleges zónát is állapított meg a

Vývoj těšinské otázky na mirové konferenci.

VYŠVĚTLIVKY:

- původní hranice,
- Záj. ohraničení podle úmluvy N.V. pro Těšinsko a P.R. Narodowe z 5./XI. 1918,
- hranice podle francouzského návrhu ze dne 14. dubna 1919,
- hranice, navržená předsedou těšinské doh. komise plkem Tissim v červenci 1919,
- defin. hranice podle rozh. valyčlanské konference ze dne 28. července 1920,
- hranice podle vojenské úmluvy z 25. února 1919.

két haderő közt. Mind a két fél a semleges zónától nyugatra, illetve keletre 10 km szélességű területen csak négy-négy zászlóaljnyi gyalogságot tarthatott, legfeljebb három-három ezer főnyi létszámmal.⁷ A fegyverszünet folyamán kétszer került sor fegyveres összetűzésre csehek és lengyelek közt (Istebna, február 2. és Bagnerhof, február 21.), amelynek halottai és sebesültjei voltak.⁸ Ez is bizonyította, hogy a semleges zónára valóban szükség volt.

Ezzel a demarkációs vonallal a csehek nem voltak megelégedve, mert amikor három-négy hónap múlva a Magyar Tanácsköztársaság elleni háborúhoz csapatokat toltak el, a tescheni vasútvonalat nem használhatták és a vlárai szoroson át vezető vonalra voltak utalva. Az utóbbi vonalat azonban a Vág árvizei megrongálták, ekkor azonban Prága diplomáciai úton kieszközölte, hogy csapatait leplombált vasúti kocsikban szállíthatja a Těšín–Jablunkov közti, lengyelek által ellenőrzött vonalon a magyar hadszíntérre.

A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa 1919. szeptember 27-én határozatot hozott, hogy a tescheni hercegség, valamint Árva és Szepes megye 27 községében a lakosság népszavazással fog dönteni, hogy Csehszlovákiához vagy Lengyelországhoz kíván-e tartozni. A népszavazási bizottság székhelyül Teschen (Těšín, Cieszyn) várost jelölte meg. Ez a nagyhatalmak egy-egy képviselőjéből állott, amelyhez a két érdekelt állam is delegált egy-egy képviselőt felszólalási joggal. A népszavazás megkezdése előtt a lengyel és csehszlovák csapatoknak a vitás területről ki kellett vonulni, a rendfenntartás pedig antantcsapatok feladata volt.⁹

A népszavazásra azonban nem került sor, mert a csehszlovák és lengyel kormány 1920. július 10-én egyezséget kötött, hogy lemondanak a népszavazás végrehajtásáról, a határok megállapítását a nagyhatalmakra bízzák és a döntésüknek eleve alávetik magukat. Az egyezséget a Nagykövetelek Tanácsa elfogadta és 1920. július 28-án hozott határozatával a volt tescheni hercegségben a lengyel–csehszlovák határt így állapította meg: a volt német–osztrák határ közelében fekvő Pieršné községnél kezdődik, innen a határvonal Olša folyó felé vezet és azt Roje községnél elérve Teschenen túl is követi, úgyhogy a várost kettévágja. Teschentől délkeletre a vonal Olšát elhagyva a Visztula felé kanyarog, de azt el nem éri, végül Javořinka és Bukovec községek közt éri el a volt sziléziai–magyar határt¹⁰ Eszerint a szénbányák Csehszlovákiának jutottak, Árva és Szepes megye részeit pedig Lengyelország kapta meg.¹¹

A csehszlovák csapatok Teschenben az új határig terjedő területet a demarkációs vonaltól kiindulva 1920. augusztus 6–8. között megszállták és ezzel a határkérdés katonai vonalon lezárult.

JEGYZETEK

Ez a dolgozat elsősorban Ježek, Zdeněk ny. vezérkari ezredes „Účast dobrovolníku v bojích o Slovensko a Těšinsko v letech 1918–1919”. (Az önkéntesek részvétele a Szlovákiáért és Teschenéért lefolyt harcokban 1918–1919), Praha 1937. c. könyv II. része (255–342, főleg a 300–316. oldal) alapján készült, figyelembe véve a Prof. Dr. Hummelberger Walter, „Die Kämpfe in der Slowakei und um Teschen in den Jahren 1918–1919” c. tanulmányát. (Die Nachkriegszeit 1918–1922, Kämpfe, Staaten und Armeen nach dem Ersten Weltkrieg, Wien 1973, 82. oldaltól, ezen belül a 90–99. old.).

1. Életrajza: Hummelberger 91. Ebből látható, hogy, mint a francia idegenlégió közkapitánya kezdte meg karrierjét a francia hadseregben és mint csehszlovák hadseregtábornok 1935-ben vonult nyugalomba.
2. Hummelberger 92–93.
3. Ježek 309–313.
4. Hummelberger 95.
5. Hummelberger 97. Más adat szerint a cseh veszteségek a tescheni háborúban: 44 halott (3 légionárius tisztt, 14 légionárius katona, 27 hazai katona), 119 sebesült (1–1 légionárius és hazai – értsd: volt cs. és kir. tisztt, 24 légionárius és 95 hazai katona). — Pekárek, Artur: Obsazení Těšína a útok na Skočov (Vojenské Rozhledy 1924. 173–181. oldal.). A szerző szerint összesen 20 zászlóalj (3 francia, 3 olasz és 14 hazai) és 7 úteg (3 olasz és 4 hazai) harcolt a lengyelek ellen. A hazai alakulatok egy része önkéntesekből állt össze.
6. Ježek, 3. sz. okmány, 333–334.
7. Uo. 4. sz. okmány, 335–336.
8. Uo. 306.
9. Uo. 6. sz. okmány, 338–340. A népszavazási területen történekről a fegyverszünet után: 267–273. A cseh álláspontot védi. Lengyel forrás nem állt a szerző rendelkezésére.
10. A határvonal részletes leírása: 7. sz. okmány, 341–342. (Csak a tescheni hercegség területén.) Spaa-ban a Nagykövetek Tanácsa tartott 1920. július 10-én konferenciát, 273–274.
11. Szepes megyéből 12, Árva megyéből 14 község került Lengyelországhoz, de a határmegállapító bizottság 1924. február 11-i határozata alapján két árvali község visszakérült Csehszlovákiához és egy kettévágott árvali község csehszlovákiai része Lengyelországhoz jutott. Lásd: Majtán, Milan: Názvy obcí na Slovensku za ostatních dvjesto rokov (A szlovákiai helységnevek az utolsó kétszáz évben), Bratislava, 1972., 6. o.

A térképmelléklet szövegének (ex: Ježek 269. o.) fordítása: Vvvoj těšínského otázky na mírové konferenci — A tescheni kérdés kialakulása a békekonferencián.

Vysvětlivky = Magyaráztat.

Puvodní hranice = Eredeti határok.

Záj. ohraničený podle úmluvy NV pro Těšínsko a PR Narodowe z 5. XI. 1918. — Az érdekek elhatárolása a tescheni (cseh) nemzeti bizottság és az (ottani) lengyel nemzeti tanács között 1918. november 5-én.

Hranice podle francouzského návrhu ze dne 14. dubna 1919. — Az 1919. április 14-i francia határjavaslat.

Hranice, navržená předsedou těšínského doh. komise plkem Tissim v červenci 1919 — A tescheni antantbizottság elnöke, Tissí ezr. által 1919. júliusában javasolt határ.

Defin. hranice podle rozh. velvyslancské konference ze dne 28. července 1920 — Végleges határ a Nagykövetek Tanácsának 1920. július 28-i határozata alapján.

Hranice podle vojenské úmluvy z 25. února 1919. — Az 1919. február 25-i katonai egyezmény szerinti határ (demarkációs vonal).

A provincializmustól a (közép-)európaiságig

(Politikum és művészet egy kis színház életében)

Az egykori Túrócszentmárton (Turčiansky Svätý Martin), immár redukált névvel (Márton-Martin), a múlt század 60-as éveitől a szlovák szellemi élet fővárosa. Kiemelkedő szerepét a szlovákság szellemi életében máig megőrizte, annak ellenére, hogy a főváros hetven éve vonzza el innen a kulturális és szellemi élet képviselőit, sőt intézményeit is. Mégis a mai napig Mártonban található a Szlovák Nemzeti Múzeum, a Matica Slovenská központja és a Nemzeti Temető. A Csehszlovák Köztársaság 1918-as megalakulása után a város, az 1871-től rendszeresen működő, műkedvelő színjátszócsoportjából, a Szlovák-Énekkör-ből (Slovenský Spevokol) akarta megalakítani az első hivatásos szlovák színtársulatot, a Nemzeti Színházat. A Szlovák Nemzeti Színház, a mártoniak nagy csalódására, 1920-ban Pozsonyban alakult meg, s a kisváros csak 1944-ben hozhatott létre hivatásos társulatot. Pedig a város 1871-től vezető szerepet játszott a szlovák színházi életben, s ezt a mai napig is megőrizte. Ha jelenlegi társulata, a Szlovák Nemzeti Felkelés Színháza (Divadlo Sloveského Národného Povstania) „nagy nevek” tekintetében nem is veheti fel a versenyt a Nemzeti Színházzal, ám előadásainak színvonalát, dramaturgiai, társadalmi, politikai, művészeti törekvéseit, „progresszivitását” tekintve ma is az egyik vezető szlovákiai társulat.

Az amatőr előd, a Szlovák Énekkör, a hivatásos színházat volt hivatott pótolni, ezért jelentősége megalakulásától fogva messze túlmutatott a város határain. Az egész szlovákság legjobb színházi erőit vonzotta magához, s mellette működve a Műkedvelő Színjátszók Szlovák Központja, ennek irodáiban a legjobbaknak fizetett állást is biztosíthatott.

A társulat célja, küldetése egyértelmű volt: a szlovák nyelv, a (színház-) kultúra megőrzése, terjesztése. Nem meglepő hát, ha előadásaik művészi szempontból nem voltak igazán jelentősek. A szlovák nemzeti öntudat ébresztése és a szláv sorsközösség hirdetése okán, az akkoriban kialakulóban lévő szlovák nyelvű (dráma) irodalom termékei mellett elsősorban cseh és lengyel darabokat játszottak. Az 1920-as csalódás egy időre visszavetette munkájukat. Az első kísérlet a provinciális-nacionális keretek átlépésére az 1930-as évek közepén történt. 1934-ben került Mártonba *Ferdinand Hoffmann*. A művelt, prágai színházakban tanult rendező elsősorban a műsorpolitikán változtatott alaposan. Vezetésével kezdték játszani a világ modern drámairodalmának jelentős alkotásait. Hoffmann másik fontos újítása: túllépve a lélektani realista stíluson felhasználta az újabb eredményeket, a stilizált, szimbolikus színjátszást is. Szakított az eddig hagyományos, és már régen túlhaladott, illusztratív, festett díszletekkel, és jelzészerű, funkcionális színpadképekkel dolgozott. (Állandó díszlettervezője is volt *dr. Jozef Cincik* személyében.) Hoffmann távozása után (1938) a csoport nem haladt tovább az általa megkezdett úton. Hamarosan itt gyüle-

keztek azonban a Tiso-i Szlovák Államban diszkriminált hivatásos művészek, s ennek hatására újra napirendre került a hivatásos társulat megalapításának kérdése. 1943-ban a Szlovák Énekkör talaján létre is jött a Szlovák Kamaraszínház (Slovenské Komorné Divadlo). Első bemutatójuk 1944 januárjában Verhaeren II. Fülöp című drámája volt *Andrej Bagar* rendezésében és főszereplésével. A stilizált előadás meghökkentő kritikája volt a totalitárius, elnyomó rendszernek. Lévén nyíltan politizáló, antiklerikális, antitotalitárius – nem csoda, hogy a hatóságok a bemutató után azonnal betiltották. Az új színház azonban ezzel a haladó szellemű társadalmi-művészeti törekvésével nemes hagyományok alapjait rakta le.

A háború után a Szlovák Kamaraszínház a megalakításakor meghirdetett szellemben folytatta munkáját. Ma is figyelemre méltó *dr. Ivan Kusý* dramaturgnak akkori kijelentése: „Mi akarjuk vezetni a közönséget, ne ők vezessenek minket.” Megalakulásuktól fogva nem kulturális-felvilágosító, hanem társadalmilag aktív és lelkiismeretébresztő, az ízlésre és érzésekre apelláló, művészileg is magas színvonalú színházat akartak csinálni. (Ez a törekvés a színház további tevékenységének is alapmotívuma lesz.) Erről az igényről az államosítás után sem mondott le a színház, amikor a „tájékoztatási” kötelezettségek jelentősen megnehezítették a művészi munkát. Szlovákiában talán az egyetlen társulat a mártoni, amelyik tartósan eleget tudott tenni ennek a kettős követelménynek, s nem esett sem a „l' art pour l' art” művészkedés csapdájába, sem a művészi színvonalat nem áldozta fel a mondanivaló, a politikai aktualitás érdekében.

Alapvető feladatot jelentett, hogy 1951-ben a színház a hadsereg kötelékébe került és Hadsereg Színház néven működött tovább. Ennek a „bevonulásnak” voltak pozitív (anyagi) és negatív (művészi) következményei is. Természetes, hogy az 50-es évek elejének egyre romló politikai légkörében a negatív hatások hamarosan túlsúlyba kerültek. A színház vezetőinek és művészeinek emberi-művészi nagyságát bizonyítja, hogy a sematizmus fojtogató szorításában, a hadsereg napi politikai propagandaigényeinek kielégítése mellett sem adták fel elveiket. A kötelező propagandapenzumok mellett igyekeztek kamara jellegű, a színház legjobb hagyományait követő előadásokat is létrehozni. Különös jelentőséggel bírt ezek közül Rachmanov, Polezsajev professzor című színművének bemutatója, amelynek kritikai és kultúrpolitikai elismerése nagy sikernek számított és lehetővé tette az elmélyült művészi munka folytatását.

A társulat ennek köszönhetően ezekben az években az ország legjobb színházának számított. A lélektani realista kamaradarabok mellett művészileg jelentős volt néhány ún. „nagyformátumú” előadás. Ezek amolyan történelmi tablók voltak, elsősorban látványelemekre, a nagy tömegek színpadi mozgatásának hatására építve. Közülük legjelentősebb J. K. Tyl, Husz című drámájának *O. Haas* rendezte előadása. A politikai, propagandisztikus követelmények egyre fokozódtak, lassan felemésztették az alkotó energiákat, s ahogy az 50-es évek második felében a civil társulatok lehetőségei lassan bővültek, a mártoni társulat lassan lemaradt. Az újabb fordulat (a színház kiválása a katonai kötelékből) nagy energiákat mozgósított. A hirtelen jött változást a művészi vezetés – talán kissé elhamarkodottan – azonnali művészi váltásra akarta felhasználni. Elsősorban *Ivan Petrovický* vezetésével és kezdeményezéséből „a világszínházat akarták utólnéni”.

A nemes cél elérésének azonban túl hirtelen, előkészítés nélkül indultak neki. A modern törekvések meghonosításának; a világszínház új eredményei felhasználásának még nem voltak meg a művészi feltételei. A – jobb esetben –, a lélektani realizmuson (és sematizmuson) nevelkedett színészek nem tudtak hirtelen váltani, mert hiányoztak a rendezők alaposabb ismeretei és tapasztalatai is. A *Pavel Rimsky* rendezte Szentivánéji álom, a könnyed, költői színház modern díszletek között játszó előadását még akkor „a legjobb hazai Shakespeare-rendezések közé sorolták, bár a későbbiekben már csak néhány, az addigi hagyományokat követő stílusba készült előadás volt sikeres. A színház vezetésének célja egyre határozottabban rajzolódott ki. Társulatukat a politikai szatíra otthonává akarták tenni. Ez a szűk profillírozás egy tájolási kötelezettségekkel rendelkező kisvárosi színház esetében irreálisnak tűnik ugyan, az egyértelmű kritikai elutasításnak, sőt támadásnak azonban volt bizonyos politikai háttere is. A szatírárt valamint a világban éppen érlelődő színházi reform kezdeti eredményeit az 50-es évek végének, 60-as évek elejének csehszlovák politikai vezetése nem nézhette különösebben jó szemmel. A színház hanyatlása szerencsére csak rövid ideig tartott.

1962-be került Mártonba *Miloš Pietor* rendező, akinek tevékenysége alapvetően meghatározta az elkövetkező (kb. 1970-ig tartó) időszak arculatát. Pietor visszatért a realista színház hagyományaihoz. Realizmusa azonban nem ortodox, más stílusokat kizáró, dogmatikus felfogás volt. Művészi profilja az avantgard és modernista irányzatok ismeretében alakult ki és fejlődött tovább. Rendezéseiben az alakok precíz lélektani kidolgozottsága, a közöttük fennálló viszonyok alapos elemzése és ábrázolása jelenik meg, anélkül, hogy az esztétikai hatás csorbát szenvedne. Színpadán az életnek mintegy kondenzátumával, sűrített kivonatával, a valóság költői ábrázolásával találkozunk. Első nagy sikere Steinbeck *Egerek és emberek* című kisregényének színpadi adaptációja volt. A rendező a magányosságot, elhagyatottságot vizsgálva a társadalmi kérdéseket alapos, a cselekvések motivációjára is figyelő jellemábrázolással erősítette föl. Pietor rendezte Csehov *Sirályának* szlovákiai bemutatóját, kiemelkedő előadásban mutatta be Tennessee Williams *Macska a forró bádogtetőn* című darabját is. Mártoni munkásságának csúcspontja Gorkij *Éjjeli menedékhelyének* 1967-es előadása, a szlovák színház egyik kiemelkedő teljesítménye. Felfogásában értelmes, teljes, értékes, de az életre alkalmatlan alakok a szereplők, ezért megfosztotta a darabot minden érzelmességtől, „koldusromantikától”. Igyekezett feltárni és felmutatni nemcsak a társadalom, de az emberi lélek legmélyét is. Ezzel a rendezésével „eljutott a klasszikus lélektani színház lehetőségének végső határáig”, amint azt *Vladimir Štefko* kritikusa írta. Érdemes tudni az előadásról, hogy a NOSZF 50. évfordulója alkalmából rendezett országos színházi fesztiválon azzal az előadással osztozott az első díjon (a Divadlo Za baranou színház, Három nővérrel, *Otomar Krejča* rendezésében), és ugyanebben az évben a belgrádi BITEF nagydíját is elnyerte.

Pietor volt az, aki a 60-as évek második felének szabadabb szellemi légkörében először próbálkozott a színházban a groteszk meghonosításával. Legfigyelemreméltóbb rendezései e téren Felicien Marceau, *Tojás* című darabja és Schisgall két egyfelvonásosa, a *Gépírók* és a *Tigris* voltak. Ugyancsak ő honosítja meg Mártonban azt a máig uralkodó elvet, hogy

a szórakoztató darabok színrevitelével valami művészi többletet igyekezzenek nyújtani. Feydeau Bolha a fülben és Robert Thomas Nyolc nő című darabjának előadásaiban sikerült is a színrevitelnek a szöveg értékei fölé emelkednie. A 67–68-as esztendőök jelentős előadásai voltak még Miller Az ügynök halála és Tennessee Williams Az iguána éjszakája című drámái Ivan Petrovický rendezésében. Ugyancsak ehhez az időszakhoz kötődik a kiemelkedően tehetséges rendező *Stanislav Párniczký* bemutatkozása is. Első munkája, *Mrozek Tangója* minden extravagancia, modernkedés és feltűnősködő abszurditás nélkül, éppen a történet természetességével, banalitásával, mindennapiságával, bármikor megtörténhetőségével hatott megdöbbentő erővel.

Mrozek megjelenése egy új dramaturgiai, műsorpolitikai irányt jelzett, amelyik a politikai helyzet változása miatt nem folytatódhatott. A külső történések – mint már annyiszor – a színház életében is jelentős változásokat indukáltak: a felfedező kedvű dramaturgiának, a világ modern drámairodalmának java-termését bemutatni szándékozó törekvéseknek megálljt parancsoltak, a művészi vezetés stílus- és repertoárváltásra kényszerült.

A művészi nagyság és alkotóerő csodájaként azonban hanyatlás helyett következett a színház történetének egyik legfényesebb korszaka. A „felülről” irányított műsorpolitika egy-egy bulvár darab mellett jóformán csak hazai és szovjet-orosz művek bemutatását engedélyezte, s kivételes kegyként egy-egy „ártalmatlan” szocialista országbeli szerzőt és egy-egy klasszikust. A színházban ezzel elindult a szlovák és orosz klasszikusok „újraértelmezésének” nagy sorozata. Ennek a folyamatnak spiritus moverné, a korszak legjelentősebb mártoni rendezője: *Lubomir Vajdička*, aki a stilizált és a lélektani realista színház ötvözéséből alakította ki sajátos stílusát. Előadásai az érzelmekre, majd másodlagosan az értelemre hatnak. Jellemző rá a drámai szöveg eredeti magyarázata, az érzékeny és pontos színészvezetés és a színpadi helyzetek invenciózus megoldásai, amelyeket elsődlegesen a helyzetek belső értelmének feltárása sugall. Tisztelettel a drámai szöveget, de nem hagyatkozik rá teljesen. Az alakokat cselekedeteikkel jellemzi. Szövegértelmezési újításai nem öncélúak. Sajátos optikával szemléli a világot, amelyiken keresztül elsősorban az egyéni és társadalmi érdek egymáshoz való viszonyát, az erkölcs kérdéseit vizsgálja. Alaptémája az egyén és a társadalom viszonya: azt kutatja, hogyan viselkedik az egyén bizonyos társadalmi helyzetekben, hogyan befolyásolja azokat, ill. hogyan hatnak vissza a társadalmi szituációk az egyénre. *Pavol Palkovič* írja a *Slovenske Divadlo*-ban: „Vajdička rendezői-dramaturgiai értelmezéseinek kulcsa a múlt és jelen, ill. jövő közötti összefüggések alapos átgondolása, azok teljes összetettségében és ellentmondásaival együtt, figyelembe véve fejlődésük dinamikáját és változásait is. . . Vajdička klasszikus interpretációiban nem tolatkodóan, de mégis kifejezően tükröződik a mai kor emberének tapasztalata, véleménye és ézései, ezért ezeket az érzékeny néző úgy értelmezi – az ismert paradoxonnal szólva – mint a »jelen emlékeit«”.

Vajdička nagy klasszikus sorozata Csehov három egyfelvonásosának bemutatásával (*Jubileum*, *A medve*, *Hattyúdal*) kezdődött. Már itt fellelhetjük későbbi munkásságának fő jellemzőit: az igényes dramaturgiai építkezést (a helyzetkomikumtól a jellemkomikumon át eljut a tragikumig), a ko-

mikus és tragikus hangulatok tudatos váltogatása az élet teljességének ábrázolására való igénnyel, a visszafogottság (a „félhangok rendezője”) – óvakodik mindenfajta durvaságtól, hangzatos szájbarágástól, legfontosabb stílárís elve a finom ízlésség –, szuverén értelmezés, szakítás mindenféle rossz tradicionalizmussal. Ezeknek az elveknek a jegyében készültek további rendezései is: Csehov Ivanovja és Cseresznyékertje, Osztrovszkij Erdője, Dosztojevszkij A félkegyelműjének ifj. Emil Horváth színésszel közösen készített adaptációja és az oroszklasszikusok mártoni sorozatának legsikeresebb darabja: Gorkij Barbárokja. Ugyancsak ez említett sorozatnak volt kiemelkedő előadása Ivan Petrovický rendezésében Gorkij Kispolgárokja és Turgenyev Dúvadja.

A korszak másik fő irányvonalát a szlovák klasszikus drámák újraértelmezése képviselte. Az élen járó rendező ebben ugyancsak Lubomír Vajdička volt. Itt sokszor magának a műnek az értékéről is meg kellett győzőni kritikust és közönséget egyaránt. Ráadásul a hagyományok is még egyoldalúbbak, még megkövesedettebbek voltak. A sorozat legsikeresebb darabjai: Stodola Tea a szenátor úrnál, Timrava Tyapákék, Chalupka Kandúrfalva (Kocúrkovo) és Hollý Kubo. Az utóbbi előadás Vajdička munkásságának egyik csúcsteljesítménye. A falu bolondjáról szóló, addig folklorizált népszínműfeleségnek játszott történetet mint a jellemferdülések, negatív emberi tulajdonságok analizisét interpretálta a rendező. A főszereplő Kubo itt csupán „indikátor” – a hozzá való viszonyukban mutatkozik meg a szereplők emberi milyensége. Az előadás zseniális díszlete (Juraj Fábry munkája), a naturalista hűségű szlovák faház, amelyik az előadás végén összeomolva úgy tárja fel a látható kulcsín mögötti semmit, ürességet, mint Vajdička rendezői módszere az alakoskodás, hazug viselkedés mögött az emberi gyarlóságokat.

Volt a korszaknak egy harmadik „irányvonulata” is, a kortárs cseh és szlovák darabok színrevitele. Ezeknél elsősorban az irodalmi minőség volt a problematikus. (A kor politikai tiltásai leparancsolták a színpadról a legjobb szlovák drámaíró Peter Karvast és a legkiválóbb cseh kortársakat is.) Az előadások általában a szöveg értékei fölé emelkedtek. Az invenciózus színházias igyekeztek művészi többletet nyújtani a kevésbé átütő szövegekhez is. Bár ezekből igazán kiemelkedő előadás nem született, a szlovák drámairodalom fejlődése szempontjából jelentős produkciók voltak közöttük, s ösztönzőleg hatottak egy felnövekvőben lévő új drámaíró generációra.

A kevés világirodalmi klasszikus közül Vajdička két rendezése képviselt jelentős színházművészeti értéket. Ezek bizonyították, hogy a rendező Schillerhez is megtalálta a kulcsot. Az ármány és szerelem esetében ez a fiatalságnak az élethez, környezetéhez, egymáshoz való viszonya. Itt ismét az egyén és a társadalom, a magán és közösségi dilemmája merül fel, mint annyi más munkájában, és teszi égetően aktuálissá, szinte lelkiismereti önvizsgálatra kényszerítő erejűvé az előadást. A Haramiákban a hatalomvágy különböző változatait mutatja be Vajdička. Franzra helyzete kényszeríti rá az eszközöket, Karl vele szemben a vezetést, a hangadó szerepét szokta meg, így természetesen válik a rablók között is vezérré. Őt is a hatalomvágy motiválja, a rablóktól sem jelleme, embersége, csupán műveltsége különbözteti meg. Ebben az értelmezésben Amália érzelmei sem a szívből, a lélek mélyéről fakadnak, nem tiszta, önzetlen érzésekről van szó, a lány in-

kább a saját szerelmét szereti. Ugyancsak a korszak sikeres klasszikus előadásai voltak Ivan Petrovický Plautus (A kalmár) és Arisztofanész (Lüszisztráté) rendezései.

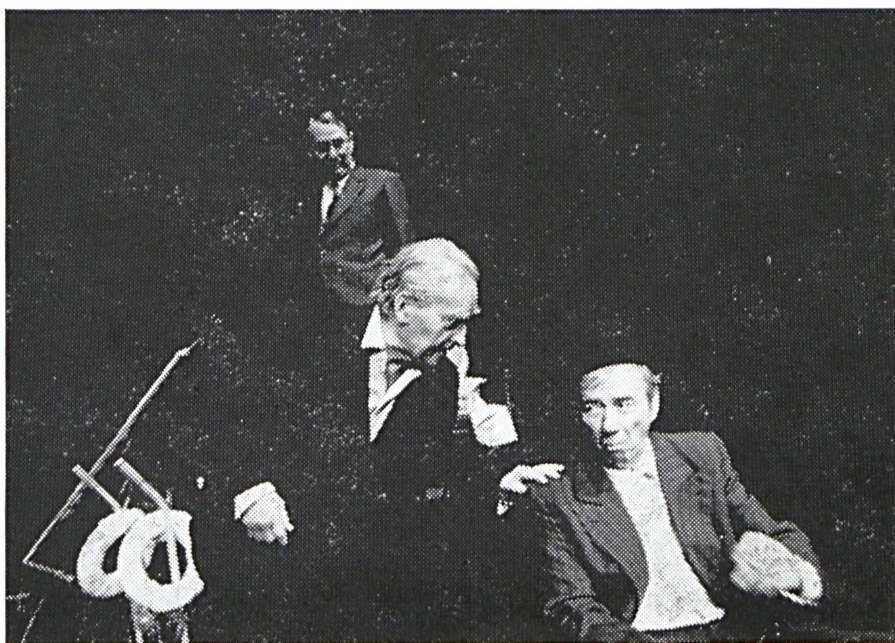
Az újabb jól definiálható – és maig tartó – változás a színház életében a nyolcvanas évek első felében kezdődik. Ekkor jelennek meg a repertoárban egyre nagyobb számban a modern külföldi drámák, megéri a színpadi kifejezési stílus változásának, ill. bővítésének igénye is. A dramaturgiában – mint az az eddig elmondottakból nyilvánvaló – mindig is megvolt a törekvés az újításra, a felzárkózásra a világszínházhoz. Ezeket a törekvéseket színházon kívüli (gyakrabban), vagy színházon belüli okok miatt soha nem sikerült huzamosabban megvalósítani. Gondoljunk csak a 60-as évek elejének satirikus próbálkozásaira, vagy a groteszkkal, abszurdal való kísérletekre. Mostanra azonban már, egy évek óta tartó és töretlennek mondható sorozatot értékelhetünk. Ezzel párhuzamosan forradalmi változás zajlik a hazai darabok repertoárjában is. Az általában gyengécske, erőtlenül kritizáló, még gyakrabban „pszeudo-kritikus”, „szocialista realista”, mítoszteremtésre törekvő művek helyett megjelennek a demitizáló, a nemzeti karakter negatívumait is felmutató, őszinte önvizsgálatra készítő – az öncsalás helyett az önismeretet segítő – darabok. (Karol Horák, Mikuláš Kočan stb. művei). Mikuláš Kočannak. Ej, Gyuri-Gyuri... (Jánošik) címmel játszott színművét *Roman Polák* rendezte. Az előadás egy hamis legenda születését leplezi le. A lényegét önmagában elmondja *Jaroslav Valek* kiváló díszlete: a színpad bal oldalán áll az egyszerű szlovák faház, a Jánošik szülőkkel, jobb hátul pedig egy plexiüveges, neonvilágításos vitrin látható, amelyikben időről-időre megjelennek a fokosos, néptáncos, népviseletes álnépi figurák. E két pólus között zajlik az előadás, melyben a „főhős”, a már-már misztikussá emelt Jánošik meg sem jelenik személyesen. A „szlovák klasszikusok” helyett a szlovák regényirodalom talán legnagyobb alkotásának, a méltatlanul elfeledett – és a 40-es évek végén kiátkozott – A hegyek menyasszonyának (F. Švantner) színpadi adaptációjával jelentkezett ugyancsak Roman Polák. Ez a regény úgy ízig-vérig szlovák, hogy egy pillanatra sem kelti a provincializmus érzetét. A tájhoz, szülőföldhöz kötődés, az elszakadás és a visszatérés lehetetlenségének fájdalma, szenvedése megrázó költői erővel jelenik meg benne. A rendező (*Viktoria Janoušková*val közös) dramatizációja és színpadra állítása úgy hoz létre szuggesztív színpadi víziót, hogy megtartja az eredeti mű legnemesebb értékeit, elsősorban a szárnyaló költőiséget. Bár az előadás elkerülhetetlenül magán hordoz valamit az epikusság terhéből, mégis elsőrendű fontosságú a színház legutóbbi fejlődésében.

Ugyancsak megfogytokoznak a műsorban az ismert orosz klasszikusok, helyettük addig tabusított nevek jelennek meg, s válnak feledhető (Bulgakov: Menekülés, Jozef Pažmáry m. v. rendezése) vagy kiemelkedő előadássá (Andrejev: Az ember élete, rendező Jozef Bednárik m. v.).

Tovább folytatódik a realista hagyomány is. Ehhez fűződik a színház történetének eddigi legnagyobb közönségikere: Wassermann Száll a kakukk fészkére című drámája Ivan Petrovický rendezésében. Újra megjelenik a színházban a nyugati kommerszdráma is, de mindig igényes előadásban (Hampton Veszedelmes viszonyok, Gerche A pillangók szabadok, Frayn Ugyanaz hátulról).

A legfontosabb változásnak azonban mindenképpen a közép-európai dráma kiváló alkotásainak sorozatos színrevitele minősíthető. Ez a törekvés elsősorban a kiváló dramaturg *Martin Porubjak* nevéhez kapcsolható. Itt kell megjegyezni, hogy a színháznak már 1973-ban volt egy nagyszerű, hatalmas szakmai és közönségsikert arató Macskajáték előadása (rendező *Vladimír Strnisko* m. v.), ennek azonban nem volt folytatása. Az utóbbi években viszont szinte a repertoár gerincét alkotják a közép-európai darabok: Kovačević *Gyűjtőközpont*, Radoev *Az emberevő*, Rózewicz *Kelepce*, Zuckmayer *A köpenicki kapitány*, Schwajda *A Szent család*, Witkiewicz: *Anya*, Mrozek: *Rendőrség*. Közülük legkiemelkedőbb Rózewicznek a Kafka élete által ihletett műve, Roman Polák rendezésében. A formai újítóként, a nagy színpadi látványosságok rendezőjeként ismert Polák ebben a munkájában bizonyította, hogy a bensőséges hangulatoknak, a stílusok határán egyensúlyozó intim pillanatoknak is mestere. Nem valamiféle nemzedéki, vagy irodalmi vitát akar eldönteni. Bemutatja szereplői negatív és pozitív tulajdonságait is, a látszólag realista alapba úgy vegyíti a groteszk és abszurd elemeket, úgy mutatja be a banális és jelentős, a tragikus és komikus közötti, csupán árnyalati különbséget, az értelmes és értelmetlen, a realitás és fikció egy töről fakadását, hogy színpadán lenyűgöző szuggesztivitással, katartikus élményt nyújtva jelenik meg az élet teljessége.

Polák az, aki mindent elkövet a színpadi nyelv megújításáért, a kifejezőeszközök skálájának bővítéséért. Jó partnerekre talált törekvésében a színház fiatal művészeiben, akik kiváló mozgáskultúrájukkal, erőnlétükkel a mozgásszínházi produkciók irányába kacsintgatnak. Az első sikert ezen a téren Shakespeare *Szentivánéji álom* című játékának újszerű bemutatása jelentette. A nemek harcának, a párkapcsolatoknak négy alapváltozatát négy-

féle, pontosan elkülönített, stílusban bemutató előadás közvetlen elődje a legutóbbi nagy sikernek: Marivaux Vita című darabjának, Érintések és kapcsolatok címmel színpadra vitt változatának. Az előadásban az eredeti műre alig lehet ráismerni, ez a változás azonban a produkció előnyére szolgál. A rendezőnek (R. Polák) és dramaturgnak (M. Parubjak) még a bemutató után is volt mersze a gyökeres változtatásra. Így végül minden, számukra fölösleges momentumot elhagytak (a színlapon eredetileg még szereplő Herceget és Hercegnőt is). Megmaradt a négy, izoláltan nevelt ember és nevelőjük, a néger házaspár. A „kísérlet”-ből (amit az eredeti műben a Herceg végez a vita eldöntésére) a rendezőt csak az erotikus vonulat érdekli. A fekete bársonnyal bélelt, hátul drótkerítéssel lezárt üres színpadon – a másik nem testi megismerésének és a nemi ösztönök ébredésének folyamatát játsszatja el, ebből eredezteti a szerelmi „álhatatosságot” is. Bár ez a témának kissé leegyszerűsített, egyoldalú ábrázolása, a formai megoldás, a mozgásszínházi igényeknek és kritériumoknak megfelelő színészi játék és kifejezőkészség meggyőző, hatásos színpadi alkotást hoz létre.

Sokkal kevésbé sikeresek egyelőre a zenés próbálkozások. Úttörő ezen a téren is Roman Polák, aki Gorin Thyll Ulenspiegeljét a Team rock együttesel közös produkcióban mutatta be. Bár az előadásnak nagy közönség-sikere volt, azt hiszem több gondot és kétséget vetett föl, mint amennyi művészi többletet nyújtott.

A mártóni díszlettervezés és színészet külön-külön tanulmányt érdemelne. Néhány kiemelkedő díszletről volt szó, és feltétlenül meg kell még említeni, hogy 1968-tól a színház díszlettervezője Jozef Ciller, a Prágai Quadriennálé többszörös aranyérmese, a talán legelismertebb csehszlovák díszlettervező.

A színészi játékról is feltétlenül tudni kell, hogy mindig a társulat legendás erőssége volt. A kezdetektől a 60-as évek elejéig a színháznak nem

volt jelentős rendezőgyénisége. Érdekes, hogy erős kezű, egységes vezetés nélkül is kialakult egy mély gyökerű, lélektani realista alapokon nyugvó játékmód, ami ezekben az években biztosította az előadások magas színvonalát. Erre épített azután Miloš Pietor és Lubomír Vajdička, akik megalkották az ún. mártoni stílust vagy mártoni realizmust. Ez a lélektan eredményeit felhasználó, a Sztanyiszlavszkij rendszerből kiinduló, arra építő, de a modern színház eredményeit is alkalmazó, belülről építkező, az alak jellemét, lelkivilágát, annak fejlődését és változását is pontosan megrajzoló és a figurának a környezetéhez, a többi szereplőhöz való viszonyát ebből magyarázó játékmódot jelent. A rendező stílusváltási kísérletei egészen a 80-as évek már leírt változásáig nem hatottak jelentősen a színeszerepekre, sőt sokszor éppen az ő ellenállásukon buktak meg.

Az elért eredmények tehát tiszteletet parancsolóak, a megkezdett út biztató és újabb eredményekkel kecsegtet. A törések, megtorpanások ellenére úgy vélem, a művészi fejlődés teljes ívű és a legjobb irányba mutató. A színház léte és működése ezért példaadó: az igazi művészi hit és alázat képes minden külső nehézséggel megküzdeni. Ellentud állni a nemzeti ébredés idején a nacionalista eltvelyedésnek, a totalitárius diktatúrákban a politikai célokat kiszolgáló követeléseknek vagy felelőtlen és üres szóragoztatásnak, a sematizmus uralma csúcspontján az elsematizálódásnak, a politikai tiltások és „ajánlások” korában a művészi színvonal hanyatlásának és az igazság hirdetéséről való lemondás kényszerének, s ha nem is kedvez számára a politikai légkör, egyetemes, európai igényű és színvonalú művészi műhely tud válni, fölállalva egy tágabb térség, egy szélesebb kulturális kör eszmei örökségét.

Beskatulyázhatatlanok

A nyugati magyar irodalmat ma már egyre inkább magukból a művekből ismerheti meg az olvasó. Saját tapasztalatai alapján korrigálhatja a sommás képet, melyet a nyugati magyar életről a kirekesztés évtizedei alatt kialakított. Sor kerülhet végre egymás jobb megismerésére, és ebben magától értetődően fontos szerepet játszik a nyugati magyar irodalom.

Legyünk azonban óvatosak. Ne feledjük, hogy minden nyugati írónk mögött egy emberöltő keserves küzdelme áll. A magyar nyelvért, az íróként való pusztta megmaradásért vívott lélekölő küzdelem. Minderről, aki túlélte (és mi már csak ezekkel találkozhatunk) nem szívesen beszél. Joggal büszke rá, hogy felülkerekedett, és elhallgatja, hogy mibe került neki az a gyakran pirruszi győzelem.

Márpedig, egymás megértéséhez az árnyoldalak ismerete is hozzátartozik. A vesztesek töredékes életműve pedig sokszor egy-egy kinnal-keservvel kicsikart győzelemnél is tanulságosabb.

★

Mindez *Ferdinandy Mibály*, az Amerikában élő történész új regényét Az ünneprontókat (A Hazánk kiadása, Boardman, Ohio, 1989.) forgatva jutott az eszembe. Az 1989-es könyvnapi szereplése óta a szerzőt nem kell Magyarországon bemutatni. A rádió és a televízió riportjaiból akkor egy sikeres emberi és írói pályával ismerkedhettünk meg. Egy olyan szellemi ember portréjával, aki – idézek – soha nem menekült el senki elől, 1943 óta, mint meghívott előadó, járja az európai és dél-amerikai egyetemeket, aki különösebb nehézség nélkül, németül és spanyolul írja könyveit, amelyek félszázezer példányban kelnek el német és spanyol nyelvterületen, aki soha nem érzett honvágyat fél évszázados vándorútja során, és végül, aki mindezek ellenére a világ legtermészetesebb módján magyar író maradt.

Regénytrilógiáját az előző *Móricz Zsigmonddal*, a *Toldival*, *Thomas Mannal* és *Kemény Zsigmonddal* veti egybe. Annál inkább megdöbben az olvasó, amikor észreveszi, hogy az *Ünneprontókat* nem lektorálták. Fogalmazása elcsietett, nem veszi figyelembe irodalmi nyelvünk mai állapotát, bántóan sok benne az archaizálás, az olasz, német, francia és latin betétek pedig az olvasást megnehezítik. Végül – és ez feltehetően a trópusi szedő közreműködésével magyarázható –, hemzsegnek a szövegben a helyesírási hibák.

Kár, mert az *Ünneprontók* érdekes írás és hasznos kortörténeti adalék. Egy családrégény negyedik kötete, a magyar középnemesség lassú hanyatlása mintegy száz éven keresztül, az első világháborúig. Ferdinandy, a történész, a ma kevésbé divatos szellemtörténeti irányzat képviselője. Meg van győződve róla, hogy a nagy személyiségek határozzák meg a történelmi folyamatokat, és

Másutt a József Attila-i játékos kedv az érett férfi bölcsességével párosul, és ettől, ha lehet, a vers még hitelesebb lesz, és még pontosabb:

„Élsz is kedves, derűsen, k i m é l e t l e n ü l .

Láttadra még az elmúlás is felderül.”

Thinsz szellemi őse azonban Attilánál is inkább a homo aestheticum: *Kosztolányi*. Az írás nála is „játék, ördögűző varázslat”, és a művészi egyszerűség „cudarul mesterkéltséget és ravasz valami”. Új kötetében említést nyer még *Cbagall* és *Határ Győző*, *Omár Khájjám*, *Szindbád* és *Bartók*. Ezekkel a nevekkkel fel is vázoltuk Thinsz Géza költészetének forrásvidékét, azokat, akiktől tanult, és akiknek új verseivel kétségen kívül méltó társa lett.

Íme, egy szavahihető helyzetjelentés. „*Éltem* – mondja a *Külboni sírfelirat* – *mint, aki bazaarérkezett. De nevenről nem bullt le az ékezet.*”

A kölni *Irodalmi Levelekről* már megállapítottuk: hiányt töltenek be, amennyiben a szerzők anyagi hozzájárulása nélkül is színvonalas művek kiadását teszik lehetővé. Kétegyünk csak az írástól voltak: eljutnak-e az olvasóhoz ezek a légüres térben születő vadnyugati füzetek?

A „Levelek” hatodik, a „new” new-yorki *Csalog Zsolt* írásaiból összeállított kötete most megnyugtat: kilenc magyarországi (budapesti és vidéki) könyvesbolt terjeszti a kölni könyvsorozatot. *Csalog Zsolt* szociográfiáira *Szász Béla*, *Konrád György* és *Szöcs Géza* után került sor – a kiadó magasra állította a mércét.

Csalog Zsolt kötete *Csalog Zsolt: „A, D-E-Fisz-G, A, D, D” – Köln*, 1989.) hét rövid magyarországi – a maguk idejében feltehetően kiadhatatlan – írást tartalmaz: első személyben elmondott, szalagról átírt történeteket.

A *Fal* kötetindító szövegében a határsáv két oldalán kapáló – egymástól elszakított – családok az örök megtévesztésre éléneklük egymásnak gondjukat-bajukat. „Így tudtam meg – mondja a riportalány –, hogy meghalt az öcsém.” Menet közben az író elképzeletti, hogyan lenne, ha Budapest közepén haladna át ez a határ. Viziója egyszer még századunk kísérteties szimbóluma lehet.

Az *Öregek*, a *Kerítés*, a *Viktus néni báza* monoton, egyhúrú dalok az elmúlásról. Nem *egy ember élete* a tárgyuk, hanem az élet és a halál.

A *Napló, nyolcvan december* is a végső dolgok faggatása, anyjával néz benne farkasszemmel a fiú, csakúgy, mint halott kedvesével a soron következő írás, a *Virág*. A halál meghívása ez a halk szavú kötet. Szembenézés az elmúlás gyakorlatával, azzal, hogy a túlélő – ha tetszik, ha nem – elárulja a régiket.

Csalog mondanivalója világos: „*egyszerűen nem lehetséges, hogy, ha egy ember végzetes bajba kerül, ne legyen valaki, aki feltétel nélkül mellette áll! Ha a fuldoklókat bagynánk elmerülni, azzal minden elpusztulna, nemcsak a fuldoklók fulladnának meg, hanem megszűnne valami, ami nélkül egyikünk sem élhet*” – mondja a *Napló*. „Olyan elesettek, hogy nem lehet visszautasítani őket” – vall a cigányokról egy másik, hitével birkózó boldogtalan. Hangja „a tékéletes reménytelenség szépségesen esztétikus dokumentuma” – *Camus* hősiess humanizmusával rokon. „*Vannak dolgok – mondja Csalog –, amelyeket csinálunk akkor is, ha nincs semmi remény rá, hogy eredményre vezessenek. Csináljuk őket, remény nélkül is, egyszerűen csak etikai indíttatásból. Mivel nem lehet mást csinálni.*”

Ez a reménytelen hősiesség, az életnek ez a konok, elszánt vállalása emeli *Csalog Zsolt* új kötetét a szociográfia kísérleteiből egy magasabb rendű irodalom régióiba.

Téli versenyek

(A XX. Balassagyarmati színjátszó fesztiválról)

Ha van valami, amit nem szerettem, az a mondat, miszerint már az is jó, hogy van. Nem hiszem, hogy valaminek a pusztá megléte elegendő ahhoz, hogy öröme de-rítsen.

Most mégis azzal kezdem, már az is jó, hogy még mindig van színjátszó fesztivál Gyarmaton. Mert milyen is a kor, vagy legalábbis ide vonatkozó része?

Ha ma valaminek nem kedvez a szemlélet, az az amatőrség. Ma nem divat és nem is nagyon lehet valamit csak azért csinálni, hogy csináljuk. A nap huszonnégy órája általában nem elegendő ahhoz, hogy fenntartsuk életünk amúgy sem túlságosan színvonalas színvonalát. Aki pedig még fiatal, tehát szüleiben egyben szponzorait is tisztelheti, az is előre tekintget, s minél kevésbé lát bármit is, annál erősebben próbálja az árnyakba belemagyarázni boldog jövőjét. A társadalmi körülmények ismeretében azt vártam idén bejelenteni a szervezők valamelyikétől: egy huszonöt éves hagyomány kimúlt. Nos, nem múlt ki, örülünk tehát, hogy van, addig legalább, amíg örülhetünk. Mert az idei fesztiválban már ott volt a ki tudja meddig húzhatod szomorú sejtelve, ezt eltagadni önbecsapás?

Mi is történt?

Mindenekelőtt először a huszonöt év alatt egy alkalmas intézmény fogadta a versenyzőket. A városnak művelődési központja épült, mégpedig oly elegáns bellemű épület, hogy ha ott lagnék bíz Isten

mindennap bemennék egy fél órára. Tágas terek, agórát idéző hangelület. A falakban tehát nem csatlakoztam. A védők lelkében sem. Most amikor természetes számomra, hogy bárhová lépek nem igazán szeretett világvárosomban, legyen az színház, szerkesztőség, vagy akár a televízió, mindenütt új arcokat látok, már az is meglepő, hogy a fesztivált szervező balassagyarmati stáb évről évre változatlan. Négy éve találkoztunk utoljára, s még az idő múlását sem láttam rajtuk. Talán a vidéken lassabban múló idő nem csupán a sarrat marasztalja, de az embereket is konzerválja? Lehet, mindenesetre nem baj, hogy a házhoz egy olyan stáb is tartozik, amely csupa egyszerűető, barátságos emberből áll, s rendelkezik egy olyan bonyolítói tapasztalattal, mellyel bármilyen színházi találkozót lebonyolíthatna a város és intézménye. Újólá érezhettem, sok munka van ebben a két és fél napban.

Ami elmondható a szervezőkről kevésbé mondható el a produkciókról. Az a feltevés, hogy egy haldokló mozgalom utolsó erőlködéseinek egyikét látom, tulajdonképpen beigazolódott. Az idei versenyben ha zsűri lettem volna, azt teszem, ami egykori magyar drámapályázatokon gyakran előfordult: csak egy harmadik díjat adok ki. Bajnoki címre érdemes előadás nem született. Az elmúlt éveknél számszerűen lényegesen nagyobb bemutatás szám többségükben de-

rekasan műkedvelő produkciókat takart. Hallom szinte a feddést: szidjam a nemzetit, ha rossz, de ne bántsam az amatőröket. Nincs így, s higgyék el, nem a szeretetlenség beszél belőlem. Az, hogy valaki otthon a tükörnek szaval, a fióknak drámát ír, darabot rendez egy házibulin, az, állampolgári jog, épp úgy, mint énekelni a fürdőszobában. Ám az amatőr vagy profi elválasztás nem esztétikai eredetű, kifejezetten jogállásbeli különbségeket, anyagiakat, vagy azok hiányát jelenti. Manapság ráadásul szinte mindenki amatőr. Egy hivatásos színház sem képes tagjait el tartani, a havi párezer forint felvétele tulajdonképpen legfeljebb burkolt amatőrre, de semmiképpen sem profivá avanszál. Látszatra nem, valójában ide tartozik: azok az ismert és irigyelt fiatal színészek, akiket naponta látunk különböző lélekvalázó televíziós produkciókban bőven tízezer alatti fizetésüket kénytelenek kiegészíteni ezzel-azzal. A bevételi különbség tehát nem nagy, ráadásul az amatőrmozgalom nagy részét hivatásos színészetre vágyó ifjak, s lányok adták mindig is – s ma a leány könnyebben megkeresi a pénztet másképp, s a fiú, is inkább fagyaltot mér valamelyik sarkon. Nem olyan vonzó a pálya mint régen, s ez bizony látszott ezen a hét végén. Néhány éve olyan felkészültségű színészeket láthattunk Kaszás Ferentől Bezdán Józsefen át Varga Sándorig, Baranyi Gizitól Tóth Zsókaig, akik másnap képesek lennének jelentős feladatot megoldani az ország bármely hivatásos társulatában. A maiak között láttam összesen egy, azaz egy kiforratlan tehetséget, aki ha nem Báti Júlia, hanem saját hangján szólal meg, esetleg lehet színésznő, mert láttam valamit a tekintetében. A többiek a bírható és a bosszantó

amatőrség különböző stációit jelentették. Nem volt választék.

Nem volt választék. Mint megtudtam, hat éve még kilencven, de még két éve is ötvenöt előadásból választotta ki az előzsűri a döntőbe került körülbelül tíz produkciót. Idén ezzel szemben összesen húsz induló volt, így a szervezők úgy döntöttek, hogy mindenkiket meghívnak. A húszból végül tizenöt együttes vállalta és tizenhárom meg is jelent. A látottak alapján én, bár életem a cenzúra elleni harcban telt, mégis az előzsűri visszaállítása mellett volnék. Ha a húszból nincs, csak nyolc elviselhető, akkor induljanak nyolcan. Egy nap úgysem lehet négynél több előadást befogadni, s talán megmenekülünk az olyan esetektől, mint amilyen pénteken előfordult, hogy az utolsó bemutató éjjel negyed tizenkettőkor kezdődött. Talán nem kell részleteznem, hogy milyen színészi és rendezői tehetség képes felébreszteni éjjel álmából a közönséget ilyen későn. Kár, az amúgysem világhíres produkciókat ilyen helyzetbe hozni... Az idén követett gyakorlat, az ajánlás rendszere nem vált be, lévén, hogy olyanok is ajánlhattak előadást a fesztiválra, akiknek szakmai kompetenciája eleve kétségbe vonható. S előreszaladva, hadd mondjak néhány szót a döntő zsűrijéről. Egy fiatalnak fontos a megfelelés, de nem mindig, hogy kinek felel meg. A zsűriben ezúttal nem akadt egyetlen praktizáló rendező sem. Elfogadhatatlan, hogy azért, mert nem sikerült senkit felkérni. Tekintsék ajánlatnak ezt a felvetésem: ismerem a magyar rendezői kar legjobbait, többségük utánpótláspárti, nyitott, a civil életben is kellemes, sőt kifejezetten magával ragadó személyiség. Nem hiszem, hogy mondjuk az amatorként is híres színházat csi-

náló Paál István, Fodor Tamás, esetleg Ruszt József, a főiskolán tehetséges növendékek sorát nevelő Zsámbéki Gábor, Kerényi Imre, Morvai István, vagy a korábban már eredményesen zsűriző Ács János közül senki nem ért volna rá ezen a hét végén. A jelenlévőknek bizonyára élményt jelentett volna a velük való találkozás, vita, s azok, akik esetleg mégis a pályára készülnek, szívesebben indulnak egy olyan versenyen, mely akár a legelső rosta is lehet számukra. Hasonlóképpen nem ártana egy ismert fiatal színészt meghívni, aki esetleg elő is ad valamit, s Bubiktól, a zsűrielnök Gábor keresztnevű fián át Hegedűsig, Szakácsiig ebben a kategóriában is van választék, s ne higgye senki, hogy ők megfizethetlenné válnak. Nem hiszem, hogy többet kérnek annál a pályáról lényegében kikopott rendezőnél, aki már jószerevével csak itt fitogtathatja megkérdőjelezhető szakmai tudását (nem a rendezvényt áldozatosan szervező Máté Lajosra gondolok, hiszen ő már jó ideje szakított a hivatásos színjátszással.)

Azt sem ártana tisztázni, hogy ki amatőr, és ki nem. Azért sem ártana, mert így előáll az a helyzet, hogy a Bucz Hunor vezette Térszínház együtt lépett fel a vidéki gimnazistával. Buczék állandó játszóhellyel bíró különböző ösztöndíjakkal élő együttese nem amatőr, hanem úgynevezett alternatív színház. Nevükhöz több jelentős előadás fűződik, köztük a Kétfejű fenevad, maig legjobb bemutatója (Valló, Babarczy, Kerényi, Szőke jegyzi a gyengébbeket), tehát már rég nem itt a helyük, az más kérdés, hogy ez a produkciójuk nem volt különösebben jó – önmagukhoz képest.

Fájt néhány hiányzó. A kaposvári Fonómunkás Színpad, vezetője

halála óta csak elvben létezik. A mindig tehetséges szentesi gimnazisták idén nem jöttek (ha tudnák, hogy mennyien emlegették őket, itt lették volna). Nem láthattuk a tabányai László Tibor jellegzetes kalapját sem. Úgy tűnik az amatőr világ egykori meghatározó egyéniségei abbahagyták, ami természetes, s sajnos, az is érthető, hogy nincsenek utódaik. Háborúban hallgatnak a műsárak, s most bár nem lőnek háború van. A hőszínesjelölt talán éppen plakátot ragasztgatott a FIDESZ-nek, vagy csendes nyugati kisvárosról álmodik, ahol úgy élhet, mintha ember volna. Ha bírálom a színvonalat, fájó szívvel teszem, s azzal a tudattal, hogy az ország egésze ilyen, egy általános romlás hervadó virágait láttuk feltűnő kontraszként a szép új falak között.

Drámairó vagyok, talán nem meglepő, ha különösen figyeltem a darabválasztást. Nem változott. Továbbra is Mrozek vezet. Érthető, a világhírű lengyel sok rövid tanmesét írt, ezek jól játszhatók minimális díszletben, kevés szereplővel. A baj csak ott van, hogy ezek gyenge darabok. Mrozek néhány fenomenális darabot írt (az Emigránsok, szerintem minden idők legjobb kétszemélyes darabja) és nagyon sok elkent, befejezetlen ujjgyakorlatot, főként pályája első és ma is tartó, utolsó időszakában. Az Arckép is ilyen, a Mulatság is ilyen, bármely új magyar süvölvényt kirúgnának vele a színházból, ha ilyet vinne. Ezek nem is annyira darabok, inkább groteszk helyzetgyakorlatok egy későbbi előadás-hoz írónak, színésznek egyaránt, kell, fontos, de a szobrász sem a makettet állítja ki.

Olyan is előfordult persze, hogy egyszerűen nem volt darab, pedig ha van valami, ami holt műfaj, az

a hagyományos irodalmi színpadi szavalókórus és minden, ami ezzel rendszerint együtt jár. A tehetséges debreceni Alföld Színpad adott elő mai műveket, ezért nem értem, miért gondolták, hogy csak azért, mert Erdélyről szól valami, attól érdekes is. Ha mondanivalójuk van erről a kérdésről, keressenek hozzá darabot, de ne a napi sajtóból ismert mondatokat citálják. Bármilyen fájó kimondani, fejük tele van ezekkel a mondatokkal, fáj tehetetlenségünk, a nagy proletár internacionalizmus fáraóinak átka, de az örökös ismételtetés csak a hatást gyengíti, hisz ha egy ember mindig gyilkost lát, megszokja, sőt hirdetni kezdi, hogy ez maga az emberiség. A magyar amatőr színjátszás valamikor amolyan színházi szamizdat volt, ma nem az, s a Magyar Nemzet bár kitűnő napilap, nem helyezhetjük drámáink helyére.

Újabb értetlenségem tárgya a fiatal magyar írók hiánya az amatőrmozgalomból. Ezen a fesztiválon egyetlen új magyar darabot láttam, egy fiatal szerző, Faragó Attila munkáját. Most zavarban vagyok, hiszen nem szerencsés, hogy drámaíró minősít egy másikat. Higgyék el nem irigységből teszem, hisz amit láttam, az mindent kiváltott belőlem, csak irigységet nem, hiszen ha Faragó Attila komolyan gondolta, hogy ez egy színdarab, akkor nem nagyon találkozunk a pályán a továbbiakban. Ha meg ennek ellenére tehetséges, akkor akadályozza meg, hogy tehetséges emberhez méltatlan írományát előadják. A társulat lehet amatőr, az író azonban író, akinek pénzügyi kormányzatunk áldozatos erőfeszítései ellenére sem szabad amatőrnek lennie. Reméltem, hogy valaki egy nem író, felvilágosítia a fiatal szerzőt erről, de elmaradt. Mint, ahogy az sem ártott volna,

ha a Debrecenből érkező húszperces József Attila-nyöszörgést előadó vendégnek előre megmondja valaki, hogy állampolgári tekintélyét sérti, ha nézők elé viszi „produkcióját”. Nem először fordulok elő Balassagyarmaton, láttam vagy nyolc Ki Mit Tudot, s más hasonlókat, de országos döntőben még nem fordult elő ilyen elképesztő antitalentum. Tudom, jobb klinikákon a művészet terápia is, tehát könnyen lehet, hogy az előadóművészet élni segít egy magyar embernek, s ha így van érvényes amit fentebb az alanyi jogokról mondtam. De az ő kedvéért mindenképpen tarthattak volna egy selejtezőt, ahol kieshet. Nem csupán a néző, saját védelmében, – felelősek vagyunk egymásért uraim!

Kétségtelen tény, hogy nem mindenkit sikerült elkeserítenie, hiszen a fesztivál lényegében szűk családi körben zajlott. Az együttesek nézték egymást becsületesen, úgy gondolták talán ennyit megtehetnek a kosztkvártályért, nem jöttek ki-be, de a dörgő taps is elmaradt, letűnt kor békéje honolt a nézőtéren, míg a színen csendben peregetek a mondatok. Még nevetni sem tudtunk, hiszen a humor száműzetett a világot jelentő deszkákról. Abszúrd, abszúrd, próza, abszúrd. Körülbelül így összegezhettek a műsort. Nem véletlen, hogy a számomra legértékesebb produkciót egy olyan együttes nyújtotta, amely nem átallott egy színdarabot előadni, (a Julie kisasszonyt), s ebben volt az a bizonyos tehetségnek látszó lány, magyar hangja Básti Juli.

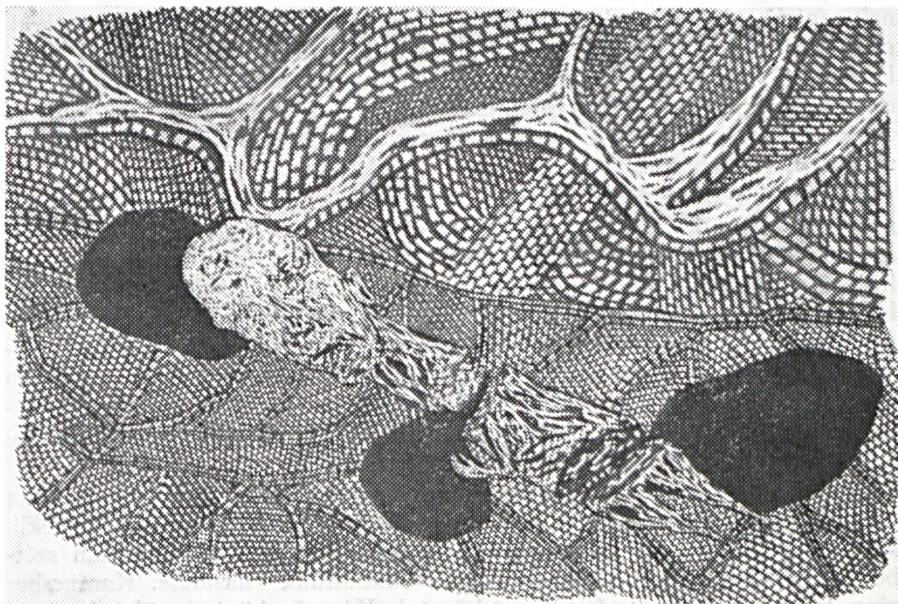
A szakmát immár hagyományosan magam képviseltem. Ez ugyan öndicséret, de egyben aránytévésítés. A fesztivál ugyanis nem népművelési feladat, hanem szakmai kérdés, ha úgy tetszik az utánpótlás

egyik seregszemléje. Ha ez a pat-
tak kiszárad, akkor a fennmaradó
többedgenerációs budai úrigyere-
kek maradnak, kik félő, hogy nem
reprezentálják a magyar társadal-
mat, s akkor a színház sem fogja.
Nem tudom, hívtak-e vendégeket,
vagy cleve feltételezték, hogy úgy-
sem jönne senki, ne legyenek kis-
hitűek, a nyolcvan kilométer au-
tóval bő egy óra, s a művészek
izgő-mozgó emberek.

Ez volt a huszadik fesztivál
Gvarmaton. Kár, hogy csak ilyen
volt, de jó, mert volt. Azért jó,
mert ha minden végsőkéig kitartó
rendezvény kezét nyújt az őt be-
mattoló gazdasági helyzetnek már a
feltámadás esélyét is feladjuk, s
lehet, hogy nemzedékek nőnek fel
a balkánivá vált civilizálatlan Ma-
gvarországon. Tehát a látottak el-
lenére azzal a vággyal jöttem el

Balassagyarmatról, hogy két év
múlva újra jó lenne, ha mehetnék.
Ha lenne hová. Talán eljön egy
olyan világ, amelyben újra tiszt-
tábban szól a színt játszó ifjú
hang. Addig ki kell tartaniuk a
rendezőknek. Ha bírják – köszö-
net érte. Biztos, hogy lesz jobb.
Talán lesz. Lesz? A falakban ott
az erő. Költözzön belé a védők
lelkébe. Persze színház nélkül még
jár a körüti villamos. De a szín-
házba igyekvők nélkül szürkébb és
unalmasabb lenne. A jövő színhá-
za pedig nem a Körúton készül,
hanem a tehetségkutatás különböző
fórumain. Például Balassagyar-
maton. Mégiscsak az lenne a jó,
ha bírnák türelemmel, tehát... két
év múlva veletek ugyanitt! Addig...
úgyis színház az egész világ.

Siposhegyi Péter

személyes történelem

A képeim eladók, én nem vagyok megvásárolható

Pataki József festőművész 1928-ban Salgótarjánban született. Az acélgyárban 1942–1949-ig mintaaasztalosként dolgozott. A Derkovits kollégiumba 1949-ben vették fel, s az érettségi után a képzőművészeti főiskolára került, ahol Kmetty János, Domanovszky Endre, Bernáth Aurél, Bencze László, Fónyi Géza és Barcsay Jenő voltak a mesterei. Diplomát 1958-ban szerzett. Országos kiállításokon 1959-től szerepel.

A művésszel Alkotmány utcai lakásán beszélgetett Szokács László.

– *Hogyan emlékszel ifjúságodra, az acélgyárban eltöltött évekre?*

– Mint minden acélgyári gyereknek, nekem is a szögcsomagolon keresztül vezetett az utam 1942-ben a gyárba. Itt már tudtak rólam, tudták, hogy rajzolok, festegetek, fafaragásokat készítek, agyagból fejeket csinállok. Az acélgyárnak nemcsak olvasóegylete, kórháza, könyvtára, kuglizója, autóbúsa, sportegyesülete volt, hanem kitűnő iskolája is. Olyan iskolája, amelynek tanítói sokat utaztak külföldre és figyelték a diákokat, ki, mire alkalmas, kinek, mire van tehetsége, szorgalma. És mikor eljött az ideje, javaslatot tettek a gyárnak. Tanítóimra ma is szívesen emlékszem, Wágner Sándorra, aki rajzot, és Bedő Albertre, aki kézimunkát tanított. Sok hasznos tanácsot kaptam tőlük, mint ahogy Boroviczényi Nándortól, Schönk Gusztávtól és Benedek Esztertől is.

Nemsokára szóba került, hogy a „rajzirodára” kerülök. De nekem soha nem tetszett az irodai munka. Mindig olyan helyre vágytam, ahol formázni lehet, ahol a fantáziának is szerepe van. Így lettem mintakészítő asztalosinas. Ez tetszett. Megkapod a rajzot, képzeld el, csináld meg! Az asztalosműhelybe 1943 elején kerültem, az acélgyári mesterek közé. Hamar befogadtak, megszerettek. Itt dolgozott Lichtner István, az ügyes kezű fa-szobrász, nemcsak szép faragásokat, plaketteket is készített. Sokat tanultam Licskó Andortól, az öreg Vetró Sándor is jófejű, jókezü és szervezett munkás volt. És a többiek is gyakran eszembe jutnak. Badics Imre, Tahon József, Petik István, Eisenbart Imre, Halácsí Antal.

Rövid időre a háború is beleszólt az életembe. Mint hadkötelest 1944 novemberében besoroztak, a gyár egy részét leszerelték, „menekítették”. Mi Füleken, Losoncon át Bésztercebányáig jutottunk el. Ipolygallán szétbombáztak, bementünk Rappra, aztán elindultunk hazafelé. Karancsbereány fölött egyenesen a frontba ütköztünk. Két tűz közé kerültünk, 1945 januárjának első hetében érkeztünk haza s visszakerültem a gyárba. Munkánk bőven volt. Dolgoztunk az oroszoknak, fabódékat készítettünk a te-

herautókra, ládákat a jóvátételi szállítmányokhoz és rendbe raktuk a gyár épületeit, hónapokig üvegeztük az üzemek ablakait. . .

- *A képzőművészettel mikor kerültél kapcsolatba?*

- Bóna Kovács Károly 1945-ben hazajött Tarjánba és önképzőkört alakított a bányánál. Az acélgyárból odajártunk Duba Lacival, Vasas Karsival, velünk volt Luby Karola, Brunczel Tibor és Takács Géza is. Hetenként találkoztunk, egyszer vagy kétszer pár órán át beszélgettünk, rajzokat nézegettünk. Később már egy nagyobb termet is kaptunk. Rajzoltam, mintáztam, faragtam. A szerszámokat Lichter Istvántól kaptam. Közben a Füleki útra, a kaszárnyák egyikébe költözött a csoport, majd Baglyasaljára. Egyre többen lettünk, volt, hogy tizenöt-húszan is találkoztunk.

- *Milyen ember volt Bóna Kovács Károly?*

- Egyszerű és nagyon intelligens ember. Nem pöffeszkedett, nem volt féltékeny senkire. Mint asztalosműhelybeli mestereim, akik arra törekedtek, hogy a kezükre bízott fiatalembert úgy irányítsák, hogy jó szakember váljék belőle és hogy megtalálja helyét az életben, Bóna Kovács Károly is ilyen volt. Mindenkinnek segített.

- *Életed fordulata 1949-ben következett be, amikor Budapestre, a Derkovits kollégiumba kerültél.*

- Még korábban, 1947-ben történt, hogy ellátogatott Baglyasaljára a képzőművészeti főiskoláról Kmetty János és Fónyi Géza. A mesterek megnézték a munkákat és hármunkat Duba Lászlót, Vasas Károlyt és engem főiskolára javasoltak. Együtt is felvételiztünk mind a hárman. Közben én 1948-ban asztalossegéd-oklevelet szereztem. Ispán Bélával ketten értünk el kitűnő eredményt. Bevallom tépelődtem, hogy belevágjak-e a tanulásba. Édesapám 1944-ben meghalt. Anyám, húgom és öcsém otthon voltak. Nagyon szerettem volna tanulni és ígéretet is kaptam otthonról, a gyártól, hogy segítenek. Ebből később annyi lett, hogy nyaranként dolgozhattam és pénzt kereshettem az acélgyárban.

- *A főiskolán értek a kemény ötvenes évek. Hogyan élted át ezt az időszakot?*

- A Derkovits kollégium a Hermann Ottó utcában volt, önkormányzattal, őszinte, nyílt légkörrel. Nagyon örültem, amikor bekerültem a kollégiumba, mert mindenről nyíltan lehetett beszélni. A fordulat 1948-ban a Rajk-per után kezdődött. A kollégiumot diákszállóvá alacsonyították le, s bár a szellem még jó ideig megmaradt, tudatosan és fokozatosan szinte minden pozíció a párt által kinevezett emberek ellenőrzése alá került. Később jöttek aztán a karrieristák, talpnyalók s kezükbe vették az irányítást. Elkezdődött a „reformálás”! Szovjet mintára, a zsdanovi szocialista realizmus érvényesült. A lényeg az volt, hogy a művészet a pártot, a politikát szolgálja. A művészetet is pártpropagandának tekintették. Az alkotásokban pedig az erő, a nagyság, a heroizmus dominált. Ettől kezdve én már nem éreztem jól magam, mert amit csinálni kellett, lehetett, az távol állt tőlem, szellemi és művészi törekvéseimtől. Emberellenes volt!

- *Hogyan alakult sorsod? Mikor végeztél?*

- A főiskolán 1958-ban diplomáztam, tanári oklevelet is szereztem. Még ebben az esztendőben elkezdődött egy „kirajzás”, egyre-másra jöttek létre a művésztelepek Túrkevéen, Szolnokon, Hódmezővásárhelyen és másutt, jó művészekkel és szerződésekkel. Láttam a lényegét: a művészet adjon rangot a politikának.

Kántor Andor az Iparművészeti és Képzőművészeti Gimnázium igazgatója kért, hívott legyen tanár, tanítsak. Nem mentem, mert már akkor láttam az ütközéseket s az akkori tanítási elvekkel nem értettem egyet. Ha tanítani nem lehet, pénzért nem butítok, mondtam magamban. Csohány Kálmán nekem támadt, megrott: „Te egy örült vagy, miért nem vállalod? Eldobod a jó lehetőséget!” – mondta, s ő maga beállt minisztériumi embernek, amit aztán később meg is bánt. Igazat adott nekem, s rájött, hogy családoknak kellettünk volna, erősíteni a munkásszármazású statisztikát. Tarjánba 1960-ban jöttem vissza, mert lakást, megrendeléseket, szerződést ígértek. A szerződést meg is kötöttem az acélgyárral, ám egy fél év után tapasztalnom kellett, hogy az „ígéret földjére” érkeztem. Telt-múlt az idő és azon vettem észre magam, hogy még mindig a kolónián lakom édesanyammal egy szoba-konyhás lakásban. Hitegettek, majd ha megnősülsz kapsz lakást, várj még egy kicsit. . . Hiába panaszkodtam, hogy nem tudok így dolgozni, hogy minek hívtatok, ha a feltételeket nem biztosítjátok. Meg is kaptam a választ: olyan szegények nem vagyunk, hogy ígérni ne tudjunk. . .

– Diplomáztál, elvégezted a tanári szakot, képet alkottál magadnak a világról, ösztönösen, tudatosan érezted a művészet lényegét. És vissza-csőppentél a tarjáni világba. Milyen volt itt a képzőművészeti élet?

– Már működött a megyei csoport, amelynek tagja volt idős Szabó István, Manga János a néprajzos, Farkas András és Réti Zoltán Balassagyarmatról, Czinke Ferenc és Iványi Ödön Salgótarjánhól és sokan mások, közöttük műkedvelők és szakköri tagok is. Néhány művész kivételével itt mindenki mindent tudatosan csinált!

Farkas András kivétel volt, művészalkat, meditatív típus, aki sokszor mondta, a művészet valami más, valahol más, amit megkövetelnek, amit kívánnak tőlünk az valahol idegen. Csak vele tudtam egyetérteni, beszélgetni. Jól együttműködtem Réti Zoltánnal, Iványi Ödönnel is, csakhát mindig volt egy kérdőjel. Mi lesz, ha mellémállnak, mit szólnak hozzá „főnről”? Elvben mindenki mellettem volt, de az adott pillanatban sokan ellenem fordultak.

Nekem az a *direktművészet* emberileg, művészileg sem felelt meg. Ez a művészet az irányítók művészete volt: műkedvelő szinten és az ő színvonalukon. És jöttek az ideológiai belemagyarázások – melyik kép miért jó és miért nem. A művészetet nem lehet megmagyarázni. Vagy érzem, vagy nem. A művészetben megjelenő dolgokat szavakkal nem lehet kifejezni. A művészet nem ábrázolás: költészet. Ami volt, van, lesz, amit szeretnék, amilyenek szeretném látni az érző lélekkel bíró teremtményt.

– Salgótarjáni művészként sok kiállításon szerepeltél, díjakat is kaptál. A művészet című folyóirat kritikát közölt az 1961-es megyei őszi tárlatról. Engedd meg, hogy idézzek:

„Sokféle technikával szerepelt a kiállításon Pataki József. Tebetsége, meditációs nyugalommal csillan meg Gondolkodó rajzában, a gauache képei világába. A szürkés alaptónusba csendülnek bele a figurák, lovak hangosabb színei, ökonomikus kompozíciójú Kompnál című alkotásán. Életközelségről vallanak a régi bázak, a kép meleg sárgái és vörösei készítik elő Bodrog című rálátásos képét. A kanyargó Tisza-part, a folyótorkolat, a híd ívének érzékenyen visszaadott lendülete fokozódik fel a bátor színekben pirosuló fák koronájában a víz és ég egymásnak felelő kékjeiben. A

meghitt rajzok és ígéretes tájképek mellől ezúttal hiányoznak a művész acélárugyári képei, amelyek tanúskodnak a dolgozókkal való kapcsolatáról.”

Ez az utóbbi mondat szerintem már övön aluli ütés, szinte jeladás, hogy később neked szegezessék: ne a bodrogi tájat jessd, hanem az acélgyári munkásokat.

– Lassan elkezdődött a szóbeszéd, sorra kaptam a „kritikákat”, hogy: az arc sohasem zöld, a fák nem pirosak, miért nem dolgozik a munkás a képen, vagy miért festek halakat. Sokan jártak hozzám a kolóniába, úgy látszik azért érdekes volt, amit csináltam. Egyszer eljött egy tanárismérsőm, Fegyveres Zsigmondnak hívták. Az emberábrázolásról beszélgettünk. Közben nézte a képeimet. Anyám portréját, húgom fiát, a vasaló nőt. Csupa figurális képet tettem elé. Nézte, nézegette, aztán egy kis idő múlva megszólalt:

– Tudod mi a baj a képeiddel? Mintha ezek az emberek gondolkodnának. Ezek érzelmekkel, problémákkal teli alakok. És olyan szomorúak. . .
– Megérezte, hogy nem munkásokat, nem politikai magatartást ábrázoltam, hanem emberi magatartást.

– Tanár uram, ilyen a kor! – mondtam. A művész nem csinálhat mást, mint hogy művészi formába önti saját korának emberi problémáit.

– *Még tarjáni éveid alatt történt a város átépítése. Az új városközpont kialakítása, amelyről ma már sokan vitatkoznak. Mi volt akkor a véleményed?*

– Ha eltüntetek mindent és aki nem tudja, hogy milyen volt a régi, annak csak az új marad. Mit mondjak? Erre volt igény. És ehhez az igényhez kellett alkalmazkodniuk az építészeknek. „Férőhelyet” kellett teremteni, s teremtettek úgy, hogy a város terepadottságait nem használták ki, ötletszerűen beszórták házakkal. Én rosszul érzem magam a nagy falak, kerítések, völgyzáró betongátak – mint például a kórház – között. Az emeletes nyúlólakban mindenkinek van férőhelye, ám hogy miként érzi magát az már más kérdés. Mert a „modern” városban miért nem alakult ki az a légkör, ami régen volt? Miért tart és állandósul a zárkózottság a mai napig is? Tarján nem város, település!

– *A Művészet című folyóiratot idézem újra. Az 1976-os májusi szám Nógrád megye művészeti életét mutatja be. Ekkor már negyedik éve Budapesten élsz, ám a terjedelmes méltatás sorai között egy mondatot még kaptál, ennyire még bálás volt a szerző, hadd idézzem:*

„Ugyancsak idevalósi a hosszú esztendőig itt dolgozó Pataki József festő, aki az utóbbi években Budapesten folytatja küzdelmes festői pályáját.”

– Újból, most már harmadszor is előről kellett kezdenem mindent, amikor 1972 decemberében Budapestre jöttem. Azt se mondták, jó napot, és senki nem kérdezte miért mész, hová mész, miért nem maradsz itt. Tarjában én nemcsak kiállítottam, de szerveztem, rendeztem is kiállításokat. Közben mások díjakat kaptak. . .

Nem jártam senki nyakára segítségért. Nem kerestem a vezetők barátságát. Meg is kaptam egyszer, amikor bementem a tv-be, ahol Pásztor Feri sorozatot készített egykori osztálytársairól. Ott találkoztam egy tarjáni ismerőssel, aki jóindulatúan megfedett: „Ennyi idő alatt nem tudtál még egy SZOT-díjat sem kiharcolni, ennyire ügyetlen vagy?”

Ha visszagondolok, jobb is, hogy nem terjesztettek fel semmiféle díjra.

Az volt az elvem, ha nekem valaki segít, az előbb-utóbb igyekszik a segítség ellenértékét behajtani. Ez sokszor olyasmi is lehet, lehetett volna, ami tőlem idegen, amivel nem értek egyet. Hogy kiszolgáltassam magam, elvémmel ellentétesen cselekedjek, és hogy ezt elviseljem, erre nem voltam és nem vagyok hajlandó. A képeim eladók, én magam nem vagyok megvásárolható, mint sokan mások, akik a népre hivatkoztak, közben egyes egyedül saját érdekeikkel törődtek.

- Minden kapcsolatod megszakadt Tarjánnal?

- Gyakorlatilag igen. Két éve nem voltam a városban, ahol a húgom családja él. Még a soproni gyűjteményes kiállításom előtt, 1979-ben volt az acélgyári kultúrotthonban egy kiállításom. Bolyós Lászlóné, az akkori igazgatónő hívott meg és örömmel hoztam az anyagot. Alig jöttek el, nem is írtak róla, egyedül csak a gyári lap, a Tarjáni Acél.

- Közben benépesült a megye és Salgótarján idegenből jött művészekkel, te tősgyökeres tarjáni, az acélgyári munkás fiából lett festőművész itt élsz Budapesten egy ötödik emeleti műteremben, távol ifjúságod legszebb helyeitől. Nem furcsa ez?

- Az embernek van belső irányítása. Ahol nem szívesen látják és ami idegenné lett tőle, oda ne menjen. Megvagyok itt Pesten. Utazom, külföldön is járok. Erdélybe nem egyszer leutaztam, művésztelepekre vagyok hivatalos, és mindig akad barátom, Würtz Ádám, Giczy János, Somogyi János, akikkel emberileg és művészileg is szót értek. Persze nem igaz, hogy nem jut eszembe a város, az acélgyár, a Dolinka, a környező hegyek. Az emberekre, a tájakra akik között és ahol felnőttem, sokszor gondolok. Hiszen onnan indultam, ott voltam fiatal. . .

SZOKÁCS LÁSZLÓ

SZVIRCSEK FERENC

Salgótarján címerei és lobogói

Reneszánsz pajzson a história

A nyolcvanas évek identitástudatának erősödésével szerte az országban megélnékült a címerek iránti érdeklődés. Nem a családicímer-keresés, őskutatás hívta életre, hanem annak a vágya, hogy ismét jelentős szerephez jusson a nemzethez, illetve a szűkebb lakóhelyhez való kötődés. Olyan szimbólum jut ismét szerephez napjainkban, amely történetiségénél fogva, jelrendszerek hordozójaként alkalmas a legkülönbözőbb tudattartalmaknak, egy adott kor szellemiségének, közösség-regio cselekvéseivel érzelmi-tudati motivációinak kifejezésére.

Erdemes tehát ebből a szempontból a címer lényeges jegyeit összefoglalni: színes jelvény; ábrázolásai mértani formák, illetve stilizált képek; legfőbb hordozója a pajzs; örökölhető, illetve használata folyamatos.

A magyar címerek, hasonlóan Nyugat-Európához, a XII. században jelennek meg. A vármegyék címerei évszázadokkal később, a XV. században tűnnek fel pecsétnyomókon. (Megyénk legkorábbi címeres pecsétjét 1551-ből ismerjük.) A hazai *kommunális beraldika* gyökerei a XIII. századi címeres pecsétekig, a *mezővárosi, községi* pecséthasználat pedig a XIV. századig nyúlik vissza. Nógrádban minden bizonnyal a legrégebbi címer Ballassagyarmaté. Hasonlóan régi a megye hajdani nagy városának, Losoncnak címere is.¹

A nemesi címek, címerek eltörlése után, a városi címereknek is feudális tudattartalmat tulajdonító felfogás tiltotta be 1949-ben a vármegyék és városok régi címerének használatát. De a címerhasználat napjainkban ismét virágzásnak indult, mint ápolandó hagyomány.² Ennek tulajdonítható, hogy új városaink közül Rétság már megalkotta egyszerűségében is sokatmondó címerét. Pásztó régi pecsétábrázolása helyett alkotott címerét cserélte újra. Tudunk Bátorterenyre és Szécsény címeralkotási szándékáról is.

1. Salgótarján korábbi községi, illetve városi címerei

A *községi* pecsétek rajzolatai, majd minden falura jellemző mezőgazdasági tevékenységet tükrözték, szimbólumrendszerük azonos, vagy legalábbis hasonló volt. Leggyakrabban a búzakarász, illetve a szőlő szerepelt együtt a használati eszközökkel.³ Salgótarján *községnek* két címeres pecsétje ismeretes. Az egyiket az Országos Levéltár még 1942-ben véleményezte.⁴ Ezzel a pecséttel látta el a község 1770-ben úrbéri kérdőpontra adott válaszait. Leírása a következő: *földből kinövő bárom búzakarász, tőlük jobbra csoroszlya, balra ekevas található*. A körirat: „Salgotarian...” (1. ábra). A másik községi pecséttrajzot a Nógrádi Történeti Múzeumban ta-

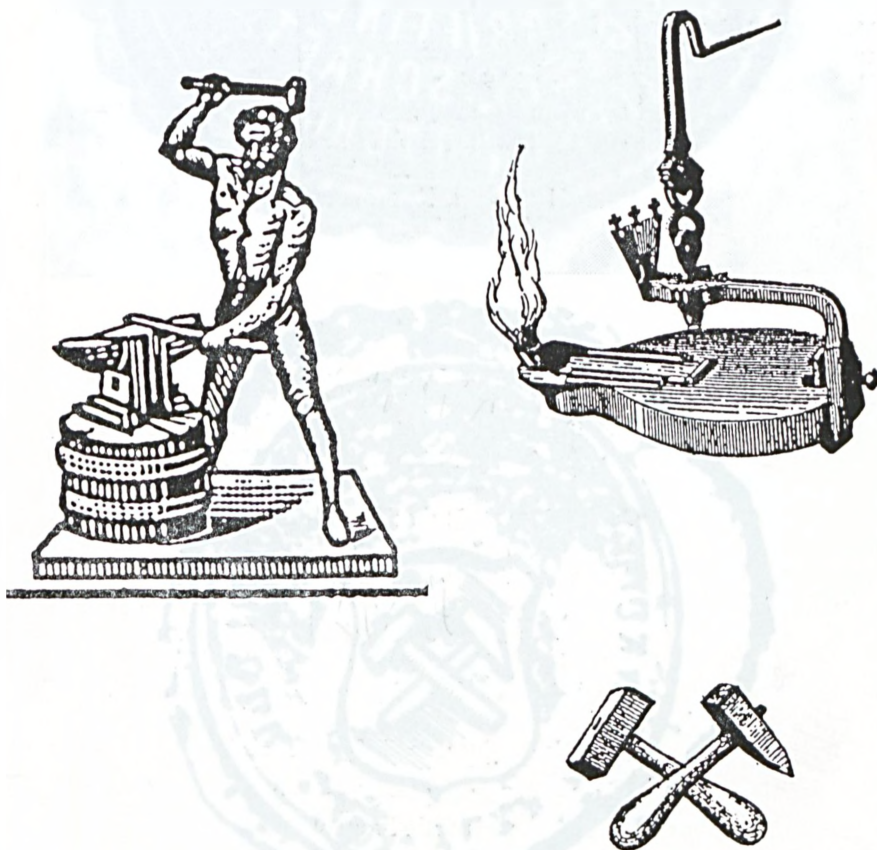
1. ábra

2. ábra

lálható községi pecsétnyomó alapján ismerjük. Az évszám 1861. Rajza részben egyezik a korábbi pecsét rajzával. Leírása: *földből kinövő latin kereszt két oldalán egy-egy búzalkalász, ettől jobbra és balra egy-egy csoroszllya látható.* A körirat: Salgótarján község pecsétje. A pecsétnyomó alsó harmadában szerepel az 1861-es évszám. (2. ábra).

A városi címerünkről szólva, több jelképet kell megvizsgálunk, amelyek úgy tűnnek, hogy nem voltak hivatalosan címerek, bár heraldikailag elfogadható mindegyik változata. A helyi sajtóban 1923-ban címerként használt jelképekről írtak: „A főtéri állomás homlokzatán áll ipari városunk két jellegzetes cimere: a szénmezőben elhelyezett égő mécses, körülötte a szénvágó szerszámok, fölül a magyar szentkorona, a másik címer az üllön dolgozó meztelen karú munkás és körülötte a mezőgazdasági szerszámok, amelyek a Rima nagy telepét jelképezi.”⁵ (3. ábra). A képeket vizsgálva, a szénmező a fekete színű pajzsot jelenti, rajta a valószínűleg fehér (ezüst) színű, jellegzetes bányászszerszámokkal. A mécses sem más, mint a közismert bányamécs, a kahanyec. Az ék és a kalapács motívuma, a

3. ábra

felső-magyarországi bányavárosok címereinek közös jelvénye.⁶ A bányászék és kalapács nálunk 1850-ben tűnik fel a zagyvai kőszénbánya-vállalat pecsétjén.⁷ (4. ábra).

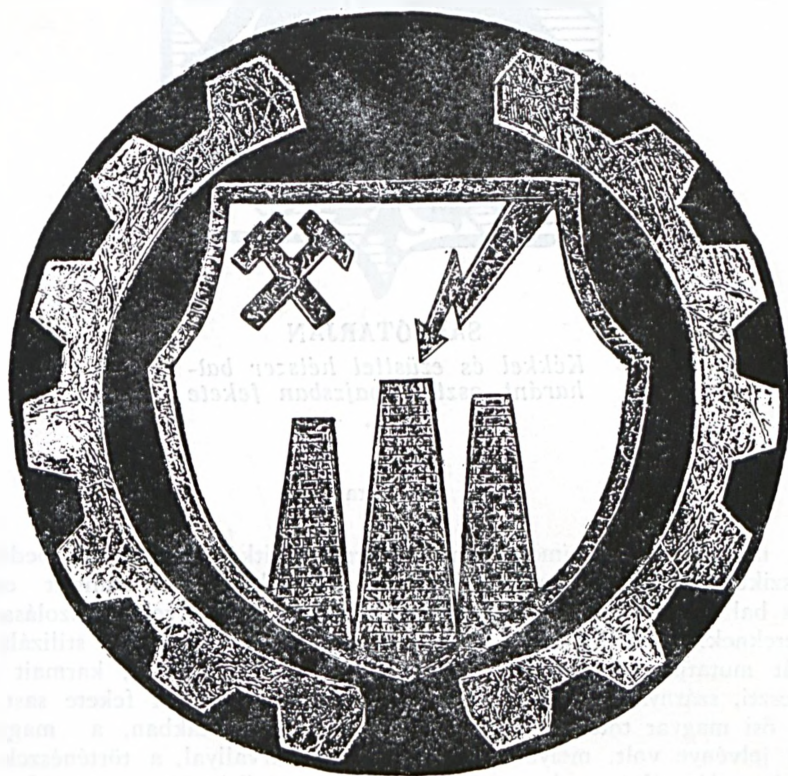

4. ábra

De megtalálható az 1868-ban alapított Salgótarjáni Vasfinomító Társulat szárazpecsétjén is. A másik címerrajz eredete a társulat alapszabályából fejthető meg, mely a hitregebeli Vulkánt ábrázolja. Az üllőn dol-

gozó Vulkan, munkásként értelmezve a Rima gyártmánykatalógusán szerepelt a későbbiekben, védjegyként.⁸

Szabó Zoltán, az 1938-ban megjelent Cifra nyomorúság című szociográfiájában a városi rangot 1922-ben kapott településről így írt: „Modern városházat épített magának, s a homlokára odaillesztették az új város címerét. *E címer méltón a századhoz, mely az új városnak életet adott, három füstölgő kéményt ábrázol. A bal felső sarokban a két bányászkalapács a jobbsarokban villám, éppen becsapni készül a három kéménybe. A pajzsot nem kardok vagy állatbőrök vagy sisakok fogják közre, hanem két fél fogaskerék. Jelezvén ezzel, hogy a város már munkálkodásra épült, nem pedig pallossal való uralkodásra. A kémények alighanem a három nagyüzemet jelképezik: a két kalapács a Salgótarjáni Kőszénbányát. Mindezek nem jótalanul kerültek a városháza homlokzatára. Hogy Salgótarján város, annak ők az okai. Hogy ilyen város, annak úgyszintén.*”⁹ (5. ábra.)

5. ábra

A következő város címer egy 1941-ben megjelent heraldikai munkából ismeretes.¹⁰ Ez álló csücskös talpú pajzsban kékkel és ezüsttel hétszer *bal-*

haránt osztott pajzsban fekete sas ábrázol. Felette háromlombos (leveles) sisakkorona és nem rangkorona látható. (6. ábra.)

SALGÓTARJÁN

*Kékkel és ezüsttel hétszer bal-
haránt osztott pajzsban fekete
sas.*

6. ábra

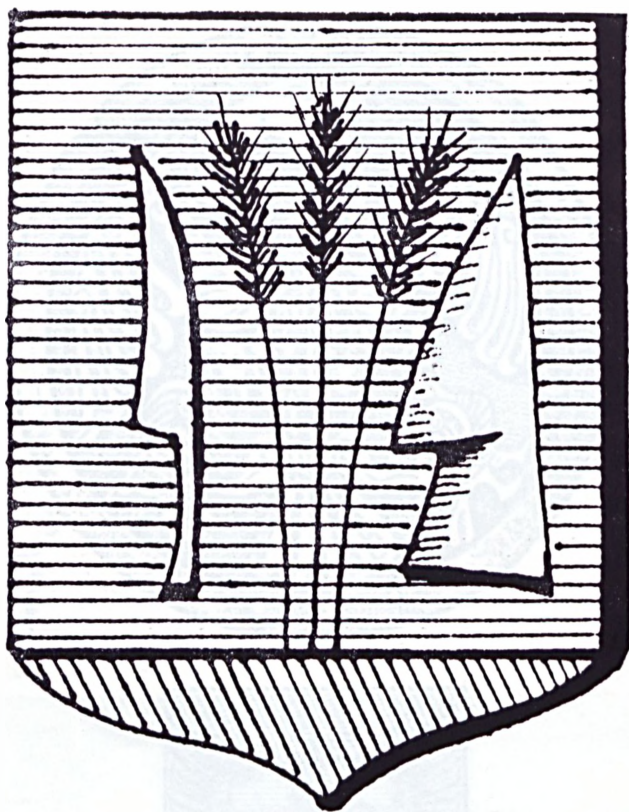
A magyar városi címerekben mesteralak ritkán fordul elő, pedig a klasszikus heraldika legszebb ábrázolásai ezek, pl. az említett címerpajzs bal harántvágásai. A címerkép, a fekete sas kedvelt ábrázolása a címereknek. A mellékletben is látható tipikus heraldikai sas stilizált formáját mutatja, fölröppenő helyzetű, fejét oldalra fordítja, karmait szétterpeszti, szárnyát kiterjeszti, farka díszes kiképzésű. A fekete sas (turul) ősi magyar totemállatnak írják le a szakmunkákban, a magyarok hadi jelvénye volt, melyet a nyelvészek a karvallyal, a történészek az ártiai vadászólyommal azonosítják. De semmiképpen sem saskeselyű, mint, ahogy az emlékműveken ábrázolják.¹¹ Hogy miért kerülhetett a város címerébe, arra csak egy magyarázat lehetséges. A címertervező, vagy megrendelő a honfoglaló magyar törzsre szeretett volna utalni a pajzsra emelt turulmadárral. Ugyanis a X. század első évtizedeiben, a honfoglalók Tarján nevű, de ekkor már hadrendnek tekinthető törzsének egyik csoportját a belső gyeplővonal védelmére telepítették e tájra.¹²

RIMASZOMBAT

Kék pajzsban fekete sas (kuruly = turul). Eghkor Elhete és Árpád jelvénye.

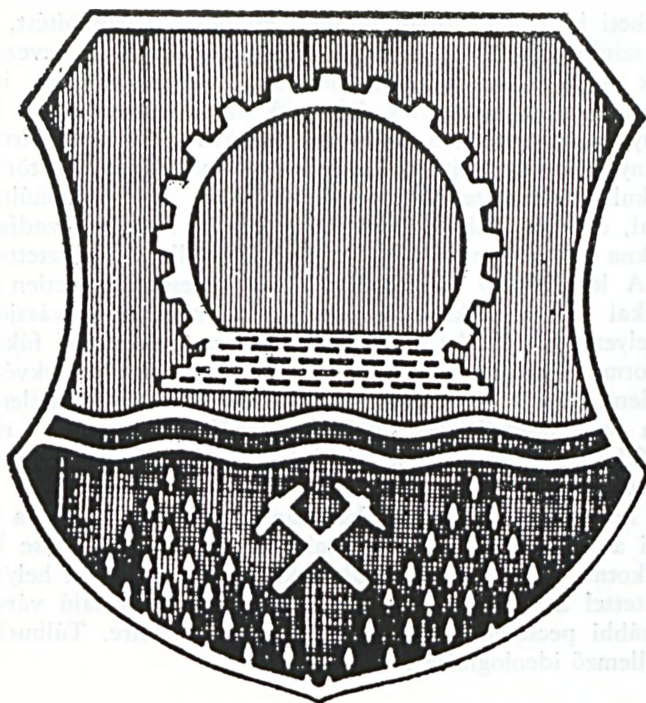
Egy másik címerábrázolás 1942-ből ismert, melyet az Országos Községi Törzskönyvbizottság felkérésére az Országos Levéltár szakvéleményezett.¹³ Ennek alapján, a pecséthasználatban követett gyakorlatot figyelembe véve, a város címerének a következő alakban történő megállapítását javasolták: *álló csücskös talpú pajzs, kék mezejében zöld pázsitból kinövő bárom búzagalász, tőlük jobbra csoroszlya, balra pedig ekevas lebeg.* Az ajánlott címer anakronisztikus volta miatt nem felelhetett meg a kívánalmaknak, mert nem jelképezhette a tekintélyes ipari várossá nőtt települést. (7. ábra.)

7. ábra

2. A város jelenlegi címere. . .

A NÓGRÁD című napilap 1966. július 30-án, minden előzmény nélkül adta hírül, hogy tervezik a város új címerét.¹⁵ 1967. szeptember 18-án már a városi vb. elé terjesztették a Katona László grafikus által készített címerterveket, amelyből az 1. számút ajánlották elfogadásra. (8. ábra.) Az új címer használatáról így rendelkeztek: *A város címere klasszikus, hegyben végződő pajzs forma. Féme az arany, színei a piros és fekete. A címert egy vízszintes, fekete hullámvonal két részre osztja. A pajzstalp színe fekete, a pajzsfő piros színű. A pajzstalp közepén arany bányászjelvény áll, ettől jobbra és balra hegy alakú elhelyezkedésben arany fák vannak. A pajzsfő közepén arany keretben fekete téglalomból arany fogaskerék emelkedik ki.*¹⁶ 1975-ben egy országos kiadvány így értelmezte a szimbólumokat: a város címerében a vörös és fekete alapszín, a munkásváros-jelleget, a bányászatot kívánja kifejezni. Arany rajzolatú motívumai a jellegzetes bányászszerszámok ábrázolásán túl a városépítést, az ipar fejlődését jelképezik, utalva a város földrajzi fekvésére is.¹⁶

8. ábra

3. A város jelenlegi címerének elemzése

Ha alaposan szemügyre vesszük címerünket a következőket olvashatjuk ki belőle. Legfontosabb dolog, hogy a kevés címerképet ábrázoló pajzs növeli csak a címer értékét. Az egyszerűsége törekvés nem jellemzi címerünket, annál inkább a mindent elmondani akaró ábrázolás. A szocialista ipar jellemző szimbólumai nem lelhettek fel, az ábrázolások monumentalitásukkal pedig túlterhelték a pajzsot. A pajzs a XIV. század óta használt tárcsapajzs, amit reneszánsz pajzsként is ismerünk. Ezt a pajzsot egy „vízszintes fekete hullámvonal” osztja két részre. Ez képzavar. Vagy vízszintes a vonal, vagy hullámvonal. A pajzstalptól való megkülönböztetés végett – mivel színre szín nem vihető fel – a vonalat arany szegély választja el. Így most már a fekete „hullámvonalat” elválasztó két aranszínű szegélyt ikerpólyának nevezhetjük, ami az eredeti leírásban nem szerepel. Sajátos következmény, hogy a köztudatban meghonosodott vélemény a hullámvonalat a két városi patakkaal azonosította. A tévedés alapja pedig az, hogy a kommunális heraldika az egyes településeket átszelő vagy csak közelében hullámozó vizeket a címerben hullámvonal ábrázolásával, azaz pólyával jelzik. Ez a címtervező súlyos rajzi tévedése volt. A pajzsra került ábrázolásokat nézve az is megállapítható, hogy ezek címerképek, nem mesteralakok. A pajzsfőben a századok során gyakran ábrázoltak bástyákat (pl. Balassagyarmat), épületeket, várfalrészeket mint kedvelt címerképeket. De egy lebegő, fekete téglahalom

nem fejezheti ki a neki tulajdonított erőltetett városépítést, inkább a rombolás szimbóluma lehet. A heraldikailag növekvőnek nevezhető arany fogaskerék mint az iparra utaló motívum elfogadható, de iparfejlődést belemagyarázni nem szerencsés dolog. A pajzs alsó részének közepén lebegő arany bányászkalapács sem álló, statikus mint ahogy írták. A közismert bányászjelvény rajzilag helytelen, formája pedig a történelem során kialakult. Szerepeltetése azonban indokolt a bányászműlra való hivatkozással, de maig kiható értelmezése hamis, hisz a századforduló után néhány akna kivételével a város bányászati jellege elvesztette domináns szerepét. A legkirívóbb és a heraldikában teljesen ismeretlen a stilizált arany fákkal történő jelképes hegyábrázolás, mely a bányászjelvény két oldalán helyezkedik el. Az aranyszínű, nyílhegyeknek tűnő fákbló kialakított hegyforma nem sugallja az alkotó elképzelte földrajzi fekvést.

Úgy vélem, hogy a címerképek megalkotásánál az a szemlélet uralkodott el, hogy a pajzs rendelkezésre álló felületéből a legnagyobb részt ki kell tölteni, elfeledve, hogy a cél a minél könnyebb felismerhetőség és közérthetőség lett volna.¹⁶

A sajátos heraldikai stílus feloldhatatlan problémát okozott a címertervezőnek, aki a város régi motívumainak felhasználása, bővítése helyett újat próbált alkotni. A modern, stilizált reklámgrafika pajzsra helyezése nem volt tekintettel a heraldikai szabályokra, a címerhasználó város tradícióira, a korábbi pecsétek, címerek megőrzött jelképeire. Túlburjánzik rajta a korra jellemző ideologizálás.¹⁷

4. A város lobogói.

A vexillológia, mint történeti segédtudomány foglalkozik a zászlókkal és lobogókkal. A zászló az emberi kultúra produktuma, mely a rómaiak közvetítésével honosodott meg Európában. A zászlónak mindenekelőtt a hadviselésben volt fontos szerepe, s napjainkig megtartotta kiemelt helyét jelképeink között. A lobogók a XVII. század elején alakultak ki a nemzeti hovatartozás kifejezésére. Hadilobogó, jelzőlobogó mellett ismeretek a városok lobogói is. A zászló rúdon elhelyezett egy- vagy többszínű könnyű anyag, amelyet gyakran címerrel vagy egyéb jelképekkel látnak el. A zászlónak az a szerepe, hogy azt rúdra erősítve hordozzák, épületre kitűzni elvileg nem lehetne. A zászló mindig személyhez, vagy egy-egy csoporthoz tartozó jelkép.

A lobogó, zsinór segítségével erre a célra szolgáló árbocra (örfa) felhúzható, könnyű anyagból készült jelkép. A lobogó egyszerű, könnyen felismerhető kell, hogy legyen. Nem szerencsés a heraldikai lobogó. A lobogó nem feszíthető keresztrúdra, mert akkor *labarum* lesz belőle.¹⁸ A lobogó rúdra szerelve már zászló.

Magyarországon az 1970-es évek közepén a címerek ismételt engedélyezése után, központi utasítással döntöttek a városok egyszínű zászlóhasználatáról. Többnyire fehér, illetve vörös alapszint jelöltek ki a városok címereinek felhasználásával. Városunk lobogója is hasonló módon készült, elfeledve egy korábbi ismertetést. A sok kék-fehér lobogó között úde színfolt volt a salgótarjáni fekete-fehér sávos lobogó.¹⁹ (g. ábra.)

9. ábra

Az egyszínű zászlókkal szemben a mesteralakokat felvonultatóknak nagy szerepük volt a városi lobogók összeállításánál. A címerpajzsból adódó színek alapján sávokat, hasításokat vagy más mesteralakokat lehet alkalmazni a tervezés során. Városunk régi lobogója Bretagne ősi lobogójára emlékezteti a kutatókat a fekete-fehér sávozással.³⁰

A már említett központi utasításra 1974-ben rendelettel határozták meg városunk zászlaját (lobogóját). Ennek alapján az elfogadott zászló 1x2 méter méretű, *arannyal átszőtt bíborvörös színű, fekvő téglalap közepén a város címere. A címer alatt köralakban Salgótarján felirat látható fekete betűkkel.* (10. ábra.)

10. ábra

A lobogó mérete azonban megint nem arányos és szabályos. Ugyanis a lobogó magassága mindig úgy aránylik a lobogó hosszához, mint kettő a háromhoz (pl. 100x150 cm, 140x210 cm.) Gyakran használtak az elmúlt években a városi ünnepeken szabálytalan lobogót városi jelképként. Ez egyszer hasított, piros-fekete lobogó, közepén a város címere felirat nélkül. Gyakran labarumként szerepelt.²¹

5. Javaslat.

A korábbi döntés felülvizsgálata a városi lobogó és címer esetében is időszerűvé vált. A történelmi címer tartalmának tudományos kutatason alapuló elemzését felhasználva társadalmi vitára kellene bocsátani a város címerének és lobogójának kérdését.

A leírtak alapján úgy gondolom, hogy városunk jelképei világosak. Tradicionális múltja miatt elfogadható a *bányászkalapács*, a *bányamécs*, az *üllőn dolgozó kovács*, a régi községi címer eleme a *búzakalász*, valamint a honfoglaló magyarok *turulmadara*. Ugyanis, ha rendelkezésre áll régi címer, vagy annak olyan motívuma, mely utal a várossá válás folyamatára, valamint a tradíciókra, az felhasználható. A címerpajzs felosztásánál heraldikai zavart nem okozva felhasználható a két városi patak Y alakú völgyelése.

Megjelenítése pedig az új városra jellemző modern, stilizált, egyszerű ábrázolás legyen.

A város vezető testületének állásfoglalása mellett, a pártok véleményének meghallgatásával nyilvános pályázatot kell kiírni, és a beérkező pályaműveket közszemlére kell tenni illetve a sajtóban be kell mutatni, számolva a város lakosságának véleményével. Csak így lehetséges olyan címet alkotni, mely alkalmas arra, hogy a város lakossága elfogadja.

J E G Y Z E T

1. A Pallas nagy lexikona. Bp. 1893. IV. 371. o., Bertényi Iván: Heraldika. In: A történelem segédtudományai. Bp. 1968. 141. o., 158. o. 2: 2. Bertényi Iván: Kis magyar címerstan. Bp. 1983. 8. o. 3; 3. Feiszt György: Rövid magyar címerstan és pecséttan. In: Történelem szakköri füzetek. 15. Bp. 1986. 94. o., Bertényi. 1986. im: 157. o., Laszlovszky József: A magyar címer története. Bp. 1989. 39. o., Széll Sándor: Városaink neve, címere és lobogója. Bp. 1941. 20. o.; 4. Magyar Országos Levéltár tájékoztatása a 2738/1942. sz. leiratról: 5. A Munka. 1923. november 24.; 6. Benke István: 500 évvel ezelőtt alakult a Felső-magyarországi Bányavárosok Közössége. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1984. 4. sz. 263–266. o.; 7. Salgótarján története. St. 1972. 99. o., Nógrádi Lapok és Honti Híradó. 1883. november 18.; 8. A Salgótarjáni Kohászati Üzemek száz éve. St. 1968. 12. o.; 9. Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság Bp. 1938., 231. o.; 10. Széll. 1941., im: 87. o.; 11. Széll. 1941., im: 28. o., 30. o., 80. o., Bertényi, 1983., im. 36. o., Bertényi. 1986., im: 156. o., Kállay István: A magyar címer a történelemben. Magyar Hírek. 1989. március 6. 6. o.; 12. Salgótarján története. St. 1972. 23. o.; 13. Mol. 2738/1942.; 14. Nógrád. 1966. július 30.; 15. NmL. XXIII. 527. 21. d. 1967. szeptember 18., NmL. XXIII. 526. 6. d. 1967. október 19. Nógrád. 1968. január 27.; 16. Castiglione Endre: A magyar városok címerai. Bp. 1975.; 17. Pandula Attila: Címerben a régi a jó. Magyar Nemzet. 1988. október 22. Bertényi. 1983., im: 107. o.; 18. Pandula Attila: Vexillológia. In: A történelem segédtudományai. Bp., 1986. 230. o., 232–234. o.; Széll. 1941. im: 58. o.; 19. Széll. 1941., im: 30. o.; 20. Széll. 1941., im: 58–59. o., 64. o.; 21. Castiglione. 1975., im: Széll. 1941., im: 65. o.

Don-parti emlékek két tételben

Negyvenbét évvel ezelőtt történt események peregnek le újra. A tragikus sorsú, 2. magyar hadsereg két egykori csapattisztje elballgattatása nehez évtizedei után, csak most érezte elérkezettnek az időt arra, hogy alakulata doni végnapjait papírra vesse. Céljuk, emléket állítani sok tízezer magyar bajtársuknak, akik hősiessen, életüket áldozva harcoltak, még, ha értelmetlen is volt az a cél.

Mindkét írás „doni hadseregünk” szombathelyi III. hadtestének 1943. januári, februári viszontagságos harcait, visszavonulását idézi fel. Annak a hadtestnek doni kálváriáját idézik, mely a három közül a legtöbb megpróbáltatáson esett át, legtöbb emberét veszítette el és melyről hadsereg-parancsnoksága már lemondott, nem várta visszaérkezését a hátsó, gyülekezési körzetbe.

A III. hadtest csapatai – néha különböző ad hoc egységekbe szerveződve, nébány tettekre szűz csapattiszt vezetésével – kilátástalannak tűnő küzdelmet vívtak a szovjet túlerővel szemben, lelassították saját és a voronyezsi német erők bekerítésére törekvő szovjet csapatok előrenyomulását 1943. január 16. és 26. között. Visszavonulásuk során a harcok kesőbb német alakulatokkal együtt, mintegy „vándorló katlant” képezve, több ízben törtek ki támadóik fojtogató bekerítéséből. A nehez körülmények – nagy hideg, az élelem, lőszer és szállítóeszközök hiánya – közepette egy cél vezette őket: a hazajutás reménye. Harcoltak, védtek magukat a rendelkezésre álló elégtelen fegyverzettel, amíg az, egyáltalán lehetséges volt.

E két közreadott memoár, csak egy-egy kiragadott részlet alkotóik írásából, mégis az egyéni sorsokon keresztül szemléletesen mutatják be a doni magyar apokaliptikus valóságát.

Nébány mondatot írjunk a szerzők katonai pályafutásáról. Péchy György 1913. november 16-án született Felsőbányán (Máramaros vm.). A Ludovika Akadémia elvégzése után, 1937-ben avatták hadnaggyá, 1938-tól egészen 1944 közepéig – különböző beosztásokban: századparancsnok, zászlóalj, majd ezred 1. segédtiszt – a nagykanizsai 17. gyalogezrednél teljesített szolgálatot. A doni hadszíntéren 1942. április 29-től szeptemberig mint a 17. gyalogezred 1. segédtisztje, ezt követően, 1943. áprilisáig a gremjacsjei védőkörletben mint rohamszázad-parancsnok, s kiképző tiszt tevékenykedett. 1944 szeptemberétől a 12. tartalék hadosztály nagyváradi, majd Duna-Tisza-közi harcaiban vett részt, mint a 38/I. zászlóalj parancsnoka. 1945. január 2-án megsebesült, majd még ez évben jelentkezett a néphadseregbe. Itt őrnagyi rendfokozatot ért el, s 1950-ben több régi hadseregben is szolgált tisztársával együtt eltávolították a honvédségtől.

Horváth Gyula 1912. november 4-én született Garbolcon (Szatmár vm.). A sárospataki református főgimnáziumi érettségi után 1932 őszén bevonult a debreceni batárörkerületbe. A batárörtszti iskola elvégzését követően, le szerellette magát. A polgári életben eltöltött néhány év után, 1938–39-ben kérte aktiválását. Egyéves próbaszolgálat után, mint hadnagyot, hivatásos tiszti állományba vették. 1940. és 1945. között végig a kassai 21. gyalogezrednél teljesített szolgálatot, kezdetben, mint a 21/I. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver)

századának parancsnoka, majd zászlóaljparancsnok. A doni badszíntéren felváltóként, 1942 novemberében kikerülő alakulatának nehézgégyverszázad-parancsnoka, majd zászlóaljparancsnokának eleste után, parancsnoka 1944 nyaratól zászlóaljával ismét a fronton van. 1945. április 6-án alakulatával átállt a szovjet csapatokhoz. A népbadseregben őrnagyi rendfokozatot ér el. 1950-ben meg kellett válnia a katonaságtól.

Mindkét egykori honvédtiszt „aktív nyugdíjasként” készítette el visszaemlékezését. Segítségükre szolgáltak saját eredeti doni naplói és a 2. magyar hadsereg, Hadtörténelmi Levéltárban őrzött hadiokmányai. Olvasóinak azzal a meggyőződéssel ajánlom e memoárrészleteket, hogy ezek értékes adalékok második világháborús katonai részvételünk árnyaltabb megismeréséhez. – De a magyar haditettek eme krónikái, az immáron megrendült nemzetudatunk újraélesztését is szolgálják.

SZABÓ PÉTER

Péchy György: Doni magyar apokalipszis I.

November első hetében lehullott a hó, s bár még nem voltak nagy fagyok, meg is maradt. Az időjárás egyre zordabb lett.

A leváltásunkról szóló kősa hírek igaznak bizonyultak.¹ A hadtestparancsnokság² intézkedett kiképzőtáborok felállítására a váltásra beérkezett egységek átképzése céljából, helyesebben a harctéri tapasztalatok átadása miatt. Két tábor alakult. Az északi tábor az ezred sávjában Andrejevkan és Plotnyickijben települt, a déli, a 6. könnyű hadosztály sávjában Rogovatojén. A táborok kiképzőkeretébe a harcoló csapatoktól kellett tisztet és legénységet vezényelni. Az északi tábor parancsnoka Kaltróy Antal alezredes³, a 17/II. zászlóalj parancsnoka lett. Idevezényeltek engem is. Ebbe a táborba került az ezredparancsnokságunk⁴, az I. és II. zászlóaljunk leváltására kiszállított 3. gyalogezred-parancsnokság, a 3/I. és 3/II. zászlóaljak, továbbá még három gyalogzászlóalj,⁵ melyek a 47. gyalogezred,⁶ valamint a 6. és 7. könnyű hadosztály egy-egy zászlóalját voltak hivatottak felváltani. Az ezredközvetlenek⁷, felváltására érkezett alosztályok és egyéb menetszázadok a déli kiképzőtáborba lettek irányítva. Mindkét táborba még német kiképzőtiszteket is osztottak be a magyar kerethez.

Emlékezetem szerint a kiképzőtáborok csak november közepén alakultak meg. A felváltó zászlóaljak pedig csak november végére és december elejére érkeztek be a táborba.⁸ Az intézkedés kiadása és a beérkezés közötti hosszú idő arra volt jó, hogy a hadtest műszaki alakulatai előkészítsék a táborot. Berendezték a szálláskörzeteket, fekhelyeket, s latrinákat építettek.

A táborban több ismerőssel találkoztam, részint a vezényelt kiképzőkeretből, részint a beérkezett zászlóaljaktól. Így futottam össze Mátray Karcsival⁹ (százados) és Czenhe Pistával¹⁰ (százados), akit korábban az ezredünktől helyeztek át a hármásokhoz¹¹, Székesfehérvárra.

A táborparancsnokság Alekszandrovkán települt. Kezdetben itt dolgoztam, majd két hét után Kaltróy alezredes a plotnyickiji csoport vezetésével bízott meg.

A kiképzést a kiadott és a táborparancsnokság által részleteiben kidolgozott kiképzési terv szerint a környező terepen hajtottuk végre. Vakító napsütésben, nagyon kemény hidegben folyt. Gyakran jelentek meg felettünk nagy magasságban szovjet felderítő repülőgépek. A Sztálingrádról érkező kedvezőtlen hírek és a gyakori berepülések miatt mindnyájunkban felmerült a gondolat, hogy a magyar hadsereg arcvonalán is számítani kell egy erős támadással, s kétséges, hogy a cérnavékonyaságú védőállás fel tudja-e ezt fogni. Az arcvonalon azonban a szokásos szörványos gyalogsági tüzek mellett, nyugalom volt.

A kiképzést december közepén fejeztük be és a zászlóaljnak megkezdték az előnyomulást a felváltás végrehajtására. A felváltó zászlóaljnak nehézfegyvereket¹² nem hoztak magukkal, azokat az ott levőktől vették át. Az arcvonal átvétele huzamosabb időre lett tervezve. Sajnos, a csapatok korábbi nagy veszteségei miatt a kiépített védőállásban jól elért a felváltó és a felváltandó egyaránt. A vett értesítés szerint, a 17. gyalogezred felváltott részei csak február első hetében kerültek volna Sztarij Oszkolból hazaszállításra és ezért indokolt volt, hogy az elvonulásig a berendezett védőállásban maradjanak.

Közeledett a szilveszter. Megelőző napon az ezred vezető orvosa, Daka Miska orvos főhadnagy¹³ kis szánkóján értem jött, hogy az év utolsó napját az ezredtörzs körében töltssem el. Itt értesültem a távollétemben történekről. Karácsony előtt a befagyott Donon át, egy vállalkozást hajtottak végre azokhoz a fedezékekhez, amelyeket még én szemrevételeztem. A vállalkozás nem járt sikerrel, mert a parancsnoknak jelentkezett Jeszenszky főhadnagy¹⁴, ezredcsapatcsendőrtiszt aknára lépett. A robbanás súlyosan megsebesítette, szétrombolta a veséit, mire a csoport, parancsnokát magával hozva, visszavonult. Jeszenszky főhadnagyon az orvos már nem tudott segíteni – hősi halált halt.

Közvetlenül szilveszter előtti napokban a III. zászlóaljnál is hajtottak végre vállalkozást az északi szárnyon a Don és a Voronyezs folyók összefolyásánál levő orosz hídfő ellen. Ez a vállalkozás jól indult, sikerült betörni az állásba és a megszállókat megfutamítani. Később a megindult ellenséges ellentámadás során, az egyik futóárok szélén robbanó kézigránát szilánkja a parancsnok, Kékedy Tibor főhadnagy¹⁵ bal szemét kiverte, mire a csoport az állást feladta és parancsnokát magával víve, visszavonult.

Szilveszterkor az ezredparancsnok¹⁶ és az ezredtörzs jól kiépített bunkerjában gyűltünk össze. Beszélgetéssel, a helyzetünk latolgatásával, csendes izsgatás közben vártuk meg az éjfélt. A 43-as évet végig az arcvonalon hatalmas tűz köszöntötte – minden fegyverből lőttek egyet. Nyugovóra tértünk abban a reményben, hogy rövidesen úton leszünk hazafelé. Akkor még nem sejtettük, hogy milyen is lesz ez az út hazafelé. Másnap bevonultam ismét a táborba, ahol az a parancs várt, hogy a kiképzőkerettel települjek át Verh Turovóba, a már odairányított egységek kiképzésére. Ennek befejezte után január 10-én ismét vonuljak be Alekszandrovkára. Ez megtörtént.

Közben parancsot kaptunk, hogy minden községet sündisznóállásúra elő kell készíteni. Ennek megfelelően a legénységgel és az ottlevő lakossággal a község körül kb. 50 m-enként kettős lövészgödört ásattunk. A lakosságot a németek igénybe vették még az összekötő utak állandó hótalanítására is. Amint a hófúvás betemette ezeket az utakat, azonnal zavarták őket takarításukra.

A táborparancsnok, Kaltróy alezredes január 13-án, éppen megbeszélést tartott, amikor úgy 11 óra körül távbeszélőhöz hívták a hadtestparancsnokságtól. Nagyon komoly arccal jött vissza. Baj van a 7. könnyű hadosztálynál – mondta, az oroszok áttörték az arcvonalat.¹⁷ A helyzet teljesen bizonytalan. Ő személyére nézve, azt a parancsot kapta, hogy azonnal induljon Gremjacsjébe és

a 17. gyalogezred leváltott részeit vezesse ki. Nekem parancsot adott, hogy az ezredbeli kiképzőkerettel ebéd után azonnal induljak a déli kiképzőtáborba, Rogovatojéba és készítsem elő a szállást az ezred odaérkező részeinek, kb. 700 főre.

Ezzel nekem tulajdonképpen meg is kezdődött a visszavonulás. A parancs szerint a legénységemet, 10 főt készítettem fel az indulásra. Magamhoz hívatam a sztarosztát¹⁸ és négy konyi szánt¹⁹ rendeltem ki a legénység felszerelésének szállítására. Ebéd után azonnal elindultam a 10 főből álló kerettel. Jó ütemben haladtunk, s kb. 17 órára Szinyije Lipjagin át megérkeztünk Rogovatojéba. A táborparancsnokságon Járay Pistát (százados)²⁰ találtam, ő a 47. kocsizó géppuskásszázad parancsnoka volt. Elmondtam neki, amit Kaltróytól hallottam. Ő azt azzal egészítette ki, hogy egész délelőtt déli irányból erős harci zaj hallatszott. Mondta, hogy már a zsebében van a szabadságos igazolványa, s most nem tudja, mit csináljon. Biztatásomra, hogy vegye igénybe az engedélyét, el is indult Szinyije Lipjagiba, hogy onnan továbbmenjen Sztarij Oszkolba. Mielőtt még elment, közölte, hogy a községben megfelelő személyzettel egy lőszer és egy élelmiszerraktár is van. Már lefckvéshez készülődtem, amikor a távbeszélőhöz hívtak. Körtelefon volt, ami kb. így hangzott: Körvédelmi riadó! Az állásokat megszállni! – aztán hozzátette a bemondó: Nem viccről van szó, a 7. könnyű hadosztálynál az arcvonalat áttörték és a résen hóleplek sialakulatok hatoltak be.

A szomszédból áthívtam az ottlevő kiképzőkeret parancsnokát – egy zászlós volt – és hívtam a két raktárparancsnokot is. Amíg ők megjöttek, a zászlós tájékoztatót, hogy körvédelmi állásként 40–50 m-re egymástól a község szegélyén kettős lövészgödörök vannak kiásva. Megbeszéltem vele, hogy ilyen nagy hidegben (–30 °C) az ilyen állásokat nincsen értelme megszállni, mert az emberek megfagynak. Inkább a község déli szélén levő házakban legyenek készültségben, s a kiállított őrszemeket gyakran 15–20 percenként váltsák. Elenség közeledtére foglaljanak tüzelőállást és nyissák meg a tüzet.

Az éjszaka nyugalomban telt el. Alig világosodott, mikor jelentették, hogy dél felől, Repjevka irányából a kitisztított úton nagy tömeg közeledik. Mikor sietve kiértem a község szélére, akkor már a tömeg éle el is érte a falut. Az emberek teljesen ki voltak merülve, egymást támogatva, négyesével, ötösével, egymástól méterekre leszakadva vánszorogtak. Voltak, akiknek a lábuk volt rongyokba csavarva, mások az itthon használt vékony téli kesztyűben cipóvá dagadt, fagyott kézfejükét a hónuk alatt igyekeztek melegíteni. Fegyvere csak néhányuknak volt. Látszott rajtuk, hogy teljesen át vannak fagyva. A befűtött házakba tereltük őket pihenni, átmelegedni.

Az esti órákban sikerült összeköttetést kapnom a hadtest vezérkari főnökével, Sárkány vezérkari ezredessel.²¹ Jelentést tettem a helyzetről és intézkedésimről, továbbá, hogy a visszavonult emberekkel tisztjeik is jöttek, ezért a kiképzőkeret embereivel bevonulok az ezredemhez. Intézkedéseimet jóváhagyta és tájékoztatót, hogy a 17. gyalogezredet valahol Sztaro Nyikolszkoje térségében találhatom meg.

Már majdnem éjfél volt, mikorra el tudtunk indulni. Csikorgó hideg volt. Egyesek –30, –35 fokról beszéltek. Másnap, a késő délutáni órákban érkeztünk Sztaro Nyikolszkojéba. Itt találtuk a III. hadtest parancsnokságát is, mely Szemigyeszjátszkojéból települt ide át. A községben nagy volt a zűrzavar. Nagyon sok katona és jármű érkezett be ide. Jelentkeztem több tisztársammal a hadtestparancsnokságon.

Intézkedtek, hogy a közöttünk rangidős Philadelphyy százados²² parancsnok-

sága alatt másnap az előtalált legénységből alakítsunk 200 fős századokat. Ezekhez a századokhoz gépjárműveket is be kellett osztanunk.

Tájékoztattak bennünket, hogy a hadtest egyes részei Szemigyeszjátszkojén és Kocsatovkán sündisznóállásban igyekeznek feltartóztatni az ellenséget²⁵. Az egyik sündisznóállás parancsnoka Martsa ezredes²⁴, a 47. gyalogezred parancsnoka, a másiké Tavassy²³ csendőr alezredes volt.

A 9. könnyű hadosztály részei, köztük a 3. gyalogezred parancsnoksága alatt a 3/I., 3/II. és a 17/III. zászlóalj, továbbá a nehézfegyverek nélküli, 17/I. és II. zászlóalj reteszállást foglaltak déli arcvonallal, bal szárnyával a Donnál, általában Gremjacse vonalában kelet–nyugati irányban. Feladatuk a német VII. hadtest Voronyezsből való kivonulását biztosítani.²⁶ Ez a most alakuló Philadelphy-csoport egyelőre hadtesttartalék lett Sztaro Nyikolszkojében.

A következő nap azzal telt el, hogy elosztottuk az embereket és a járműveket. Állományba vettük a legénységet. Emlékezetem szerint, vagy 20 különböző egységből – főként hadtápalakulatból – verbuválódott össze a századom. Zöme az idősebb korosztályhoz tartozott, s csak puskájuk volt. A szánokat mind románok hajtották.

A rendelkezésre álló időt arra használtuk fel, hogy a legénységet pihentetjük és próbáltunk lelket verni beléjük. Philadelphy százados révén igyekeztünk tájékoztatásokat szerezni a hadtestparancsnokságtól. Annyit megtudtunk, hogy az egész III. hadtestet a német 2. hadseregnek rendelték alá.²⁷ Azt állapítottuk meg, hogy a németek utóvédként akarnak bennünket felhasználni. Közben a közelünkben elhelyezett rádiósok mondták, hogy már a hátunk mögött, tőlünk nyugatra is szovjet csapatok vannak, mert onnan is orosz nyelvű beszélgetést hallgattak le.

Ez a pár nap arra is jó volt, hogy a legényem egy raktárból szerzett részemre egy filccsizmát, s így a bilgerit le tudtam cserélni. Ennek köszönhettem, hogy a visszavonulás alatt nem fagyott meg a lábam. Ezredünk, mivel leváltás alatt állt, a meleg irhasapkán és gyapjúkapcán kívül más téli felszerelést nem kapott. Ezért én az akkor még meglévő málhámból a három tartalék flanelingemet is mind magamra öltöttem. Ez a réteges öltözés nagyon jól bevált. Jól bírtam a mínusz 30 fok alatti hőmérsékletet is, pedig a visszavonulás során a későbbiekben volt úgy, hogy négy napig nem voltam fedél alatt.

Január 24-e körül jól felszerelt német egység érkezett a községbe, egy List nevű őrnagy parancsnoksága alatt. Egy részük a községtől délre levő dombháton foglalt állást, általában a 9. könnyű hadosztály reteszállításának meghosszabbításaként.

Január 25-én, éjjel, a sötétség beálltakor a sündisznóállásban bekerített erők, parancsnokaik vezetésével sikeresen kitortek.

Január 26-án erős harci zaj hallatszott a 9. könnyű hadosztály reteszállása felől. A napra azért emlékszem jól, mert később sokat beszélünk róla, hogy másnap, 27-én a 17/III. zászlóalj vonult vissza utolsóként a Dontól. A január 26-i reteszállásbeli harcokban halt hősi halált a 3. gyalogezred parancsnoka, Rőzsey Tibor alezredes.²⁸

Január 27-én, kb. 10 órakor Philadelphy százados riadóztatta a századomat. A III. hadtestparancsnokság intézkedése alapján parancsot adott, hogy a község déli szegélyén előnyomulva, támadjam meg és tartóztassam fel a Sztaro Nyikolszkoje felé előretörő ellenséget.

A riadóztatott századdal felhúzódtunk a község déli szegélyén levő dombos fennsíkra. A század járműveit a csoport többi járműveihez csatlakoztattam. A

magas hóban csak lassan tudtunk haladni. Pár kilométer után, mikor kb. a község közepével voltunk egy magasságban, arra lettem figyelmes, hogy tőlünk kb. 8 kilométerre a község nyugati szegélyével egy vonalban olyan volt a hőmező széles sávjában, mint amikor fehér abroszra mákot szórnak. Távcsövön át figyelve, legalább zászlóaljrejtű szétbontakozott alakzatban előnyomuló egységre becsültem. A másik századdal közben odaérkező Philadelphy százados a látottak alapján úgy döntött, hogy a reteszállásokban²⁹ eredményesebbnek látszik feltartóztatni őket, mivel nehézfegyverek nem voltak. Én századommal az ottlevő szélmalom környékét szálltam meg és foglaltam reteszállást. Kb. másfél óra múlva a házak közül tüzet kaptunk, melyet viszonzottunk. A tűzharc a hamarosan beálló sötétedésig tartott. Két sebesültem lett. Véleményem szerint egy felderítőegység ütközött belénk.

A teljes sötétség beálltakor a csoportparancsnok parancsot adott a visszavonulásra, általában a tőlünk északra levő, völgyben fekvő Hohol irányába. A vezetéssel engem bízott meg. Térkép nem lévén, emlékezet alapján az északi sarkcsillagtól balra egy tenyérynire vettem az irányt. Nagyon lassan haladtunk a hóban a hordágyon magunkkal vitt sebesültekkel. Nehezítette az utunkat, hogy át kellett mennünk két meredek falú, 4–5 méter mély bokros horhoson is. A sebesültek átvitele mindig sokáig tartott. Végre elértük a Sztaro Nyikolszkoje és Hohol között vezető, hótól kitakarított utat. Már éppen rá akartunk térni, amikor délről erős mozgás zaja hallatszott. Megálltunk és csendben vártunk. Rövidesen elénk ért egy zárt, sűrű oszlopban jövő tömeg. A 7. könnyű hadosztály katonái voltak.³⁰ Élükön Kosztka Vilmos százados³¹ menetelt. Besoroltunk utánuk, s rövidesen Hoholba értünk. Itt már mindenféle alakulat maradványai voltak megtalálhatók, magyarok, németek vegyesen. Volt hely, az embereket fedél alá tudtuk juttatni. Abban a házban, ahová bementem, megtaláltam Kaltróy alezredest és a volt német rohamtanfolyam parancsnokát, Speuda alezredest. Üdvözlés után mondta Kaltróy, hogy a németek azt akarják, hogy Hohol délen mi foglaljunk védőállást és igyekezzünk feltartóztatni az ellenséget. Sikerült neki meggyőzni őket, hogy nehézfegyverek nélkül csapataink nem tudnak megfelelő ellenállást kifejteni, s így a németek elálltak a kivánságuktól. Közben a járműveink is beérkeztek, de az új legényem a bundámmal és a táskámmal nem volt velük. Többet nem is láttam.

Január 28-án, amint világosodni kezdett, összeszedtük a századokat, és indultunk tovább Verh Turovo irányába. A csoportunk kb. 8 órakor érte el a község déli szegélyét. Megálltunk a szélső házaknál, pihenőt tartottunk és szétosztottuk a reggelit. Már befejeztük az étkezést, s készülődtünk a további menetre, amikor pár géppisztolysorozatot hallottam, s mindjárt utána nagy kiabálást: „Itt vannak az oroszok!” Kitért a pánik. Megítélésem szerint legelőször a németek kezdték meg a rohanást. Láttam egy közepes német harckocsit, melyre sok német katona felkapaszkodott. Ez annyira elkezdett ész nélkül rohani visszafelé a gyümölcsfák között, hogy a fák ágai lesöpörték róla az embereket. A szánjainknak mind román hajtók voltak. Ők nem törődtek senkivel és semmivel. A négy-öt szán egymáshoz szorulva igyekezett minél gyorsabban, minél távolabbra kerülni. Lehetetlen volt átmenni az út másik oldalára, ahol a századom egy része tartózkodott. Mire körülnéztem, csak az ezredembeli kiképzőtisztesek maradtak mellettem. A többiek úgy szétugrottak, hogy többet nem is láttam őket.

Pár száz méterrel odébb német és magyar tisztek – közéjük álltam én is – és altisztek keresztbe az úton, láncot formálva, megállítottuk – minden lövő-

dőzés nélkül – a visszaözönlő tömeget. Szinte érthetetlen volt az a hirtelen hangulatváltozás, ahogy a rémületből megnyugodtak. A rohanás leálltával megnyitottuk az utat, s az emberek normális ütemben folytatták a menetet. Általában nyugati irányban meneteltünk, mert akkor már tudtuk, hogy az Olim völgyében van a gyülekezőhely. Mikor Verh Turovo után nem sokkal az út hirtelen egy nagyon széles völgybe ereszkedett alá, ott találtam Kaltróy alezredest is, aki igyekezett a menetet rendezni. A feleslegesnek ítelt járműveket állította félre, hogy azok ne nyújsák meg az oszlopot. Az út folyamán nekem is több ízben kellett segédkeznem a menetek rendezésénél. A határozott fellépéseknek meg is volt a hatása. Az addig csak helyben álldogáló, típródó tömeg tisztjeik parancsára kezdtek oszlopba sorakozni. A rendfenntartó működésemnek az lett a kára, hogy alaposan leszakadtam az ezredemhez tartozóktól. A menetelő oszlopok mellett igyekeztem minél gyorsabban haladni, hogy utolérjem őket. Ekkor történt az, hogy jöttek a németek és a magyarokat leszorították a kitisztított útról. Ezért több alakulat nem folytatta a menetet az út menti mély hóban, hanem rátért egy általában délnyugati irányba haladó mellékútra. Én is ezt a megoldást választottam. Amíg világos volt, addig mentünk. Éppen egy községbe értünk. A házakba sajnos már nem tudtunk bemenni, mert mindegyikben már németek voltak. Kerítéslécekből, s más előtalált fából tábortüzeket gyújtottunk. Ezeket körülülve, igyekeztünk pihenni, de ez nem nagyon sikerült. Előlről majdnem égetett a tűz, annyira közel húzódtunk hozzá, a hátunk pedig fázott. Nem csoda, mínusz 35–40 fok volt a hőmérséklet.

Másnap folytattuk a menetet. Még a délelőtt folyamán utolért egy kétfogatos szán, rajta Szabó főhadnagy,³² a 47. gyalogezred segédtisztje és egy másik tiszt. Ők is a gyülekezőhelyre tartottak, felvettek. Jól haladtunk egész nap. Késő délután egy völgybe ereszkedtünk le, s egy kisebb községbe értünk. Ekkor németek vették körül a szánt és elvették tőlünk. A községben találtunk egy kisebb magyar csoportot is – ha jól emlékszem, Emmer légvédelmi tüzérszázados³³ parancsnoksága alatt. Légvédelmi tüzerek és hadtesthíradósok voltak. Hozzájuk csatlakoztunk. Az éjszakát ismét a szabadban töltöttük el, tábortűz mellett. Körös-körül szovjet csapatok rakétái villantak fel. Gyűrűben voltunk.

A híradósoknak volt egy majdnem új Rába tehergépkocsijuk, eddig ezen jöttek. Másnap reggel sikerült hármunknak is helyet kapnunk ezen. Megindultunk egy úton nyugati irányba. Alig haladtunk 2–3 kilométert, amikor előlről tűzharc hangjait hallottuk. Tehát erre el volt zárva előttünk az út. Visszafordultunk oda, ahonnan elindultunk. A községből egy másik út is vezetett délnyugati irányba, nagyon meredek emelkedővel. Láttuk, hogy a németek tehergépkocsijai nem tudnak megbirkózni a havas emelkedővel, s mind fordulnak vissza egymás után. Lent ezeket félreállították és sorban felgyújtották. Hiába bizonygatta a mi gépkocsivezetőnk, hogy ő fel tud menni, nem hallgattak rá. Meg sem engedték, hogy rámenjen az útra, azonnal félreállították és felgyújtották a gépkocsinkat.

Gyalog folytattuk az utunkat a németekhez csatlakozva. Alkalmam volt megfigyelni a németeket. Nagyon jól fel voltak készülve a téli háborúra. Minden katonának fehér-szürke fregoli megoldású kezelábas ruhája volt, melyet az egyenruhájára húzott fel, s a terepnek megfelelő szint kívülre forgatta. Minden raj rendelkezett egy két négyzetméter felületű kétlovas szánnal, amelyen a ló-tápon és élelmen kívül, a legénység egyéni felszerelése is rajta volt a tartalék lőszerrel együtt. Így az emberek csak a fegyvereiket vitték.

Estére egy kisebb településhez érkeztünk. Itt sem jutott hely a házakban a magyaroknak. Szerencsére egy házzal egybecépitett pajtában sikerült legalább a

szél ellen a szalmában meghúzódunk. Ezen az éjjel is láttuk teljes körben a rakétajelzéseket. Feltehetően ezeket csak kisebb előreszivárgott sialakulatok adták le, nem komolyabb erőktől származtak. Erre utalt az is, hogy a németek indulás előtt kialakított ékje rövid idő alatt kaput tudott nyitni a gyűrűn, s a zöme a kapun keresztül már zavartalanul folytatta az útját. A biztosításra gondolva, az úttól mindkét oldalon 2–300 méterre és egymástól is ilyen távolságra 2–3 fő állott golyószórával. Egy ilyen oszlophoz csatlakoztunk mi is.

Estére valamivel nagyobb községbe értünk, mint előző nap. A falu szélén nekünk is jutott egy ház, nem kellett az éjszakát a szabadban töltenünk. Ebbe a nem nagy házba zsúfolódtunk be, ahányan csak voltunk, kb. 40-en. Alaposan szorongtunk benne, mikor egy német akart bejönni. Kidobtuk volna –, mint, ahogy ők is a magyarokkal több helyen megtették – de ő könyörgésre vette a dolgot. Előadta, hogy ő „volksdeutsch”,³⁴ s a többiek mind birodalmiak és lenézik őt, nem hagynak nyugtot neki. Megszántuk és hagytuk, hogy maradjon. Hálás is volt, némi ennivalót is hozott nekünk. Jólesett, mert a verh turovói reggeli óta nem ettünk. A németnek közben el kellett menni eligazításra. Amikor visszajött, tájékoztatott bennünket, hogy ők a kora reggeli órákban akarnak indulni, s minket nem értesítenek, hogy lemaradjunk tőlük. A németeknek ez a magatartása érthetetlen volt előttem, mert éppen mi tettük lehetővé nekik Voronyezsből való kimenetelüket. A csoport parancsnoka Oberst Trompeter volt, akinek a neve a hangzása miatt maradt meg az emlékezetemben.

Másnap reggel, mire a német egység továbbmenetelre felsorakozott, a kapott értesülés szerint – már mi is ott álltunk az úton menetkészen. Ezen a napon a kora délelőtti órákban elértük az Olim völgyét. Ekkorra már több ezer magyar katona – nagy részük fegyvertelenül – gyűlt össze itt. Megtaláltam az ezredem megmaradt részét, kb. 700 főt. Jelentkeztem az ezredparancsnokomnál, aki, mivel nem volt egységem, maga mellett tartott.

Folytattuk a menetet a délnyugati irányba vezető úton Sztarij Oszkol felé.³⁵ Nagyon hideg volt, a lábunk alatt csikorgott a hó, ugyanakkor sütött a nap. Volt pár mozgókonyhánk is, de élelmünk nem. A konyhák havat olvasztottak, s így legalább meleg hőlevet ihattunk. Volt néhány szánunk is, sőt, a III. zászlóaljunk még pár géppuskáját is hozta magával, sajnos csak nagyon kevés lőszerrel.

Az úton csak egy alkalommal kerültünk össze németekkel. Ezt ők azonnal fel akarták használni fogatszerzésre. Az ezredparancsnokomnak volt egy egylovas szánja, amin ült, mert kulcsonttörése és idős kora miatt nem tudott gyalogolni. Az ő szánját szemelte ki a német, s csak erélyes fellépésünkre tett le szándékáról. Később hallottam az I. zászlóaljunk vonatparancsnokságának felháborító esetéről. Egy német altiszt kiszemelt magának egy sebesült magyar tisztekkal teli fogatot. Gerencsér továbbsszolgáló zászlós, a 17/I. zászlóalj vonatparancsnoka hiába hivatkozott erre, mivel a németek többségben voltak, altisztjük kezdte a lovakat kifogni. Erre a magyar vonatparancsnok látta, hogy pár emberével nem tud ellenállni, s, hogy a németeké se legyenek a lovak, lelőtte azokat. Ezek után a német altiszt őt lőtte le.

Késő este, besötétedés után egy Sztarij Oszkol előtti faluba érkeztünk. Itt előtte ütközet lehetett, mert csak üszkös romokat találtunk. Megálltunk pihenőt tartani, s az ezredsegédtiszt, Pettermann százados³⁶ engedélyt adott, hogy emberek a romok között próbáljanak helyet találni maguknak. Erre az emberek szétszóródtak az elég nagy községben. Sajnos, ez az intézkedés azt eredményezte, hogy nagyon sok emberünk elkallódott. Jobb lett volna az út mentén együtt tartani az embereket.

Szakáts ezredessel egy leégett ház még álló téglafalsarkába húzódtunk és én tüzet gyújtottam. Egy csajkában havat olvasztottam, s abba belefőztem héjas-tól egy citromot, melyet a szabadságról visszatért Buzsáky Lacitól³⁷ (17. gyalogezred, ezredközvetlen kocsizó géppuskásszázad-parancsnok) kaptam. Ezt a főzetet fogyasztottuk el.

Még sötét volt, mikor Szakáts ezredes utasított, hogy keressem meg Kalt-róy alezredest és adjam át a parancsát: embereivel a Sztarij Oszkol előtt levő erdő szélén vezető úton menjen tovább, a nagy forgalom elkerülése végett. Sokáig tartott, mire az alezredes urat megtaláltam. Azonban, amikor visszatértem a pihenőhelyünkre, Szakáts ezredes és az embereink már nem voltak ott.

Egyedül indultam utánuk az erdőn át vezető úton, amely ekkorra már teljesen üresnek látszott. Ahol haladtam, az tulajdonképpen nem út volt, hanem egy kettős vasúti pálya. Egy-két kisebb egység ment el mellettem, de annyira fáradt voltam, hogy nem tudtam ütemüket felvenni. Már egész világos volt, mikor kértem az erdő szélére.

A városig kb. jó kilométer mély, nyílt terület látszott. Az erdő szélén 8–10 szovjet katona feküdt csatárláncban, arccal a város felé. Mindegyik paplanruhában, géppisztollyal. Sebesülés nem látszott rajtuk, de mégis halott volt mind. A város felé vezető úton legalább 80 német tehergépkocsi állt, csak a kinyitott ponyvákat csapkodta a szél. Mellettük elesett német katonák. Ahogy a kocsioszlop mellett elhaladtam, végre megláttam egy élő embert. Német tábori lelkes volt, halottról halottra járt, s összegyűjtötte az úgynevezett dögcédulákat. Ez a németeknél ellipszis alakú, kistengelynél széttörhető alumíniumlemezke volt, mindkét oldalán belevéselt adatokkal.

Lassan elértem a várost. Szerencsém volt, mert rövid keresés után, az egyik szélső házban megtaláltam az ezredparancsnokomat. Nem volt egyedül. Társaságában volt Martsa ezredes, a 47. gyalogezred parancsnoka és még két – előttem ismeretlen – törzstiszt. Mikor beléptem, feltűnően elhallgattak. Később tudtam meg az ezredparancsnokomtól, hogy megkapták Stomm altábornagy,³⁸ hadtestparancsnok szokatlan parancsát³⁹ és azt tárgyalták. A parancs tartalma nagyon meglepett, s utólag nagyon egyetértettem Szakáts ezredessel, aki zsebre tette azt, s nem adta tovább a megmaradt zászlóaljtöredékek parancsnokainak. A parancs kelte február 1-je volt, így valószínűleg 3-án lehettem Sztarij Oszkolban.

Eredetileg Tim felé akartunk továbbmenni, de Siebert német altábornagy,⁴⁰ akinek a III. hadtest alá volt rendelve, ezt nem engedélyezte. Arra csak német alakulatok vonulhattak vissza, bennünket Obojan felé irányítottak. Ez volt a szerencsénk, mert Tim felé a németek kemény ellenállásba ütköztek. Mi nem ütköztünk a továbbiakban ellenállásba. Abban is szerencsénk volt, hogy útvonalunk mentén az 1942. támadás⁴¹ során nem voltak komolyabb harcok, így bőven találtunk főznievelőt. Ha hús ugyan csak ritkán került a mozgókonyhánkba, de burgonyában nem volt hiány. Így aztán a sok éhezés után kezdtünk magunkra találni.

A nagy hideg persze, még mindig tartott. Ez főként az idősebbekre volt káros hatással. Megzavarodtak. Három esetet magam is láttam. Az ezredtörzs egyik embere a pihenőben egyszer csak levetkőzött és mezítelenül kirohant a házból. Őt sikerült hazahoznunk. Egyszer menet közben találkoztunk egy idősebb hadtápos katonával. Kérdésünkre, hogy hová tart, azt felelte, hogy eltávozást kapott s megy haza, a falujába. Ez az emberekben élő hazavágyás rendkívül felfokozódott. A III. zászlóalj egyik embere, mikor az úttól nem messze oldalt egy község látszott, a századparancsnokához ment, kimenőt kért, s erő-

sítgette, hogy az a község az ő faluja. Azért ezen a menetvonalon sem volt teljesen zavartalan a visszavonulás. Katonáink között elterjedt az a hír, hogy a partizánok a magyarokat nem bántják. Sajnos, ennek cáfolatával találkoztunk. Az egyik erdő mellett elhaladva egy kanyar után, 6–8 országos járművet találtunk kifosztva, lovak nélkül, és mellettük több magyar honvéd holtteste feküdt. A 47. gyalogezred egyik csoportján éjjel ütöttek rajta a partizánok, s több embert megsebesítettek.

Obojan elhagyása után Szumiba értünk. Itt a sebesülteket és a betegeket leadtuk. Őket vasúton szállították tovább. Mi folytattuk menetünket Romnin át Kijev irányába. Csak két alkalommal tartottunk 1–1 nap pihenőt. A hátramaradt csoportok ekkor felzárkózhattak.

Az egész megmaradt csoportnak Martsa ezredes (47. gyalogezred-parancsnok) lett a parancsnoka. Az oszlopban levők mind a 9. hadosztály alakulataihoz tartoztak.

Még jóval Kijev előtt voltunk, mikor magyar közelfelderítő repülőgép jelent meg felettünk. Pár kört csinált, aztán távozott Kijev irányába. A következő helység előtt pedig tüzelőállásban magyarok fogadtak bennünket. Akkor derült ki, hogy rólunk, a 9. könnyű hadosztálybeliekről már régen lemondtak, s ezért lepte meg őket a közelgő menetoszlop.

Időközben az idő is megjavult. Megszűntek a nappali hidegek és a hó olvadni kezdett. Ekkor meg a sár nehezítette menetünket. Az alig táplált lovak nehezen bírtak megküzdeni a mély talajjal.

Március közepe táján értünk el a Dnyeperig.⁴² A kijavított hídon át haladva a sötétedésben Kijevet északról megkerülve, értünk a Korosztjen felé vezető útra. Ez volt az egyetlen betonút az általam megtett útvonalon. Ezen is meneteltünk egy napig. 20 kilométer után beszállásoltunk. Itt kaptunk parancsot, hogy forduljunk vissza, mert vasúton szállítanak bennünket Korosztjenbe, a hadsereg gyülekezési körletébe. Végül is kb. 40–42 nap, átlagosan 15–20 kilométeres napi teljesítéssel tettük meg a Dontól Kijevig, a kitérőkkel együtt kb. 750–800 kilométert. Kijevben vonatra szálltunk és Korosztjenbe vittek bennünket. Itt már az alakulatok rendeződtek, s a környező községekbe lettek elosztva.

Az ezred megmaradt állományában én voltam a rangidős. Emlékezetem szerint 11 tiszt és kb. 300–350 fő legénység volt a csoport létszáma. Itt egy teljes hét pihenő után kisebb fegyelmező gyakorlatokkal igyekeztünk a legénységet az átéltek utáni fásultságból felrázni.

Nyugalmas időszak következett. Csak egy alkalommal rendeltek el riadót, mert a hírszerzés szerint egy nagyobb partizánegységnek a környéken való átvonulásával lehetett számolni. A hír nem volt igaz, s így a riadót két nap után megszüntették.

Április közepén egy törzstiszt érkezett ki hadibeosztásra Szombathelyről a hadtestparancsnokság állományából. Átvette tőlem a csoport parancsnokságát. Ezt a helyzetet felhasználtam arra, hogy szabadságot kérjek. Megkaptam.

Április 24-én, éjfélkor indult a szabadságos vonat Korosztjenből. A szerelvénybe a mozdony mögé egy nyitott kocsit volt besorolva, melyen biztosítási feladattal egy golyószórós raj utazott. Szükség volt arra, mert a szabadságos legénység nem vihette magával a puskáját, s így esetleges partizántámadás kivédésekor a tisztek pisztolya nem lett volna elégséges. Hajnali háromkor a partizánok felrobbantották a sít a szerelvény alatt. Szerencsére, a pálya nem töltésen volt, hanem csak a terepszintre volt fektetve. Ennek köszönhető, hogy a kisiklott négy kocsi csak féloldalra dőlt, s így személyi sérülés nem történt.

A németek már jól megtanulták a pályajavítási munkát. Négy óra alatt kitérőt építettek, s a megsérült kocsik kikerülésével folytathattuk az utunkat.

1943. április 27-én érkeztem Nagykanizsára, ahonnan még 1942. április 29-én indultam a harctérre. Még szabadságon voltam, amikor hazaérkezett a megmaradt csoport. Két hétre egészségügyi zárlatra a Károly-laktanyába szállásolták el őket. Ennek lejárta után került csak sor az ünnepélyes fogadásra. A város főterén vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy,⁴³ hadosztályparancsnok és Krátky István, a város polgármestere üdvözölte a hazatérteket.

JEGYZETEK:

1. 1942. október 11-én született meg a végleges döntés a 2. magyar hadsereg személyi állományának fokozatos felváltására. Eszerint az első ütemben 3 ezredparancsnokságot (ezredközvetlenekkel együtt) és 12 zászlóaljat szándékoztak felváltani. A magyar hadvezetés a „doni hadsereg” többi alakulatának felváltását is tervezte, de az 1943. januári szovjet támadás miatt erre már nem kerülhetett sor. A felváltásra nem kerültek hiányait 1942. télén egyelőre 82 menetszázaddal akarták pótolni. [Iadtörténelmi Levéltár 2. magyar hadsereg anyaga (a továbbiakban: HL. 2. HDS.) 8. fasc. 200/2. hds. I. a. 42. X. 11 sz.-hoz 1. sz. melléklet.]
2. A szombathelyi III. hadtestparancsnokságról van szó, melynek kötelékébe 1942. télén a nagykanizsai 9., a komáromi 6., valamint 1942. december 19-től a miskolci 20. könnyű hadosztály tartozott. A 2. magyar hadsereg északi arcvonalszakaszát e hadtest védte. Az eredetileg a hadtesthez tartozó soproni 7. könnyűhadosztályt 1942. augusztus végétől a IV. hadtestparancsnokság alá rendelték.
3. KALTROY ANTAL (1898–1943) alezredes. A csáktornyai 17/II. zászlóalj parancsnoka volt mindvégig a doni hadszíntéren. 1942. november 17., és 1943. január 15. között, amíg egy kiképzőtábor vezetését látta el, Kucséra Endre százados helyettesítette. 1943. április 7-én a harcúterén szerzett betegségébe halt bele.
4. A nagykanizsai 17. gyalogezred-parancsnokság.
5. A kassai 21/I., a 47. gyalogezredhez, a komáromi 22/I., a 6. könnyű hadosztályhoz, a kőszegi 5/III. zászlóalj pedig a 7. könnyűhadosztályhoz érkezett ki felváltás céljából.
6. A 47. gyalogezred a 17. ikerezrede volt. E két gyalogezred három-három zászlóalj, egy tüzérezred és a hadosztályközvetlenek alkották a nagykanizsai 9. könnyűhadosztályt.
7. Az ezredközvetlen alegységekhez egy-egy árkász, kocsizó, géppuskás, aknavető, páncéltörő ágyús század, egy-egy távbeszélő és kerékpáros szakasz, valamint egy kísérő tábori könnyű ágyús üteg tartozott.
8. A III. hadtesthez a menet- és munkásszázadok létszámát is együttvéve, 360 tiszti és 12 400 főnyi légénység került kiszállításra felváltás céljából.
9. MÁTRAY KÁROLY (1911–) százados. A doni hadszíntéren a 7. könnyű hadosztály körmenői 35/II. zászlóalj nehézfegyverszázad parancsnoka volt kezdetben, majd 1942. október 10-től a zászlóaljparancsnoki tisztet látta el.
10. CZENTHE ISTVÁN (1911–1944) százados. A felváltásra kikerülő székesfehérvári 3/I. zászlóalj nehézfegyverszázadának, majd 1943. január 14-től magának a zászlóaljnak volt a parancsnoka.
11. A gyalogos alakulatokat illetően a 3. gyalogezred-parancsnokság, illetve a 3/I. és 3/III. zászlóaljak békeállomáshelye Székesfehérvár volt.
12. Gyalogsági nehézfegyvereknek ebben az időben a magyar hadseregnél a páncéltörő ágyú, az aknavető, a gránátvető és a géppuska számított.
13. DR. DAKA MIHÁLY (1910–?) orvos, főhadnagy. A 17. gyalogezred vezető orvosa volt végig, alakulata doni kintléte idején.
14. JESZENSZKY ELEK (1899–1943) próbaszolgálatos főhadnagy. 1942. április 20. és 1943. január 13. között a 17. gyalogezrednél kezdetben anyagi, majd csapatcsendőrtisztként tevékenykedett.
15. KEKEDY TIBOR (1909–1981) tartalékos főhadnagy. A 17. gyalogezred felderítőtisztje, majd 1942. augusztus 28-tól a 17/I. zászlóalj rohamszázadának parancsnoka volt.
16. SZAKÁTS ZOLTÁN (1895–?) ezredes. 1942. július 11. és 1943. január 20. között a 17. gyalogezred parancsnoka volt.
17. A magyar arcvonal első, 1943. január 12-i áttörésekor leginkább érintett 7. könnyű hadosztály a szomszédos hadosztályok tartalékainak és a 700. német páncélos csoportnak támogatásával 1943. január 13-án ellentámadást kísérelt meg. Ennek eredménytelensége után csapatrészei, kivétven állásaikból, csoportokra szétszóródva vonultak vissza nyugati irányba. Súlyos helyséharcok után, 1943. január 14-én Peskovatkát, Plotavát, Gorkijt, január 15-én pedig Repjevkat adták fel. A zömmel fegyvertelen csapatrészeket január 16-án kivonták a további harcokból és elindították Sztarij Oszkol felé. (HL. 2. HDS. 17. fasc. 7. könnyűhadosztály harctudósítása 1943. I. 1.–II 28.)
18. A kisebb szovjet települések legfőbb előljárója.
19. Az ún. konyi szánt a szovjet lakosságtól zsákmányolt, viszonylag nagy teherbírású, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó, kistermetű lovak (panjék) húzták.
20. JÁRAY ISTVÁN (1908–) százados. A doni hadszíntéren végig a 47. gyalogezred-közvetlen kocsizó géppuskásszázadának parancsnoka volt.
21. SÁRKÁNY JENO (1899–1943) vezérkari ezredes. 1942. augusztus 1. és 1943. január 31. között látta el a III. hadtest vezérkari főnöki tisztét. 1943. február 3-án Ivanovka térségében a fogságba esése előtt az öngyilkosságba menekült.
22. PHILADELPHY LÁSZLO (1906–1943?) százados. A doni hadszíntéren kezdetben a székesfehérvári 3/III. zászlóalj egyik századparancsnoka volt, majd 1942. november-

- rétől mint zászlóaljparancsnok tevékenykedett. A III. hadtest megmaradt alakulatainak Olim folyó völgyéből való kitörése során tűnt el.
23. A III. hadtest a magyar arcvonal 1943. január 12-i áttörése következtében mindinkább elszakadt a 2. magyar hadsereg zömétől, észak–déli arcvonalat kellett felvennie, és a szomszédos, 2. német hadsereg déli sávhatárához szorult. A hadtest csapatai 1943. január 16-tól január 26. estig tartották Szinyije Lipjagi, Szkupolj, Szemigyeszjátszkoje, Kocsátojka, Parnicsnij, Prokudinszkij és Rudkinó községek körvédelmi állásait, s ezzel segítették elő a 2. német hadseregnek a Dontól való leváltását.
 24. MARTSA SÁNDOR (1893–1969) ezredes, 1942. szeptember 10-től vette át a 47. gyalogezred parancsnokságát, melyet egészen alakulata hazatéréig vezetett.
 25. TAVASSY LAJOS (1898–1978) csendőr alezredes. A III. hadtest 1943. januári harcail alatt a szemigyeszjátszkojei körvédelmi központ parancsnoka volt.
 26. A 2. német hadseregparancsnokság déli arcvonalszakaszát védő VII. hadtestét Hitler és az OKH (a német szárazföldi erők főparancsnoksága) parancsa szerint 1943. január 24-től vonhatta hátra doni állásaiból. A voronyezsi hídfő kiürítésére is ettől az időponttól került sor. (E. Schwarz: Die Stabilisierung im Süden der Ostfront nach der Katastrophe von Stalingrad und dem Rückzug aus dem Kaukasus. Köln, 1981. 29. old.).
 27. A III. hadtest, mivel csapatai a szovjet támadók északi irányba szorították és összekötése megszűnt a 2. magyar hadsereg-parancsnoksággal, 1943. január 15-én a szomszédos, 2. német hadsereg-parancsnokság alá rendelték és Siebert altábornagy (75. német gyaloghadosztály-parancsnok) parancsnoksága alatt megalakult hadtestcsoportba osztották. (HL. 2. HDS. 16. fasc. III. hadtest összefoglaló harctudósítása, 1943. I. 12.—II. közepe).
 28. RÓZSEY TIBOR (1896–1943) alezredes, 1942. novemberétől a felváltásra a Donhoz kiérkező székesfehérvári 3/I. zászlóalj, majd 1943. január 14-től a 3. gyalogezred parancsnoka, 1943. január 27-én Sztaro Nyikolszkoje környékén segédtisztjével együtt eltűnt (elesett).
 29. Reteszállítás: egy olyan előre kiépített (árok, támpontok), vagy kijelölt védőállás, ahol a védő az arcvonalat áttört ellenség támadását igyekszik elhárítani (elreteszelni).
 30. A 7. könnyűadosztály 4. gyalogezredének 1943. január 14-én Plotavából kitört töredékei szintén a III. hadtest csapataival vonultak vissza.
 31. KOSZTKA VILMOS (1912—) százados, 1942. áprilistól a soproni 4/I. zászlóalj nehézfegyverszázadának, majd magának a zászlóaljnak volt a parancsnoka
 32. DR. SZABO ISTVÁN tartalékos főhadnagy, a 47. gyalogezred 1. segédtisztje volt 1942. augusztustól.
 33. EMMER LÁSZLO (1905—) légvédelmi tüzérszázados. A III. légvédelmi tüzérszázad kötelekében teljesített szolgálatot a doni hadszíntéren.
 34. Magyarországi német nemzetiségű.
 35. A III. hadtest kisebb-nagyobb csoportjai a német VII. hadtest kitörési útvonalát követve, jutottak ki a szovjet csapatok Olim völgyi bekerítéséből.
 36. PETTERMANN (AMBROZY) JOZSEF próbaszolgálatos főhadnagy. Péchy György századost helyettesítette 1942. novemberétől a 17. gyalogezred 1. segédtisztje beosztásában.
 37. BUZZÁKY LÁSZLO (1912—) főhadnagy. A 17. gyalogezred-közvetlen kocsizó géppuskaszázadának parancsnoka volt végig, alakulata doni kintléte alatt.
 38. STOMM MARCEL gróf (1890–1968) vezérőrnagy, majd 1943. február 1-től altábornagy, 1942. november 15. és 1943. január 31. között a III. hadtest parancsnoka 1943. január 3-án, szűkebb törzsével együtt, Ivanovka környékén szovjet fogságba esett.
 39. Stomm altábornagy a maga nemében is példátlan 1943. február 1-i keltezésű hadtestparancsában többek között az alábbi sorok olvashatók: „A mai nappal Siebert tábornok úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül, amelyiken a német hadsereg teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek. E parancsot én nem tudom nektek továbbítani, mert nincs értelme, hogy az agyonfagyott, kiéhezett magyarok ezrei, 10 tölténnyel puskánként, üres gyomorral, tehetetlenül pusztuljanak el... Ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jóvendőjét, mivel élelmet, lőszer és végrehajtható feladatot adni nem tudok.” A magyar tábornok tettét emberileg meg lehet érteni, de katonai szempontból, körülzárás esetén vezetés nélkül, szervezetenélvagyoni egy harccsoportot, annyit jelent, mint feladni a megmenekülés minimális esélyét is. (HL. 2. HDS. 16. fasc. III. hadtest összefoglaló harctudósítása, 1943. I. 12.—II. közepe).
 40. STEBERT, FRIEDRICH (1888–1950) altábornagy, 1942. október 10-ig az 57. német gyaloghadosztály, majd 1943. február 20-ig a XIII. német hadtest parancsnoka volt. Harccsoportjába tartoztak 1943. január 15-től a III. magyar hadtest maradványai is.
 41. Az 1942 június 28. és július 10. közötti két hét az ún. timl előretörés néven vonult be a magyar hadtörténelembe. Az 1942. kora nyarán meginduló német hadműveletek során a 2. magyar hadsereg hadművelési területre elsőként kiérkező hányada — nevezetesen, a III. hadteste és a hadsereg-, illetve hadtestközvetlen alakulatai — ezen időszak alatt jutott ki súlyos harcok és veszteségek árán Kurszk környéki védőállásából a Don folyó vonaláig.
 42. A keleti hadszíntérré 1942 tavaszán kivonult, eredetileg 13 500 fős 9. könnyűadosztály személyi állományába 1943. március 8-án 156 tiszt és 2459 főnyi legénység tartozott. (HL. 2. HDS. 11. fasc. szám nélkül naplómelléklet)
 43. OSZLÁNYI KORNÉL (1896–1960) vezérőrnagy, 1942. november 15-től sebesüléséig, 1943. január 28-ig a nagykanizsai 9. könnyű hadosztály parancsnoka volt a doni hadszíntéren.

(Jegyzetekkel ellátta Szabó Péter)

Tisztelt Pál Úr!

Mellékelten visszaküldöm a kefelenyomatot, azzal a tiszteletteljes kéréssel, hogy az alábbi helyreigazítást szíveskedjenek elvégezni.

Édesapám az ítéletekről csupán közvetve, hallomásból szerzett tudomást, ezért tévedéséért elnézést kérve, az alábbi valós ítéleteket kérem nyomtatásban megjelentetni.

Az úgynevezett első csoportnak 14 vádlottja volt a felsorolás sorrendjében; Sartórisz Kálmán, Lénárt Andor, Mlinárik István, dr. Garamvölgyi Antal, Kecskés Károly, Édes György, Kovács János, Bajtai Jenő, Barthó László, Deme Attila, Bágyi Miklós, Lassan József, Pödör Mihály, Gösszwcin Richárd.

Az elsőfokú tárgyalást Balassagyarmaton dr. Kovács László tanácsa vezette és ítéletet 1957. október 14-én hirdetett.

A másodfokú ítéletet, melyet Budapesten a Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsának híres, hírhedt vérbírója, dr. Vida Ferenc, a tanács elnöke 1958. október 28-án hirdette ki, az Édesapám által felsoroltaknál az alábbi jogerős ítéleteket hozta:

Mlinárik István – halálbüntetés, Lénárt Andor – 12 év börtön, dr. Garamvölgyi Antal – 10 év börtön, Kecskés Károly – 6 év börtön, Sartórisz Kálmán – 8 év börtön, Kovács János – 12 év börtön, Bajtai Jenő – 1 év börtön.

Ismételten kérem a Főszerkesztő Urat, a tárgyi tévedés elkerülése érdekében az érintett rész korrigálását a fentiek szerint elvégezni szíveskedjék.

Budapest, 1990. április 11.

Tisztelettel:
Garamvölgyi Gábor

Tisztelt Garamvölgyi Úr!

Sajnálattal értesítem, hogy édesapja visszaemlékezésének levonatát több napos késéssel kaptuk vissza, ezért kérelmének nem tudunk eleget tenni. A szöveget az általunk is észlelt pontatlanságok ellenére hitelesnek tartjuk.

Véleményünk szerint olvasóinknak és a kutatóknak az emigrációban született emlékirat eredetije – a kisebb-nagyobb tévedésekkel is – sokat elárul a korról és a körülményekről.

Mindamellet egy személyes megjegyzés. Volt alkalmam tapasztalni fiúi gondosságát, s ezért engedje meg, hogy becsülemnek, levele teljes közlésével adják kifejezést. Amit Ön tett és ami még tervei között szerepel az apai örökség gondozásával kapcsolatban, az valódi történelmi lecke mai fiaknak.

Jóváhagyó levelét várva,

tisztelőjeként üdvözli
Pál József
főszerkesztő

Ára: 25,- Ft

palócföld
TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1990 | 3. XXIV.